

Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty

Prolegomena k sociologickému studiu českých
emigračních procesů 20. století se zvláštním
zřetelem k západní reemigraci 90. let

Zdeněk R. Nešpor

SP 02:4

2002

Tuto práci recenzovali: PhDr. Jan Horský
PhDr. Zdenka Vajdová

Tato studie vznikla v rámci interního projektu GA AV ČR.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002

ISBN 80-7330-017-6

Obsah

1. Úvod	9
2. Dosavadní studium českých emigrací a reemigrací 20. století	11
2.1. Mezi dějinami a politikou: emigrace jako historické téma	12
2.2. Ústřední téma etnických procesů: etnografické a antropologické studium reemigrací	17
2.3. Neupadnout v zapomnění: autobiografie a „semi-analýzy“ emigrantů	22
2.4. Syntéza jednotlivých přístupů k problematice českých emigrací a reemigrací 20. století	25
3. Emigrace a reemigrace v sociologické perspektivě	26
3.1. Sociologická inspirace: studium amerických imigrantů z pozic ekonomické sociologie	27
3.2. Potřeba širšího zorného pole: studium hodnot a symbolických univerz	30
3.3. Teoretický rámec dalšího studia emigrační problematiky	32
4. České emigrace a reemigrace 20. století v historické perspektivě	35
4.1. Ekonomické migrace na konci 19. a v první polovině 20. století	36
4.2. Reemigrace zahraničních Čechů po druhé světové válce	39
4.3. Emigrační vlna Února 1948	41
4.4. Emigrační vlna Srpna 1968	46
4.5. Základní typologie reemigrací po roce 1989	54
5. Teoretické vymezení výzkumu „západních“ reemigrací 90. let	60
6. Výzkum hodnotových postojů českých reemigrantů ze Západu v perspektivě ekonomické a kulturní sociologie – pilotní studie	65
6.1. Základní otázky a metodické zázemí výzkumu	65
6.2. Některé předběžné výsledky pilotní studie	67
6.3. Hodnotové založení „západních“ reemigrantů	74
7. Závěry	78
Použité prameny a literatura	80
Shrnutí	87
Summary	89
Zusammenfassung	91

Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty

Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let

Zdeněk R. Nešpor

Abstrakt

Dosud neexistují téměř žádné skutečně vědecké analýzy českých emigrací na Západ v komunistickém období a tím méně návratu menší části těchto západních emigrantů do ČR v 90. letech 20. století. Studium těchto migračních procesů je přitom důležité nejen o sobě ale zejména proto, že může poskytnout svébytný pohled na soudobou českou společnost očima západních emigrantů, kteří do značné míry internalizovali kulturní hodnoty hostitelských společností, aniž však ztratili povědomí českých kulturních hodnot. Toto studium zároveň umožňuje rozsáhlou srovnávací analýzu hodnotového založení sociokulturních institucí.

Autor rozsáhle analyzuje dosavadní českou i zahraniční literaturu věnovanou migračním procesům 20. století, přičemž ukazuje závažné nedostatky domácího přístupu. Teoretické a metodické zázemí proto nalézá v kombinaci přístupu sociologie vědění P. Bergera a T. Luckmanna a moderní institucionální ekonomické sociologie. Následně jsou sociologicky analyzovány moderní české emigrace, které umožňují důležité historické srovnání, především však tvoří významný sociokulturní rámec migračních procesů druhé poloviny 20. století.

Zásadní význam má vůbec první pokus o postižení českých západních reemigrací v 90. letech 20. století, tvořící pilotní studii rozsáhlejšího biograficko-sociologického výzkumu tohoto fenoménu. Autor se zde snaží ukázat, z jakých příčin se emigranti rozhodli pro svůj návrat do ČR, jak tento návrat probíhal a jak probíhala jejich následná (re)integrace do české společnosti. Obecně přitom lze říci, že v těchto otázkách se výrazně projevil vliv ekonomických a pracovních charakteristik, ačkoli nelze pominout ani jiné (především subjektivní čas a sféru politických a občanských hodnot); reemigranti obvykle byli lidé s nejvyšší či naopak nejnižší mírou dosažené ekonomické úspěšnosti na Západě a po svém návratu obvykle získali nadprůměrný status. Jejich sociální akceptace však byla v příkrém rozporu s touto úspěšností, částečně vinou závisti, částečně pro zásadní rozdíl v pojetí vztahu jedince a kolektivních entit.

Klíčová slova

emigrace; reemigrace; migrační procesy; etnické procesy; Češi v cizině; Československo – dějiny 1948–92; Česká republika – dějiny 1992 –; soudobé dějiny; kulturní hodnoty; ekonomická sociologie

Re-emigrants and Socially Shared Values:

A Prolegomena to the Sociological Study of Czech Emigration Processes in the 20th Century with Special Focus on the Re-emigration from the West in the 1990s

Zdeněk R. Nešpor

Abstract

Until now very little genuine analysis has been conducted on the phenomenon of Czech emigration to the West during the communist period, and even less attention has been devoted to the portion of these emigrants who have re-emigrated and returned to the Czech Republic in the 1990s. Yet, the study of these migration processes is important, not only for its own sake, but also because it can provide a distinct view of contemporary Czech society from the perspective of Western emigrants, who to a considerable degree have internalised the cultural values of the new society without having entirely lost their awareness of Czech cultural values. At the same time a study of this phenomenon enables a more extensive comparative analysis of the value orientation of socio-cultural institutions.

The author provides an extensive analysis of the Czech and foreign literature devoted to the study of migration processes in the 20th century, while pointing to some of the weaknesses currently present in the Czech approach. The theoretical and methodological background should be found in the combined approach of the sociology of knowledge on the one hand, as presented by P. Berger and T. Luckmann, and modern institutional economic sociology on the other. A sociological analysis of modern Czech emigration can as a result be conducted which is capable of facilitating important historical comparisons, but above all formulating a significant socio-cultural framework for migration processes of the second half of the 20th century.

This first attempt to observe Czech re-emigration processes in the 1990s is of fundamental importance and forms the pilot study of more extensive biographic-sociological research on this phenomenon. Here the author is attempting to uncover the causes that led emigrants to make the decision to return to the Czech Republic, how the return progressed, and how the ensuing (re-)integration into Czech society proceeded. Generally it may be said that with respect to these issues the influence of economic and work-related aspects was strongly evident, although other factors should not be overlooked either (especially subjective time and the sphere of political and civic values). The re-emigrants have usually been people with the highest or conversely the lowest degree of economic success in the West, and upon their return they usually acquired a higher than average status. Their social acceptance, however, has sharply contrasted with this successfulness, in part as a result of envy on the part of others, and in part owing to a fundamental difference in the concept of the relationship between the individual and collective entities.

Keywords

Emigration; re-emigration; migration processes; ethnic processes; Czech abroad; Czechoslovakia – history 1948–92; Czech Republic – history 1992 –; contemporary history; cultural values; economic sociology

Reemigranten und sozial gemeinsame Werte

Prolegomena zum soziologischen Studium der tschechischen Emigrationsprozesse im 20. Jahrhundert mit besonderem Hinblick auf die westliche Reemigration der 90er Jahre.

Zdeněk R. Nešpor

Abstraktum

Bislang gibt es praktisch keine wirklich wissenschaftliche Analyse, die sich mit den tschechischen Emigrationsströmen in den Westen zur Zeit des Kommunismus oder gar mit der Rückkehr eines Teils dieser Emigranten in den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts befasst. Das Studium dieser Migrationsprozesse ist dabei nicht nur an sich von Bedeutung, sondern auch als eigenständige Betrachtung der modernen tschechische Gesellschaft mit den Augen westlicher Emigranten, welche die Kulturwerte ihrer jeweiligen Gastländer weitgehend internalisiert haben, ohne dabei das Bewusstsein der tschechischen Kulturwerte zu verlieren. Dieses Studium ermöglicht gleichzeitig eine umfangreiche vergleichende Analyse des Wertefundaments soziokultureller Institutionen.

Autor nimmt eine umfangreiche Analyse der vorliegenden tschechischen und ausländischen Literatur zu den Migrationsprozessen des 20. Jahrhunderts vor und weist dabei auf erhebliche Mängel des tschechischen Ansatzes hin. Die theoretischen und methodischen Grundlagen sieht der Autor deshalb in einer Kombination der Soziologie des Wissens von P. Berger und T. Luckmann und der modernen institutionellen Wirtschaftssoziologie. Anschließend werden die modernen tschechischen Emigrationsströme soziologisch analysiert, was einen wichtigen historischen Vergleich, vor allem aber den soziokulturellen Rahmen der Migrationsprozesse der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts ermöglicht.

Von grundlegender Bedeutung ist der überhaupt erste Versuch einer Erfassung der tschechischen Reemigration in den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts in Form einer Pilotstudie zur umfangreichen biografisch-soziologischen Erforschung dieses Phänomens. Der Autor versucht hier aufzuzeigen, aus welchen Gründen Emigranten sich für die Rückkehr in die Tschechische Republik entschieden haben, und wie diese Rückkehr und die anschließende (Re-)Integrierung in die tschechische Gesellschaft erfolgte. Im Allgemeinen kann man dabei sagen, dass sich in diesen Fragen insbesondere ökonomische und berufliche Aspekte äußerten, wengleich auch andere Einflüsse nicht zu vernachlässigen sind (insbesondere die subjektive Zeit und der Bereich der politischen und zivilen Werte); Reemigranten waren meist Menschen, die im Westen einen besonders hohen oder, im Gegenteil, nur geringen wirtschaftlichen Erfolg erzielt hatten und nach ihrer Rückkehr in der Regel einen überdurchschnittlichen Sozialstatus einnahmen. Die soziale Akzeptanz der Reemigranten stand jedoch im krassen Widerspruch zu diesem Erfolg, was teilweise dem Neid, teilweise dem grundlegenden Unterschied in der Auffassung der Beziehung zwischen dem Einzelnen und verschiedenen Gruppierungen zuzuschreiben war.

Schlüsselwörter

Emigration; Reemigration; Migrationsprozesse; ethnische Prozesse; Tschechen im Ausland; Tschechoslowakei – Geschichte 1948–92; Tschechische Republik – Geschichte 1992 –; Zeitgeschichte; Kulturwerte; ökonomische Soziologie

1. Úvod

Politická a sociální proměna české společnosti po listopadu 1989 vedla mimo jiné k návratu řady v zahraničí žijících Čechů do vlasti, k tzv. reemigracím. Jednak šlo o krajany z někdejšího SSSR mimo oblast bývalé Volyňské gubernie a z Rumunska, kteří se z různých důvodů nemohli nebo nechtěli účastnit reemigrací po druhé světové válce, ještě důležitější však zřejmě byly návraty emigrantů před komunistickým režimem. Reemigrační procesy 90. let přitom od jejich dřívějších období dělí především přísně individuální charakter,¹ kdy se migranti musí obejít bez jakékoli podpory veřejných institucí, jsou odkázáni sami na sebe (většina reemigrantů z vyspělých zemí), či na pomoc nejrůznějších nadací, občanských sdružení či církví (reemigranti z Rumunska a z bývalého SSSR). Jejich návrat však byl v některých případech spojen se sociálně citlivými mimosoudními restitucemi majetku zabaveného komunistickým režimem.

Přes nepochybný význam studia těchto reemigračních procesů o sobě, stejně jako přes významnou epistemologickou možnost jejich prostřednictvím proniknout k obecnějším poznatkům o soudobé české společnosti (vzpomeňme Schützovy metafory sociologa jako imigranta!; cf. Ryšavý 2002: 117–20), širší výzkum této problematiky však dosud nebyl proveden. Zároveň byly všechny dosavadní vědecké, „semi-vědecké“ i aktérské analýzy dřívějších českých emigračních a reemigračních procesů natolik nadstandardně systematicky ovlivněny teoretickými, metodickými a hodnotovými východisky svých autorů, že vpravdě nelze hovořit o komplexním a relevantním uchopení problému. Protože tyto výzkumy mají významnou výpovědní hodnotu i vzhledem ke zde sledované problematice a zároveň i při jejím zpracovávání hrozí přinejmenším stejně výrazná nebezpečí tohoto typu, budu se jim značně podrobně věnovat ve druhé kapitole (*Dosavadní studium českých emigrací a reemigrací 20. století*), zatímco ve třetí kapitole (*Emigrace a reemigrace v sociologické perspektivě*) se budu snažit ukázat alternativní zahraniční metodické přístupy ke studiu emigrační problematiky, pokusím se o jejich syntézu a navrhu teoretický rámec studia sociokulturních struktur a funkcí v průběhu emigračních posunů nové doby. Obecně přitom platí, že (re)emigranti jsou nositeli přinejmenším dvojí osobní a skupinové identity, svými subjektivními hodnotami jsou spjatí jak s českou společností (často v idealizované podobě), tak se sociokulturním prostředím hostitelské země. Tyto axiální rámce a symbolická univerza přitom mohou být divergentní natolik, že v některých případech dochází k hodnotovému střetu, který je zvláště významný v ekonomicko-pracovní sféře.

Při studiu emigrační problematiky je však neméně důležitá historická dimenze, neboť české země zažily přinejmenším v 19. a 20. století řadu rozsáhlých migračních pohybů oběma směry, k nimž se pozdější (re)emigranti i sociální majorita vždy tak či onak vztahují a jež užívají jako hodnotových referenčních polí. Z tohoto důvodu budu ve čtvrté kapitole (*České emigrace a reemigrace 20. století v historické perspektivě*) sledovat tyto sociální procesy, jejich shody a naopak rozdíly ať již z pozice subjektivně-aktérské, nebo z hlediska proměny sociálních, kulturních, hospodářských a politických kontextů. Neboť nepochybně platí, jak

¹ Výjimku tvoří reemigranti z Ukrajiny, z oblastí postižených černobylskou katastrofou, jejichž návrat do ČSFR, resp. ČR byl organizován českou vládou a garantován mezistátními dohodami.

kdysi poznamenal Ch. W. Mills, že sociologie do značné míry stojí na propojení biografického a historického přístupu, že „život jednotlivce ani dějiny společnosti nelze pochopit, nepochopíme-li obojí současně“ (2002: 7). Tento historický rámec navíc vytvoří zázemí pro komparaci jednotlivých reemigračních procesů 90. let mezi sebou, stejně jako s jejich dřívějšími obdobami a samozřejmě také pro jejich posouzení z hlediska původních emigrací.

Na tomto místě snad jen terminologické upřesnění. Ve shodě s dosavadní literaturou² budu nadále užívat označení *reemigranti* pro všechny etnické Čechy migrující do Československa, respektive České republiky po dlouhodobém trvalém pobytu v zahraničí (většinou spojeném s nikoli československým/českým státním občanstvím subjektem); reemigranti jsou tedy nejen navracející se lidé, kteří v průběhu svého života z českých zemí emigrovali, ale také jejich potomci, pokud byl/je alespoň jeden z jejich rodičů českého původu. Samotné termíny *emigrace* a *reemigrace* přitom jsou hodnotově neutrální a nevypovídají o (re)emigračních motivech jednotlivých aktérů, z tohoto důvodu se budu až na přesně vymezené situace vyhýbat označení *exulanti*³ a *krajané*.⁴ Jako ryze schématické pak budu užívat další dělení na příslušníky tzv. emigrační vlny Února 1948, tedy osoby, které z Československa odešly v období po únorovém puči až do Pražského jara 1968, a na příslušníky emigrační vlny Srpna 1968, tedy osoby emigrující v období Pražského jara a po něm až do Sametové revoluce. Zatímco přitom v případě „únorových“ emigrantů platilo, že jejich valná část odešla v prvních několika letech tohoto období, „srpnová“ emigrace měla podstatně různorodější průběh, respektive několik specifických migračních vln a byla také značně rozsáhlejší.

Přítomná studie však má tvořit především *prolegomena* ke studiu českých reemigrací ze Západu v 90. letech 20. století. Proto bude pátá kapitola (*Teoretické vymezení studia reemigrací 90. let*) věnována jejich teoretickému rámci, stanovení základních směrů potenciálního široce pojatého výzkumu, který by měl být proveden, stejně jako specifické problematice ekonomicko-sociologického uchopení tohoto procesu, jež bohužel doposavad v české vědě nenašlo své místo. V této souvislosti budu formulovat některé důležité hypotézy a interpretační schémata, jež by tato šetření měla verifikovat. V šesté kapitole (*Výzkum hodnotových postojů českých reemigrantů v perspektivě ekonomické a kulturní sociologie*) budu naopak prezentovat některé výsledky pilotního šetření připravovaného výzkumu, provedeného na jaře a v létě 2002, stejně jako s ním spojené teoretické a metodické otázky. Orientace tohoto výzkumu na oblast studovanou ekonomickou sociologií, vedle nezbytného obecného (re)emigračního rámce, který dosud stál mimo odbornou pozornost, vychází z předpokladu, že právě zde je hodnotová diference reemigrantů a české majority nejzřejmější, ať již jde o pracovní a finanční návyky, jako způsob zacházení s penězi, pracovní flexibilitu a *team working*, právní kulturu a vztah k neformálním a ilegálním praktikám, průniky hospodářské

² O tento termín se vedly ostré teoreticko-metodické spory v období bezprostředně po druhé světové válce v souvislosti s tehdy probíhajícími reemigracemi, jeho vymezení se nicméně ustálilo na zde užívaném. K terminologickým otázkám se nejnověji vrátila Valášková 1992a: 193–4, aniž však přinesla jejich nové pojetí.

³ Jako *exulanti* se v návaznosti na pobělohorský náboženský exil definuje většina tzv. „únorových“ emigrantů, čímž chtějí vyjádřit primárně politický a vynucený charakter svého odchodu z ČSR, zatímco podle jejich soudu většina dřívějších i pozdějších emigrantů šla pouze „za lepším“ v hospodářském smyslu.

⁴ Označení *krajané* bylo zejména v meziválečném období užíváno pro popis zahraničních Čechů (Čechoslováků), kteří do ciziny odešli primárně z hospodářských důvodů. Z tohoto důvodu je tzv. „únoroví“ emigranti odmítli vztáhnout na sebe (viz předchozí pozn.), dále pak také proto, že *krajané* se později v rétorice komunistického režimu stávali i ti emigranti, kteří měli tzv. upravený postoj k lidově demokratickému, respektive socialistickému státnímu řízení Československa (k tomu podrobněji ve čtvrté kapitole). Po roce 1989 se objevily snahy *krajané* a „únorové“ *exulanti* smířit, aniž však byly zcela naplněny.

a politické sféry ad. V centru pozornosti přitom budou stát participanty subjektivně zakoušené hodnoty, v deontologické optice vnímané jako ústřední motivační faktor sociálního jednání, přičemž jedním z cílů výzkumu bude také alespoň částečná odpověď na otázku, nakolik soudobá česká společnost odpovídá ekonomickému paradigmatu moderního kapitalismu. Anebo nakolik je pro reemigranty ze Západu, především z anglosaského světa, jistou formou úniku před negativními externalitami tohoto socioekonomického rámce.

* * *

Je mou milou povinností na tomto místě poděkovat Grantové agentuře AV ČR za poskytnutí interního grantu „Reemigrace zahraničních Čechů, především emigrantů z vyspělých zemí, do ČR v 90. letech 20. století“ (2002). Tato finanční podpora umožnila probíhající výzkum a v neposlední řadě také vypracování této studie.

2. Dosavadní studium českých emigrací a reemigrací 20. století

Přes jejich poměrně značný rozsah⁵ i sociální významnost se české a československé emigrační procesy 20. století dosud nestaly předmětem důkladnějších odborných analýz, natož pak syntetické práce. Jedním z důvodů samozřejmě byly historické sociopolitické zvraty na českém území, přičemž vztah mocenských špiček k této problematice nikdy nebyl neutrální a tato situace do značné míry „usměrňovala“ a omezovala výzkum jako celek či alespoň některé jeho složky. Ještě větší roli, jakkoli oba důvody nelze zcela oddělovat, však hrála „obrově institucionální“ roztržičnost těchto studií, projevující se v jejich tématickém vymezení i v metodickém uchopení. Zatímco třeba studium soudobých dějin dlouho doslova „bojovalo o svou existenci“, aby nakonec zůstalo do značné míry omezeno tradičními historiografickými přístupy k pramennému materiálu a svými (přínejmenším částečně) politickými ambicemi a „úkoly“, etnografie emigrační problematiku chápala do značné míry staticky, jako „věčné opakování“ schématu etnické proměny, již vymezovala v intencích klasické národopisné definice a příliš úzce pojímané „kultury“ (ve smyslu přežívání reliktní „lidové“ společenství a jejích sociokulturních dimenzí). Dalším odlišným typem recepce této problematiky byly práce samotných emigrantů, které ovšem, ať šlo o memoárovou literaturu anebo o zvláštní pokusy o „semi-vědecké“ uchopení problému, byly značně ovlivněny sociálním kontextem svého vzniku, v ještě větší míře než oba předchozí typy, takže mnohdy vykazují spíše rysy pramenů než sekundární literatury.

Neméně důležité bylo tematické rozpětí všech tří typů dosavadní literatury, které budu nadále pojímat odděleně. Etnografické studie se vinou represivních opatření vládnoucí komunistické diktatury, ale i patřičné „sebenormalizace“ autorů dlouho zaměřovaly především na východoevropský prostor, což trvalo i v období po Sametové revoluci. Přitom emigrační a reemigrační problematiku pojímaly především z „globálního“ hlediska tzv. etnických pro-

⁵ Paukertová (2000: 27) odhadla rozsah československých „západních“ emigrací v letech 1948-89 na 600 000 osob (toto číslo však je zřejmě nadsazené, cf. ve čtvrté kapitole), k tomu je třeba přičíst emigrační procesy první poloviny století.

cesů, do značné míry z národopisně-demografických pozic. Naproti tomu emigrační historiografie a vlastní díla emigrantů byla spíše individuálně zaměřená a pokud se pokoušela o zobecnění, pak většinou na základě extrapolované individuální zkušenosti významných jedinců. Jejich tématem se zcela logicky stala pouze „západní“ a výhradně politická emigrace, což mnohdy vedlo k negativnímu (sebe)vymezování a doslova vylučování ne-politických emigrantů nejen z historických analýz, ale (v případě emigrantů) ještě dříve i z účasti na sociálním fungování krajanských a emigrantských spolků, sdružení, politických stran apod. Nevyřčené vlastní ideové a politické přesvědčení se stalo důležitým hodnotícím kritériem historických rozborů československých emigrací, v tomto smyslu ovšem determinovalo jejich analytickou hodnotu, aniž bylo s to dospět k syntéze s domácím, najmě etnografickým, studiem emigračních procesů. Komparace „západní“ a „východní“ emigrace 20. století a reemigračních procesů 90. let i dřívějších, stejně jako jejich zařazení do obecnějšího historického a společenského kontextu, především však jejich analýza, která by vycházela nejen z individuálních (emigrantská „semi-analytická“ produkce), formálně-institucionálních (historiografie) či sociálně-procesuálních zdrojů (etnografie) a z jejich eventuální syntézy, ale také ze sociokulturního pojetí hodnotových rámců a symbolických univerz, jak jej vymezuje sociologie vědění a sociální antropologie, dosud zůstává nenaplněným očekáváním.

Vzhledem ke zcela odlišné perspektivě, k jiným záměrům a cílům, s nimiž migrační problematiku studuje demografie, naopak pominu tento typ vědecké reflexe přítomného problému, respektive zůstane omezen pouze jako zdroj dat. Obecně přitom lze říci, že soudobí demografové pojmají migrace v snad až příliš statické perspektivě, jako mechanický pohyb obyvatelstva na rozdíl od pohybu přirozeného, a namnoze se spokojují s jejich číselným vyjádřením. Klasické dědictví české emigrační demografie, představované především J. Auerhanem, A. Boháčem a J. Korčákem, proto zůstává ve velké míře nevyužito a dále nerozvíjeno. Signifikantní přitom je, že soudobá česká demografie se o tento typ populačního vývoje a proměn dlouho vůbec nezajímala (cf. např. Kučera – Fialová 1996), že se mu začíná systematicky věnovat až v poslední době (především Pavlík – Kučera 2002: 65-71).

Preliminárním požadavkem každého dalšího studia problematiky českých emigrací a reemigrací 20. století je pokus o syntézu dosavadních partikulárních přístupů, vyžadující ovšem nejen jejich důkladnou znalost, ale také kontextuální znalost jejich tématických a metodických omezení a specifik. Zjednodušeně řečeno „důvodů vzniku.“ V této kapitole se proto pokusím nastínit tři zásadně odlišné autorské přístupy ke zpracování daného tématu, 1. historický, 2. etnografický a zárodky antropologického a 3. vlastní sebereflexi emigrantů, ať již aspirující na status vědecké analýzy nebo nikoli. V závěru kapitoly naznačím možné cesty ke zmíněné syntéze a některé další důležité otázky a metodické přístupy, o něž bude třeba emigrační studia rozšířit.

2.1. Mezi dějinami a politikou: emigrace jako historické téma

Seriózní historické studium problematiky českých emigrací 20. století nebylo v období před Pražským jarem možné ze dvou důvodů; jednak pro něj neexistovala instituční základna a ve druhé řadě mu odporovalo předmětné i metodické vymezení tehdejšího českého dějepiscectví. Přestože totiž jisté uvolnění 60. let znamenalo otevření či detabuizaci některých historických témat, emigrační problematika 20. století mezi ně nepatřila (Otáhal 2002: 9). Buď pro svou politickou ozvučnost, anebo proto, že byla jako příliš současná a neposkytující „adekvátní“ (= archivované písemné) prameny, byla ponechána (zejména v případě emigrací a reemigrací

ze zemí Východního bloku) badatelům z jiných oborů, především etnografie.⁶ Byť tedy bylo na Historickém ústavu ČSAV založeno oddělení nejnovějších československých dějin, jeho badatelské zaměření bylo zcela odlišné, což bylo do značné míry důsledkem metodiky tehdejší české historické práce. Zatímco se totiž západní dějepiscectví po druhé světové válce tak či onak intenzivně snažilo o přiblížení sociálním vědám, především sociologii a sociální antropologii (cf. Iggers 2002: 51n.),⁷ česká historiografie do značné míry zůstávala v zajetí popisného, faktografického přístupu tradiční německé dějepisné školy s jejím úzkým zaměřením na politické dějiny a důslednou snahou po aplikaci klasické pramenné heuristiky, jež sice dovedla k dokonalosti kritickou analýzu písemných pramenů, avšak nedokázala se z jejich rámce vymanit.

Počátky tzv. normalizace, které Historický ústav zasáhly velmi těžce a vedly ke zrušení zmíněného oddělení (Hanzal 1999: 171), danou situaci konzervovaly v její nejhorší podobě. Znamenaly *de facto* zánik jakékoli fundované oficiální historie druhé poloviny 20. století (Otáhal 2002: 10), s jehož důsledky se česká historická věda potýká doposud (cf. Rupnik 2001: 126–7). Perzekvovaní badatelé publikující v samizdatu se totiž tomuto období z existenčních důvodů vyhýbali,⁸ zatímco exilová historiografie se mu věnovala jen částečně, aniž byla v českém prostředí – včetně období po Sametové revoluci – obsáhleji recipována.⁹ Díla K. Kaplana a V. Prečana, abych jmenoval alespoň dva nejvýznamnější české historiky druhé poloviny 20. století publikující v zahraničí, tak podstatněji domácí historický diskurs neovlivnila. Nadto je třeba vzhledem ke zde sledované problematice uvést, že ani tyto studie nepřekročily metodický rámec české historiografie 60. let. Jejich autoři stavěli především na analýze písemných pramenů, nepokusili se o jejich přesažení, přičemž v centru jejich zájmu stály především politické dějiny, ať již šlo o politiku stranických a státních špiček, nebo naopak o rozbor významných aktivit a protagonistů normalizačního disentu. Částečně to bylo způsobeno „společenskou objednávkou“, neboť „exilové, ale i zahraniční historici, kteří se věnovali dějinám *normalizace*, se zaměřili především na opozici vůči komunistickému režimu ... neboť bylo třeba informovat demokratické kruhy na Západě, že Češi se nesmířili s režimem zcela pasivně“ (Otáhal 2002: 15; cf. také Císařovská et al. 1997: 123). Historiografie tím ovšem přestala být pouze vědeckou disciplínou, stala se *politickým činem* se všemi z toho plynoucími důsledky. V dílech jejích protagonistů¹⁰ proto zcela logicky absentoval zájem o nepolitické emigrace 20. století, ale do značné míry i o emigrace vůbec,¹¹ přičemž recepce domácího společenského, kulturního a politického vývoje byla do značné míry redukována na již zmíněné charakteristiky vrcholných osob a procesů, aniž byly tímto výzkumem dotče-

⁶ K tomu viz ve druhém oddíle této kapitoly.

⁷ Tento posun měl ovšem velmi různé podoby, mohlo jít o aplikaci moderních metod kvantitativního výzkumu, stejně jako o práce kvalitativně a biograficky zaměřené, užívající metod *oral history* a směřující k mikrohistorii a historické antropologii (Nešpor 2002b), přičemž právě práce posledního typu jsou relevantní vzhledem k pojednávané problematice.

⁸ Jednou z nemnohých výjimek je syntéza Mencl et al. 1990, napsaná ovšem až na samém sklonku normalizačního období. K tomu cf. Otáhal 2002: 12.

⁹ Viz Hanzal 1999: 234–43, k tomu ovšem cf. recenzi v *ČČH* 97, 1999, 4: 807–12. Právě J. Hanzal, který se pokusil o přehledné zpracování vývoje české historiografie ve druhé polovině 20. století, svou prací ukázal, jak nedostatečně je toto pole zpracováno; přitom pozornost věnovaná exilovým pracovníkům svou obsahovou hloubkou ani šíří záběru zdaleka neodpovídá jeho zájmu o domácí historickou scénu.

¹⁰ Kromě českých exilových historiků sem patří i těch nemnoho zahraničních badatelů, kteří se věnovali českým dějinám druhé poloviny 20. století; cf. Skilling 1976; Rupnik 1990. Poprávu se o nich proto hovoří *de facto* jako o Čechách *honoris causa* (Hanzal 1999: 240).

¹¹ Výjimku představují např. práce B. Čelovského či J. Pejskara, stojící ovšem na samé hranici odborné historiografie nebo i za ní. Jejich rozboru se budu věnovat ve třetím oddíle této kapitoly.

ny širší sociální souvislosti. V tomto smyslu je i pro současnou českou historiografii soudobých dějin signifikantní stesk M. Otáhal, že práce exilových historiků nebyly v plném smyslu historické mimo jiné pro „omezenou pramennou základnu“ (2002: 15), neboť ukazuje, že za prameny *sensu stricto* byly a dosud jsou považovány především písemně fixované a nejlépe odborně archivované materiály; (téměř) zcela byla pomíjena například problematika práce s orálními prameny a jejich odpovědná analýza, stejně jako širší zaměření na obecné sociální procesy ve smyslu moderní kulturní historiografie.

Důležitým předělem ve vývoji českého dějepisectví a jeho recepce nejnovějších dějin samozřejmě byla Sametová revoluce a bezprostředně následující založení Ústavu pro soudobé dějiny (ÚSD) AV ČR, přičemž pro stav našeho dějepisectví tohoto období bylo naprosto příznačné, že podnět k němu dala již Historická komise Občanského fóra koncem listopadu 1989 (Otáhal 2002: 16). Naprostá nedostatečnost odborného bádání na tomto poli, stejně jako jeho politická aktuálnost si vyžádaly tento zásah, přičemž zároveň platilo, že hlavní podíl na formování ústavu měli historikové z řad disentu a někdejších emigrantů. To jim sice umožnilo pokračovat v započaté práci, opřít se o výsledky dosavadních analýz, na druhou stranu to však vedlo k jistému ustrnutí u zavedených témat, stejně jako badatelských metod. Byť se tak hovořilo o podstatnější aplikaci *oral history* a dalších méně tradičních pramenných zdrojů (Otáhal 2002: 18–31), dodnes zůstávají spíše nesplněným příslibem, případně je dílem etnologů zaměstnaných na tomtéž pracovišti.¹² Historikové k tomuto typu pramenů stále ještě přistupují spíše s nechtí. Podobně je tomu také po tematické stránce, kdy problematika českých emigrantů ve výzkumných projektech Ústavu pro soudobé dějiny prakticky absentuje, nebo je jen okrajově zmiňována především v rámci studia normalizačního období.¹³

Poněkud odlišně je tomu v případě nedávno založeného olomouckého Centra pro česká exilová studia FF UP, jež má studium emigrační problematiky přímo v náplni své práce. Lze-li však soudit z jeho dosavadní publikační činnosti (zejm. Jirásek 1999; Jirásek – Trapl 1996; Trapl 1996), také toto badatelské středisko se zaměřilo především na politické dějiny *sensu stricto*, zejména na politickou činnost v počátcích českého poúnorového exilu, přičemž další historický vývoj zůstal mimo zorné pole tamních badatelů, stejně jako pokusy o hlubší vhled do problematiky každodenního života emigrantů, jejich adaptace do okolní společnosti, na sociálně sdílené normy a kulturní hodnoty. Samo za sebe ostatně vypovídá, že kupříkladu Jiráskova a Traplova studie (1996) „vznikla“ pouhým nemnohým rozšířením již hotového textu (Trapl 1996), aniž se autoři „obtěžovali“ formálními změnami (včetně podtitulu!), natož pak dalším odpovědným bádáním. Výsledkem sice bylo rozšíření jejich bibliografie, nikoli však skutečného historického poznání sledované problematiky, která tak, bohužel, stále zůstává spíše netknutým badatelským polem.

Věnujme však pozornost alespoň těm nemnoha historickým studiím, které se tak či onak problematikou emigrace 20. století zabývají. Předně jde o zmiňované práce Z. Jiráskova a M. Trapla, zaměřující se na českou a slovenskou předúnorovou politickou emigraci (skupina gen. Prchalý, čelní představitelé HSLS ad.) a na politické a umělecké špičky tzv. emigrační generace Února 1948. Záměrem autorů bylo především vykreslení politického života těchto prominentních emigrantů se všemi peripetiemi a přehnanými interpersonálními problémy,

¹² Z citovaných autorů a vzhledem k tématu (re)emigrací především I. Heroldová, J. Vaculík ad.

¹³ Příznačné je, že v Otáhalově přehledové studii (Otáhal 2002), která tematicky mapuje dosavadní výzkumy tohoto období, bychom kapitolu věnovanou emigraci hledali marně, protože toto téma hlouběji neupoutalo žádného historika.

vrcholícího nakonec vytvořením Rady svobodného Československa (RSČ). Kromě této úzce politické roviny, svým zaměřením pro obecnější studium emigračních procesů prakticky bezcenné, se však především Z. Jirásek ve své poslední práci pokusil o širší postižení hodnotové podstaty únorové emigrace, zejména jejího vývoje, v daných politických podmínkách nutně vedoucího k silné divergenci, byť zároveň i k postupnému sblížení s krajanskými a dalšími organizacemi (Jirásek 1999: 31–42). Dávnou osobní analýzu P. Tigrida (Tigríd 1990), jakkoli silně poznamenanou autorovým politickým přesvědčením, tím ovšem překonat nedokázal. Vzhledem k odlišné osobní zkušenosti však Jirásek s Traplem na druhou stranu dokázali alespoň částečně zhodnotit stěžejní rysy sociální recepce emigrantů v Čechách, byť zřejmě i zde příliš přecenili politickou rovinu problému (Jirásek – Trapl 1996: 5; cf. Holý 2001). Podobné pramenné zázemí pak vedlo i německého historika R. J. Hoffmanna při jeho studiu osudů prvních poúnorových emigrantů v americké okupační zóně (Hoffmann 1996). Tyto studie proto zůstávají úzce zaměřeným převyprávěním určitého typu pramenů, což jejich autoři jistě zvládli dokonale, aniž se však pokusili o hlubší vhled do studované problematiky, především o její rozšíření na pole kulturních a sociálních dějin, stejně jako o postižení širších souvislostí emigrací 20. století (nejen českých a nejen politických).

Jak již bylo řečeno výše, tematicke politických emigrací se okrajově věnovali také někteří historikové tzv. normalizace, jejichž přehled podává Otáhal (2002). Za zmínku zde stojí především prolegomenální práce M. Otáhala, který jakkoli si byl vědom nedostatku relevantních pramenů pro rozbor stavu společnosti a mentalitních proměn (Otáhal 1994: 10), přesto se vedle politických dějin, centrovaných na vrcholné státní a stranické orgány na jedné straně a špičky českého disentu na straně druhé, pokusil také o jejich alespoň stručný nástin. V návaznosti na samizdatové úvahy M. Šimečky a dalších (Šimečka 1984: 148–50; dále např. Mencl et al. 1990: 330–1; Rupnik 1990: 274–9; Dějiny zemí 1993: 270–1) přitom tvrdil, že v období normalizace „zásadně se změnila hodnotová struktura, většina obyvatelstva se vzdala demokracie, občanských práv a lidských svobod a jejím ideálem se staly hodnoty materiální“, přičemž za jednu z možných reakcí na tento stav považoval právě emigraci (Otáhal 1994: 32; cf. též 53n.). Naopak dřívější studie V. Hejla svým popularizačním a „přísně osobním“ biografickým rozvrhem, v němž absentovala snaha o poučenou syntézu, ovšem stojící na hranici historické práce, v emigracích 70. let spatřovala spíše následek teroru státního represivního aparátu (Hejl 1990: 86, 313). Obě studie však jakoby zapomněly, anebo *implicite* nechtěly analyzovat problematiku jiných než politických emigrací tohoto období, jakkoli je zřejmé, že podstatná část tzv. srpnové emigrační vlny odcházela z Československa v 70. a 80. letech především z hospodářských důvodů, nebo vzhledem k možnostem lepšího osobnostního rozvoje (Filípek 1999: 23). Svěbytný přístup k emigrační problematice, nediferencující mezi „politickými“ a „ekonomickými“ emigranty, představuje historicko-právní studie kolektivu autorů ÚSD, která v kontextu rozboru politických soudních procesů analyzovala jednak proměny československých zákonů, podle kterých byli někteří z emigrantů *in contumaciam* souzeni (Koudelka et al. 1993: 20–1, 142, 191), a také statistiky později rehabilitovaných (*ibid.*: 143, 192–5). Autoři studie si přitom byli vědomi omezeného rozsahu takto získaného materiálu (*ibid.*: 143, 196), jejich práce však přesto představuje solidní základnu pro další úvahy o emigraci 50.–80. let,¹⁴ byť se objevily i jinak metodicky orientované pokusy o postižení celkového počtu emigrantů tohoto období.¹⁵

¹⁴ Data pro období do r. 1950 nejsou k dispozici.

¹⁵ Např. Paukertová 2000: 25. K tomu níže ve druhém oddíle této kapitoly.

Teprve v poslední době začaly v badatelském okruhu ÚSD vznikat také metodicky odlišné práce, reflektující předčasnost snah o syntetický pohled na české dějiny druhé poloviny 20. století (Otáhal 2002: 89), které se svým mikrohistorickým a biografickým přístupem snaží přiblížit moderní zahraniční produkci. Ukazuje se přitom, že právě tyto sondy svým analytickým charakterem poskytují cenný materiál pro další výzkumy a umožňují adekvátní srovnání bez přílišných generalizací. Vzhledem ke sledované problematice jsou významné dvě práce, jednak Gímešova a Koudelkova analýza počátků normalizace na severní a střední Moravě, jejíž autoři dospěli v duchu výše zmíněného pojetí emigrace jako reakce na politické perzekuce a celkovou "sebenormalizaci" společnosti k přesvědčení, že většina vyloučených studentů Palackého univerzity záhy po počátku čistek emigrovala právě z tohoto důvodu (Gímeš – Koudelka 1996: 131). Jakkoli je tato úvaha v rámci jejich práce spíše marginální a nelze ji proto relevantně zpochybnit, ukazuje zažitý stereotyp českého dějepisce, neboť ani v tomto konkrétním případě neexistují prameny, dle kterých bychom mohli jednoznačně určit, nehrály-li ve volných rozhodnutích těchto studentů k emigraci své místo také důvody osobnostního rozvoje ad. Navíc autoři, vycházející především z oficiálních stranických, podnikových a dalších dokumentů, nepochybně ovlivněných normalizační rétorikou, se jaksi "zapomněli" problémem emigrací zabývat šířeji, což právě by bylo na této analytické rovině významné.¹⁶ Důležitější je druhá publikace, spíše sociologicky pojatý sborník k dvacetiletému výročí Charty 77, jehož autoři položili signatářům tohoto dokumentu a dalším významným představitelům Pražského jara a disentu, z nichž někteří později emigrovali (např. K. Hrubý, P. Janýr, J. Pelikán), standardizované otázky stran vzniku a sociálního fungování daného společenství. Takto získaný biografický materiál přitom umožňuje detailní historicko–sociologickou analýzu tohoto okruhu, stejně jako jeho vztahů k sociální majoritě a v neposlední řadě k emigrantům, jež sice může být ovlivněna časovým odstupem výzkumu a dalšími faktory (cf. Otáhal 2002: 22n.), na rozdíl od standardních publikací tohoto typu, vedených vždy alespoň do určité míry komerčním zřetelem a snahou (téměř za jakoukoli cenu) oslovit nejširší publikum (*ibid.*: 26),¹⁷ však nikoli záměrným publicistickým změlčením sledovaných skutečností. Jakkoli přitom tento výzkum nepřekročil stadium publikace pramenů, zdá se být jednou z prvních snah po přiblížení se modernímu západnímu zpracování soudobých dějin (cf. Iggers 2002: 107n.), náznakem slibného metodického vývoje české historiografie tohoto období. Bohužel jde o jedinou práci, která je pro studium sledované problematiky relevantní.

Hluboká krize, v níž se česká historiografie v současnosti nalézá, se zcela pochopitelně nejvýrazněji projevuje právě v případě studia soudobých dějin. Jejím hlavním průvodním znakem přitom je neschopnost kritického vyrovnání se s vlastní minulostí v období normalizace (Rupnik 2001: 126–7),¹⁸ skutečná příčina však leží hlouběji, v metodice vědecké historické práce. Tradiční orientace českého dějepisce na německý vzor, respektive na jeho již překonané „klasické“ období politických dějin, epistemologicky ustavené v 19. století L. v. Ranke, stejně jako jeho různými důvody daná přepolitizovanost, vedoucí mnohdy až k jakémusi suplování aktivní politické participace odbornou prací a k jejímu vnášení do této práce, mu totiž nedovolila šířeji se zabývat kulturními a sociálními procesy, vedla k jeho ustrnutí na

¹⁶ O „metodické ovlivněnosti“ historiků jejich pramenným materiálem, v českém prostředí zcela zásadní, jsem psal např. ve studii Nešpor 1999a: 217n.

¹⁷ Některé prameny tohoto druhu jsou přesto pro analýzu emigrační a reemigrační problematiky naprosto stěžejní; bude o nich řeč ve třetím oddíle této kapitoly.

¹⁸ Cf. také recenzi citovanou v pozn. č. 9.

výzkumu politických a institučních dějin. Na tomto poli bylo jistě mnoho vykonáno, a to i v případě zde sledované problematiky, stále zřejměji se však ukazuje, že takovýto přístup o sobě nestačí. Neobyčejně totiž omezuje pramennou základnu, takže třeba studium *oral history*, byť se o něm v poslední době hovoří (Otáhal 2002: 30–1), dosud nebylo masověji prováděno; podobně stranou zájmu historické obce zůstala problematika nepolitických emigrací na Západ¹⁹ a vlastně vůbec všech emigračních procesů mezi Československem a východní Evropou a zeměmi Třetího světa.²⁰ Politické důvody, neexistence „společenské objednávky“ v případě exilových historiků a vzrůstající negativní vztah české majority k emigrantům v období po Sametové revoluci (Čelovský 1998: 14), vedly také k celkové marginalitě daných studií. Navíc byla zcela pomínuta otázka morální reflexe historické práce, jejího předmětu i provádění, což ještě oslabilo sepětí historiografie se sociálními procesy a přispělo k její silné orientaci na dějiny (byť třeba nelegálních) formálních institucí. Právě z těchto důvodů byl přínos historického studia problematiky českých emigrací a reemigrací 20. století spíše zanedbatelný.

2.2. Ústřední téma etnických procesů: etnografické a antropologické studium reemigrací

Česká etnografie byla normalizací postížena neméně než historie, na rozdíl od ní však dosud ve své převážné většině nedospěla ani k formulaci tohoto problému (Skalník 2002: 102–3); i zde se přitom jako nejpodstatnější problém jeví metodická nedostatečnost vzhledem k modernímu vývoji této a příbuzných disciplín na Západě, patrná právě při studiu emigrační a reemigrační problematiky, která paradoxně tvořila jeden z jejích ústředních badatelských programů od 60. let do současnosti. Přestože totiž tematické a metodické zázemí etnografie Robkovy éry spočívalo především na klasickém národopisu a slavistice 19. století,²¹ tyto přístupy byly v normalizačním období „obohaceny“ především o přísnou stranickou disciplínu, v řadě případů překračující hranice odpovědné vědecké práce (Hanzal 1999: 181, 196), a po sovětském vzoru také o studium tzv. etnických procesů (např. Botík 1975; Bromlej 1980; Navrátilová 1986; Pranda 1973). Za etnické procesy přitom byly považovány jakékoli mezietnické interakce včetně vztahů mezi příslušníky téhož etnika s rozdílnou historickou zkušeností (případ reemigrantů) spočívající v adaptaci a integraci do nového/majoritního prostředí a potenciálně vedoucí ke změnám etnicity; podmínky československé komunistické diktatury přitom jejich studium omezily převážně na předmět českých emigrací 19. a 20. století do východní Evropy (např. Brouček 1992; Jech et al. 1992; Heroldová 1957; Robek 1987–8; Secká 1996; Šatava 1989; Vaculík 1997, 1998; Vařeka 1990) a na reemigrace z těchto oblastí v rámci osídlování českého pohraničí po druhé světové válce (např. Heroldová 1986; 1992, 1996; Moravcová 1992; Šatava 1981; Vaculík 1977, 1983). V období po Sametové revoluci bylo toto studium aktuálně rozšířeno také na reemigranty z bývalého SSSR po černobylské katastrofě (např. Brouček et al. 1995; Chalupka 1992; Uherek et al. 1997; Valášková

¹⁹ Tato skutečnost vynikne zejména ve srovnání s polskou historiografií sledovaného tématu, cf. např. Habielski 1995.

²⁰ Některým z těchto otázek se věnují etnologové spolupracující s ÚSD, zejm. I. Heroldová, J. Vaculík ad.

²¹ Jejich konzervaci pak znamenal do značné míry nacionalistický a „všeslovansky“ pojmávaný národopis období první republiky, jak s (nepřípadným) pozitivním hodnocením reflektuje např. Secká 1996: 96, zatímco novější badatelé si všímají především stinných stránek tohoto metodického směřování, cf. Hirt 2001: 25–33. Stejně jako v případě historie přitom česká poválečná marxistická etnografie na tyto tradice ve velké míře navázala, především v metodické oblasti, ačkoli je vnějškově hodnotila vysoce negativně. K této otázce viz Beneš 1995: 381; Nešpor 1999a: 228.

1992a,b), nebo i z dalších oblastí někdejšího Východního bloku (Secká 1992, 1993), jeho metodické zázemí přitom však zůstalo zcela shodné.

Základním problémem uvedených výzkumů, které začaly probíhat již v 50. letech a v období normalizace se staly kmenovým badatelským programem Ústavu etnologie a folkloristiky ČSAV, a které zajisté nebyly citovány v úplnosti, přitom byla jejich úzce etnografická a folkloristická orientace, navíc podtržená marxistickými interpretacemi (viz Nešpor et al. 1999: 68–9; Skalník 2002: 103). Tak byla některá témata (např. religiozita) zcela pomíjena nebo silně dezinterpretována, badatelům nebyla umožněna komparace výsledků jejich šetření na širším mezinárodním poli, ale ani s materiálem, který by byl získán při studiu jiných typů tzv. etnických procesů. Na rozdíl od české historiografie, která svou pozornost obrátila – pokud vůbec – především k politickým emigracím na Západ, tak etnografové zkoumali právě *jen* ne-politické emigrace 19. a 20. století do východní Evropy,²² přičemž se důsledně drželi tradiční národopisné deskripce, obohacené o teoretické zázemí sovětské školy etnických procesů. Výsledkem této metodiky byly sice kvalitní popisy kulturních, jazykových a do určité míry i sociálních specifik daných lokálních komunit, avšak zároveň neschopnost přenést se přes úzce etnografické vymezení problematiky, jež je patrná především v generalizacích a podceňování dynamiky ekonomického vývoje, ale i v zobecňující schematičnosti proměn interetnických vztahů (fáze izolace – asimilace – integrace). Tuto omezenost lze doložit například na výzkumech reemigrací 90. let, o něž se etnografové na rozdíl od historiků ve větší míře pokusili a které spadají do problematiky sledované touto prací.

Studium černobylských reemigrantů navazovalo na tradiční téma zpracovávané českou etnografií od 50. let, na výzkum kulturních specifik českých emigrantů do Ruska v 19. století, návratu jejich potomků,²³ následného částečně řízeného osidlování českého pohraničí a adaptačních a integračních procesů probíhajících v novoosídleneckých obcích a regionech. Kládlo přitom obzvláštní důraz na popis etnozachovávajících a etnodiferencujících prvků vzhledem k českému prostředí, z nichž mnohé měly svůj původ v částečné asimilaci volyňských Čechů na Ukrajině a v Bělorusku (Valášková 1992a: 196; Brouček et al. 1995: 2; Uherek et al. 1997: 186). Naproti tomu třeba reemigrační důvody pojímalo příliš obecně a vcelku staticky, jako „ekonomické“ bez dalšího určení (Valášková 1992b: 26), anebo striktně zdravotní (péče o zahraniční Čechy, těžce zasažené černobylskou katastrofou, byla hlavním důvodem zájmu vlády ČSFR o tuto problematiku; viz Valášková 1992a: 198; Brouček et al. 1995: 2; Uherek et al. 1997: 188). Přitom sami autoři těchto výzkumů dospěli k poznání silného národního povědomí některých emigračních skupin, spojeného s idealizací „staré vlasti“ (Valášková 1992a: 197; Uherek et al. 1997: 188), na Volyni ostatně tradičního (*cf.* Vaculík 1997: 57n.; *Idem* 1998: 68–75; Sládková 2001: 22), aniž z něj byli s to vyvodit jeho případný vliv na subjektivní motivace odchodu do Československa, respektive České republiky. Tím nemá být řečeno, že hlavním důvodem reemigrace volyňských Čechů byl jejich nacionalismus, nepoložení si této otázky je však třeba kvalifikovat jako závažnou chybu. Navíc prosté označení těchto reemigrací za „ekonomické“, vycházející z paušálního srovnání relativních příjmů domácností, avšak neberoucí v potaz domácí práci a sféru tzv. šedé ekonomiky a zjed-

²² Tím jim zcela unikly náboženské motivy některých emigrací do těchto oblastí. K tomu viz Nešpor 1999b: 134–7; Nešpor et al. 1999: 69.

²³ Poválečná reemigrace Čechů ze Sovětského svazu do Československa, garantovaná mezistátní smlouvou, byla omezena pouze na některé obyvatele někdejší Volyňské gubernie, k tomu *cf.* Sládková 2001: 41–2. Značná část volyňských Čechů, kteří nemohli být reemigrováni po druhé světové válce, proto k reemigraci využila mezinárodní smlouvy s Ukrajinou z roku 1991, ačkoli i tato smlouva umožňovala reemigraci jen za určitých podmínek. *Cf.* Valášková 1992a: 194.

nodušující problematiku ekonomického uplatnění reemigrantů na otázky jejich spokojenosti v rámci pracovních míst, která jim většinou byla přidělena, je při absenci dalších výzkumů nutně zavádějící. Autoři těchto studií však alespoň dokázali reflektovat negativní vztah české majority k těmto reemigrantům, pokusili se určit jeho důvody a vývojové proměny (Chalupka 1992: 14–7; Valášková 1992a: 200; Brouček et al. 1995: 12–5; Uherek et al. 1997: 188). Právě tato otázka je totiž svrchovaně zajímavá pro komparaci „východních“ a „západních“ reemigrací 90. let, jakkoli se o ni citovaní autoři, s výjimkou alespoň prolegomenálního vhledu V. Chalupky (Chalupka 1992: 14), zatím nepokusili.

Z podobných pozic vycházela také M. Secká, studující reemigranty z Rumunska; její situace však byla ztížena neoficiálním a – z formálního právního hlediska²⁴ – striktně individuálním charakterem daného procesu (Secká 1992, 1993, 1996). Na rozdíl od současné reemigrace volyňských Čechů, stejně jako poválečného osídlování českého pohraničí,²⁵ totiž toto přesídlování nebylo garantováno žádnou mezinárodní dohodou a nedostalo se mu ani podpory orgánů státní správy, přičemž reemigranti na druhou stranu museli splnit řadu podmínek jak pro vyvázání se z rumunského státního občanství, tak pro nabytí českého (či alespoň získání povolení k trvalému pobytu v ČR) (Secká 1993: 177; *Eadem* 1996: 101). Při svém studiu, jakkoli bylo ve velké míře ve výše uvedeném smyslu omezené tradiční metodikou, si totiž Secká alespoň uvědomila výraznou převahu baptistů mezi reemigranty, naprosto neodpovídající jejich relativnímu zastoupení mezi rumunskými Čechy (Secká 1992: 41; *Eadem* 1993: 180), aniž z něj však byla s to vyvodit relevantní závěry. Přijmeme-li přitom hospodářské důvody jako hlavní motivační faktor těchto reemigrací, což je v tomto případě naprosto zřejmé, stejně jako některá jejich další ekonomicko-sociální specifika (vztah baptistů k práci, jejím podmínkám a výdobytkům), která se obzvláště zřetelně projevila při srovnání s ne-baptistickými (katolickými) reemigranty z téže oblasti, ukazuje se jako jejich nejprůhodnější interpretace výklad v intencích weberovské asketické protestantské etiky a jejího vztahu k ekonomickému jednání subjektů (Nešpor et al. 2000: 139). Aniž byla s to jít tak daleko, Secká přesto svými výzkumy alespoň připravila cestu modernímu antropologickému bádání tím, že částečně „rozlomila okovy“ tradičního etnografického přístupu k reemigrantům a v určité míře se věnovala i hodnotovému založení jejich ekonomicko-sociálního jednání a s ním spojeným problémům jejich integrace do majoritní české společnosti (zejm. Secká 1993: 178).

Avšak ještě než pojednám o prvních, prozatím nemnohých pokusech o antropologické studium českých emigrací a reemigrací 20. století, je nezbytné zmínit dvě nedávné publikace reformovaného Etnologického ústavu AV ČR. Jeho pracovníci se totiž po letech nejistého hledání skutečně nových badatelských záměrů, ve velké míře vyplněných právě popsány výzkumy, obrátili také k problematice českých emigrací na Západ v období komunistické diktatury, přičemž výsledkem jejich práce jsou prozatím dva konferenční sborníky (Hrubý – Brouček 2000; Brouček et al. 2001). Dlužno ovšem podotknout, že většina jejich příspěvků, pokud nešlo o zahraniční pracovníky (např. M. Kabela), anebo o diskutující z řad samotných emigrantů, přestože změnila téma svého zájmu, zůstala do značné míry věrná tradiční metodice studia etnických procesů. Na problém emigrace tak bylo nahlíženo především jako

²⁴ Ve skutečnosti byly reemigrace banátských Čechů většinou organizovány na konfesijním (baptisté) či rodinném základě, viz Secká 1992: 40; *Eadem* 1996: 102; Nešpor et al. 2000: 139; *idem* 2002: v tisku.

²⁵ Také v případě rumunských Čechů a Slováků se poválečné reemigrace netýkaly celé populace, k celému procesu i k této konkrétní otázce viz Secká 1996: 101–2; Nešpor et al. 2000: 130; *idem* 2002: 94–100.

na proces vedoucí ke ztrátě/částečnému zachování folkloristicky vymezené etnicity, aniž byly reflektovány další sociální a kulturní dimenze tohoto vývoje (nutno podotknout, že většina přítomných emigrantů se s touto interpretací naprosto neztotožnila, viz Hrubý – Brouček 2000: 285n.; jejich autentické názory, zachycené v obou sbornících a tvořící jejich vpravdě nejceněnější část, pak jsou zajímavé i vzhledem k řadě dalších skutečností). Kromě těchto vcelku standardních výkladů, setrvávajících na přílišné popisnosti a generalizacích, pro které mnohdy neexistují jiné prameny než vlastní paměť či spíše jen předpoklady autora o dané situaci, aniž šlo o autentické prožitky či o výzkum opřený o solidní heuristiku,²⁶ však sborníky obsahují i cenné nové interpretace. Tak se v prvním sborníku L. Paukertová pokusila o metodicky nový odhad rozsahu "západních" emigrací v období komunistické diktatury na základě diferenční analýzy základních demografických dat, přičemž dospěla k překvapivě vysokým číslům (Paukertová 2000: 27), zatímco L. Kosová analyzovala sociální aspekty integrace českých emigrantů z roku 1968 ve Švýcarsku a problematiku jejich případného polistopadového návratu do vlasti (Kosová 2000). Táž autorka si také všimla apriorní nechuti emigrantů k tomuto označení, obvykle spojované pouze s tzv. emigrační vlnou Února 1948, "neboť emigrace je sice opuštění vlasti z ekonomických, politických či náboženských důvodů, které však musí nést rys dobrovolnosti" (*ibid.*: 102).²⁷ Hlavní referát druhé konference přednesl exilový psychiatr M. Kabela, který se snažil analyzovat vliv sociopatické emigrační situace na vznik a vývoj duševních onemocnění (Kabela 2001). Jeho studie přitom není ani tolik přínosná tímto svým kontroverzním a vysoce spekulativním tématem, jako spíše úvahami o zpětném přijímání reemigrantů v rámci české společnosti (*ibid.*: 32) a zejména o hodnotovém konfliktu axiálních schémat a symbolických univerz v rámci obou sociokulturních procesů (*ibid.*: zejm. s. 36–8, 42–5), jež autor byl s to reflektovat na základě vlastní zkušenosti i dlouholeté psychiatrické praxe.²⁸ O. Ulč (2001) a další se také pokusili o shrnutí negativní recepce emigrací v domácí krásné literatuře, zatímco rozbor emigrační literární produkce a především na obou stranách železné opony velmi důležité publicistiky dosud zůstává úkolem pro další badatele. Bude důležitý již proto, že kupříkladu v diskusi na druhé konferenci zaznělo i z úst renomované české badatelky obvinění hojně rozšiřované komunistickou propagandou, že pro mnohé subjekty byly hlavními emigračními důvody trestná činnost, drogová závislost nebo psychická onemocnění (Brouček et al. 2001: 85). Emigranti se proti tomu pochopitelně ohradili (*ibid.*: 86, 89, 92) a v další diskusi plně vyvstala fundamentální kontroverze mezi většinou emigrantů a českou majoritou, ve zkratce vyjádřitelná tvrzením, že "jsme doufali ve svobodnou, nikoli v sametovou vlast" (*ibid.*: 96; cf. také *ibid.*: 90; Čelovský 1998: 14) a v některých případech také nacionalistickou idealizací období první republiky (Hrubý-Brouček

²⁶ Příkladem budiž Ulč 2000, který pracoval s výsledky dotazníkového šetření emigračních motivů a dalších postojů mezi českými emigranty na Západě. Problémem jeho výzkumu ovšem zůstává malá návratnost dotazníku (v článku nadto číselně neuvedená, stejně jako jeho četnost a další nezbytné charakteristiky!) a konečně také malá validita (způsobená zřejmě nesprávně volenými otázkami), neboť i sám autor si uvědomil, že „kdyby se mělo věřit tvrzení respondentů, téměř jejich tři čtvrtiny volily exil z převážně či výlučně politických důvodů. Tak tvrdili i jedinci, kteří dále v dotazníku přiznali svůj naprostý nezájem o všechno politické“ (2000: 34-5).

²⁷ Dané vysvětlení je samozřejmě nesmyslné, neboť sotva lze tvrdit, že většina tzv. emigrační vlny Srpna 1968 byla za hranice vyvezena násilím. Po mém soudu šlo spíše o přijetí názorů a hodnot tzv. únorové emigrační vlny, pochopitelné již proto, že „velká část uprchlíků měla již před svým odchodem z ČSSR kontakt se soukromými osobami ve Švýcarsku, u kterých pak byla přijata“ (*ibid.*: 102).

²⁸ Problém generalizace takto získaných informací ovšem spočívá právě v jejich výběru, zatíženém systematickou chybou (= potřebou pacientů vyhledat psychiatrickou pomoc, nebo jejím příkazním určením na základě soudního procesu). Nutno podotknout, že autor si byl tohoto omezení vědom a nesnažil se o zobecnění svých závěrů (*ibid.*: 32-3).

2000: 285n.; Brouček et al. 2001: 90). Právě hodnotové postoje a schémata, která se projevila v těchto polemikách a která *sensu stricto* patří do výkladu třetího oddílu této kapitoly,²⁹ přitom představují svrchovaně důležitý pramenný materiál a jejich publikace je patrně největším dlouhodobým přínosem obou citovaných sborníků. Ve vlastní etnografické práci jde totiž spíše jen o první pokusy o přiblížení se sledované problematice, jakkoli je velmi slibné, že na rozdíl od dlouhé poválečné tradice české etnografie přitom byla zohledněna nezbytnost interdisciplinarity studia těchto tzv. etnických procesů.

Tento požadavek tak postupně snad může vést k jisté „antropologizaci“ české etnografie, k jejímu přiblížení modernímu západnímu pojetí této disciplíny (cf. Jakoubek – Nešpor 2002b; Skalník 2002: 103, 110n.); zároveň však již existují studie, které se alespoň *in margine* zabývají emigrační a reemigrační problematikou, psané z metodicky důsledných pozic sociální antropologie. Jednak jde o již zmiňované výzkumy autora této práce a dalších badatelů (Nešpor 1999b; Nešpor et al. 1999, 2000, 2001, 2002; Jakoubek – Nešpor 2000), zabývající se v široké perspektivě reemigracemi rumunských a bulharských Čechů a jejich adaptacemi a integracemi do majoritního prostředí; tyto výzkumy přitom mohou sloužit ke komparaci s dalšími výzkumy „západních“ reemigrací, neboť kladou důraz na hodnotové, symbolické a kulturní zázemí emigračních procesů a vztahů sociální majority k reemigrantům, v některých případech vedoucích k silnému hodnotovému střetu (cf. zejm. Nešpor et al. 2002: 97–100). Především však anglický antropolog českého původu L. Holý publikoval rozsáhlou studii českého „národního charakteru,“ vycházející z konstruktivistického pojetí národní identity, která – jakkoli poprávu kritizovaná za nedostatečné heuristické zázemí a jistou interpretační svévoli – kromě jiného přinesla velmi důležité poznatky právě ve vztahu české společnosti k současným reemigrantům (Holý 2001: 64–5). Holý ukázal, že „ačkoli lidé nemuseli vždy souhlasit se stranickou interpretací [emigrace jako národní] zrady, ... samotný pojem zrady jim v této souvislosti nebyl kulturně cizí. Opuštění celku, jehož byl člověk organickou součástí, se běžně hodnotilo jako morálně zavrženíhodný čin,“ přičemž tato interpretace dosud tvoří základ vztahování se sociální majority k někdejšími emigrantům, takže se například očekává, že emigranti „budou svému státu projevovat maximální loajalitu“ (*ibid.*: 65). Výsledkem mylných očekávání obou stran, vyplývajících z rozdílné historické zkušenosti, hodnotových schémat i symbolických univerz, pak zcela logicky byl silný axiální střet, vedoucí k ostrakizačním a marginalizačním procesům. Holý přitom, stejně jako všichni exiloví historici, akcentoval společenskou „sebenormalizaci“ ve smyslu podlehnutí „salámové taktice“ komunistické moci, kterou přinejmenším implicitně položil za hlavní emigrační motiv (cf. *ibid.*: 33–6), což je jistě nesprávné, uvedené jeho úvahy však *de facto* založily moderní antropologické studium dané problematiky. Právě tímto směrem by se totiž česká sociální antropologie a sociologie měla ubírat, bude-li se chtít přiblížit mezinárodním standardům a bude-li chtít podstatněji proniknout k poznání emigračních procesů. Negativní přijetí Holého studie mezi českými etnografy, stejně jako její (alespoň zatímní) nenásledování dalšími badateli, které by opravilo některé evidentní omyly a osobní zkušeností příliš podmíněná hodnocení, však za daného stavu české etnografie příliš nepřekvapuje.

²⁹ Stejně jako „aktérská studie“ Skalník 2002.

2.3. Neupadnout v zapomnění: autobiografie a „semi-analýzy“ emigrantů

Specifická historická situace, stejně jako „naruby obrácené“ vědomí odtrženosti od národního korpusu, vycházející z charakteristického českého pojmání národní identity,³⁰ vedlo k poměrně rozsáhlé snaze emigrantů či pozdějších reemigrantů zhodnotit a předat osobní zkušenosti z cizího prostředí. Nebo i k pokusům o jejich vědeckou reflexi, které však jsou natolik ovlivněny autopsií svých autorů, že je lze považovat za odborné práce pouze *sensu lato*, že je namísto hovořit o jakýchsi „semi-analýzách.“ Přijmeme-li přitom Baudrillardovu sociologickou analýzu americké společnosti, jež se stala vlastí pro značnou část československých emigrantů, metaforicky přirovnávané k poušti, která individualizuje a zároveň omezuje možnosti skutečného poznání a sociálního uznání individua (Baudrillard 2000: 23, 111), není nijak překvapující, že právě z tohoto prostředí vzešlo relativně největší množství „semi-analýz“, které mají přinejmenším implicitně za cíl zajistit svým autorům i jejich sociální skupině (=emigrantům) sociální legitimaci a respekt, jednoduše řečeno historickou paměť. Této snaze o „objektivitu“³¹, pro americkou společnost příznačné (*ibid.*: 106) a v jistém smyslu tedy ukazující na hodnotovou a ideovou distinkci amerických emigrantů (přinejmenším příslušníků tzv. emigrační vlny Února 1948) a české majority, byl naopak protivný osobní, autobiografický přístup – jenž zase má většina relevantní literatury z pera emigrantů do západní Evropy. Ať však byl původ i žánrový charakter této produkce jakýkoli, pro studium „západní“ emigrační a reemigrační problematiky představuje zcela zásadní prameny, které ovšem musí být analyzovány adekvátními metodami (*cf.* Otáhal 2002: 22-8). Rozhodně se totiž nejedná – a to ani v případě „semi-analýz“,³² tím méně pak v případě autobiografických rozhovorů a dalších publikací – o standardní odborné studie, jak *implicite* ukázala již raná analýza J. Jostena (1993).³³

Většinu tak řečených „semi-analýz“ emigrace na Západ, tamních krajanských a emigrantských spolků, sdružení a politických stran, sociálního života a případně i částečné reemigrace v 90. letech 20. století, napsali prominentní představitelé tzv. únorového exilu; jejich analýzy přitom samozřejmě jsou tímto hodnotovým založením ovlivněné. Tak například J. Pejskar (1982–94, 1992) se snažil ukázat především existenciální důvody vedoucí k odchodu do emigrace (ačkoli tohoto označení samozřejmě neužíval ve prospěch „exilu,“ *cf.* 1992: 15–6), což dokumentoval na množství biografií, v nichž byl sám přechod hranic spojen s reálným existenčním nebezpečím a stejně těžké bylo také založení nové existence v neznámém a mnohdy nepřátelském prostředí. Pejškarem sebraný materiál ovšem trpí právě tímto hodnotovým založením analýzy, autor za „správné exulanty“ odmítl přijmout osoby, „kterým se v komunistickém režimu vedlo až příliš dobře, a pak v přepychovém automobilu odjeli na Západ s přáním, aby se jim vedlo ještě lépe“, byť alespoň okrajově dokázal reflektovat i sku-

³⁰ Viz co bylo výše řečeno o Holého interpretaci české národní identity ve vztahu k emigrační problematice; *cf.* také Ulč 2001: 61–3.

³¹ Typickým příkladem může být B. Čelovský, který byl od českých (!) historiků obviněn z přílišné faktografičnosti (*cf.* co bylo řečeno v prvním oddíle této kapitoly). Viz Čelovský 1998: 14.

³² Do značné míry to platí i o tradičních národopisných studiích amerických krajanských komunit, které se zaměřily na historicky starší témata a problematice emigrační druhé poloviny 20. století se nevěnovaly. Např. Chada 1981.

³³ Příznačné je například Jostenovo emotivní pojmání únorové emigrace: „Tisíce lidí unikají přes hranice. Nejsou to jen politikové, spisovatelé – jsou to i rolníci, hospodyně, úředníci, dělníci, studenti a – nenesou s sebou nic [v materiálním slova smyslu, pozn. ZRN]“ (Josten 1993: 173).

tečnost, že mnozí z těchto „emigrantů ale nikoli exulantů“ například zneužívali podpisu Charty 77 těsně před svým odchodem na Západ k snadnějšímu nabytí politického asylu a k získání dalších sociálních výhod (Pejskar 1992: 18). Ze zcela shodných pozic (včetně stranického zázemí v exilové národně socialistické straně) situaci hodnotil také B. Čelovský, posthumní editor korespondence poslance O. Hory (Čelovský 1998). Šlo o obecný náhled tzv. únorových emigrantů, vyjádřený již známým Peroutkovým důrazem, že „kdo opustí vlast, aby se měl jinde lépe, je emigrantem. Kdo odejde z domova, poněvadž mu byla vzata možnost žít svobodně a podle svojí víry, je exulantem. My jsme exulanti“, ³⁴stejně jako reflexí R. Hermana z října (!) 1948: „Když se člověk dívá na dnešní emigranty, tj. na ty nové, kteří právě přicházejí, je z toho špatně – snad všichni mají hrozně daleko k politickým důvodům – to jsou příšerné zjevy (šmelináři, podvodníci, zloději z povolání, cikáni, padlé dívky jdoucí za svým povoláním nebo za dobrodružstvím apod.“ (Čelovský 1998: 146; obd. s. 150–1). Podobně negativní hodnocení každé další emigrační vlny přitom zůstalo naprosté většině českých emigrantů vlastní po celé sledované období.³⁵

Ve svém známém historicko-politickém eseji, prozatím v jedné z nejrozsáhlejších studií o české politické emigraci 20. století vůbec, se v 70. letech pokusil o její celkové zhodnocení, stejně jako o výhledy do budoucna, publicista P. Tigrid; také on přitom tvrdil, že „emigrace a exulantství jako společenský jev je v zásadě *mravní* protest, vzpoura, gesto proti nespravedlnosti, surové moci, nesvobodě, tyranii, bídě, korupci“ (Tigrid 1990: 14). Jakkoli přitom je dnes Tigridova analýza v politické rovině *bez* nadějně *out of date* a nemůže sloužit než jako pramen úvah o politickém a ideovém myšlení určité, poměrně omezené, části emigrantů, její autor byl prvním, kdo radikálně oddělil „poúnorovou“ a „posrpnovou“ emigrační vlnu a povšiml si jejich charakterové odlišnosti. Jeho úvahy do budoucna však sdostatek svědčí o autorově příliš idealistickém pohledu na svět.³⁶ Ještě přínosnější je nedávná, dosud bohužel málo známá studie J. Filípka, někdejšího osobního tajemníka L. Feirabenda a potom amerického podnikatele, opět stojící na pomezí historického eseje a autobiografie (Filípek 1999). Její autor si totiž, na rozdíl od všech ostatních „semi-analytiků“, položil za cíl nikoli „globální výklad“ historických souvislostí na základě přeci jen omezené osobní zkušenosti, nýbrž právě postižení zobecněné běžné každodennosti emigrantů. Zaměřil se již na skutečné důvody jejich odchodu na Západ, které ve většině případů byly alespoň částečně ekonomické povahy (*ibid.*: 23), na jejich preliminární idealizaci především Spojených států (*ibid.*: 49), stejně jako na analýzu sociálního fungování krajanských a emigrantských sdružení na nejrůznější bázi a postupné integrace naprosté většiny emigrantů do majoritní společnosti (*ibid.*: 61, 134). Filípek se však nebál ani vyjádření k „ožehavým“ tématům typu návratu části emigrantů do Československa v období komunistické diktatury a jejich propagandistického využití (*ibid.*: 81–3) nebo problematiky relativního neúspěchu reemigrace v 90. letech 20. století (*ibid.*: 134), byť zde je již jeho publikace do značné míry poplatná uvedeným hodnotovým schémátům „únorových“ emigrantů.

³⁴ Ferdinand Peroutka in *Čechoslovák* (Nürnberg) 7. 6. 1948, cit. in: Čelovský 1998: 5.

³⁵ Jeho případnou opodstatněnost a důvody jeho vzniku budu analyzovat níže ve čtvrté kapitole.

³⁶ „Není vyloučeno, že mladší a mladí příslušníci emigrace se domů vrátí a do politického a veřejného života ještě zasáhnou; mají k tomu morální právo, které jim nikdo nemůže upírat, kromě lidu samého ... [Vrátí se] aby své znalosti a zkušenosti v západní emigraci nabyté dali do služeb národa a podle svých sil pomohli zahladit škody, jež mu způsobila vláda ignorance a arogance“ (Tigrid 1990: 74). Přestože sice právě P. Tigrid a nemnoho dalších se do československého politického života po Sametové revoluci skutečně vrátili, naprostá většina emigrantů byla z veřejného života působením sociálního tlaku vypuzena. K tomu *cf.* v šesté kapitole.

Konečně posledním významnějším příspěvkem tohoto žánru je Skalníkův článek analyzující autorovy (spíše neúspěšné) pokusy o prosazení vlastní teoretické koncepce v rámci konstituce české sociální antropologie v 90. letech, který se okrajově dostává k hodnocení české společnosti (nejmň ovšem jejích akademických elit) tohoto období a jejího negativního postoje k „přivandrovalcům ze Západu“ (Skalník 2002). V této studii, která je podle autora „dokument, zčásti memoárový, émicový i etický zároveň“ (*ibid.*: 102), se ovšem nepřehledně mísí až příliš osobní a ne vždy zcela relevantní vzpomínky s naznačenými impresemi. Deskripce je zde spojována se skutečně analytickým přístupem, takže Skalníkova práce opět nemůže sloužit než jako velmi omezený, příliš subjektivistický pramen, který snad nejzřejměji ukazuje nedostatek syntetických schopností svého autora.

Kromě těchto textů s více či méně vědeckými ambicemi samozřejmě v exilovém prostředí vznikla řada autobiografií; poněvadž však byly primárně určeny k oslovení emigrantské komunity, jejíž zážitky z cizího prostředí byly relativně shodné, jejich naprostá většina akcentovala spíše předemigrační situaci, než vlastní emigraci a další události. Výjimku tvořily jen memoárové texty z pera kulturně, společensky a zejména politicky významných osobností, i zde se však uplatnil primární důraz na předemigrační období (Janouch 1990; Sviták 1990; Steinbach 1990; Šik 1990). Z tohoto důvodu je výpovědní hodnota těchto textů pro studium migrační problematiky spíše marginální, což platí i v případě „sociologicky přijímaných“ beletristických prací, zejména Pelcova románu *...A bude hůř* (1985). Zatímco je lze s výhodou využít pro studium předemigrační situace v Československu (*cf.* např. Nešpor 2002a: 455n.), pro vlastní emigraci a sociální situaci českých emigrantů již mají jen okrajovou výpovědní hodnotu. Konečně totéž recipientským okruhem vyvolané omezení platí také pro další emigrantskou memoárovou literaturu, stojící většinou na hranicích autobiografie, cestopisu a fikce, již analyzoval J. Čulík (Čulík b.d.: 338).

Větší závažnost naproti tomu mají autobiografické texty vzniklé až v období po Sametové revoluci v Československu. Pro odlišnou hodnotovou a ideovou recepci sociálního významu těch kterých emigrantů, respektive v daném případě vždy zároveň i reemigrantů, v zahraničí a ve „staré vlasti“ ovšem svědčí, že jejich autory byli vždy umělci a kulturní pracovníci, nikoli političtí činitelé exilu.³⁷ Zároveň ani v jednom případě nešlo o skutečné paměti,³⁸ nýbrž o populární autobiografické rozhovory knižního rozsahu se všemi důsledky pro odbornou práci s takovýmto pramenným materiálem (Otáhal 2002: 26–7). Z tohoto pramenného okruhu jsou nejvýznamnější rozhovory s některými folkovými hudebníky (Hutka – Čermák 1994; Kryl – Čermák 1993; Karásek 2000), protože ač tato interview nebyla vinou nedostatečné žurnalistické práce dostatečně vyostřena, byli to spíše tito umělci, kdo je v pro sebe příznivém duchu vedli, takže nebyli nijak nuceni argumentovat, přit se, bránit své teze, přesto odvedená novinářská práce představovala to nejlepší, čeho bylo dosud v tomto směru dosaženo. Umělci v těchto rozhovorech alespoň částečně hodnotí faktografický materiál, kulturní a sociální dimenzi migrační situace, především se však dostávají k hodnotovým a ideovým úvahám o vlastní tvorbě, sociální situaci a v neposlední řadě i o celkovém vlastním duchovním vývoji. Tak se zde opět setkáváme s emotivním rozdělením „emigrantů“ a „exulantů“ (Kryl – Čermák 1993: 117) a s hlubokou reflexí majoritních ne-politických migračních dů-

³⁷ To platí pro všechny nově vzniklé texty, zároveň byly – zejména v období bezprostředně po r. 1989 – reeditovány některé paměti exilových politiků, vždy ovšem těch, kteří byli svou politickou prací spjati s československým děním (např. Šik 1990).

³⁸ Výjimku tvoří autobiografie K Kryla (Kryl 1994), jež ovšem primárně byla určena k rozhlasovému provádění, čemuž vděčí za svůj autentický, syrový styl, avšak také za nikoli zcela precizní literární i faktografické zpracování.

vodů (*ibid.*: 66–7; Karásek 2000: 208–9), ale do značné míry také s širší recepcí emigrační situace a problematiky sžívání s novým kulturním prostředím (*ibid.*: 201–34) a pochopitelně s úvahami o reemigraci a československé společnosti v období po Sametové revoluci. Mezi nimi hraje důležitou úlohu recepce (negativního) přijímání emigrantů sociální majoritou a její hodnotové zdůvodnění (Kryl-Čermák 1993: 8, 153–5; Karásek 2000: 247), byť právě zde byli interviewovaní umělci spíše výjimkou z tohoto obecného pravidla. K těmto pramenům – avšak platí to i pro zdánlivě hodnotově neutrální „semi-analýzy“ – je proto třeba přistupovat s náležitým kritickým odstupem (Nešpor 2002a: 91), bez jejich adekvátního zpracování by však jakákoli analýza českých emigračních procesů druhé poloviny 20. století byla nutně neúplná.

2.4. Syntéza jednotlivých přístupů k problematice českých emigrací a reemigrací 20. století

Historický, etnografický a autobiografický výklad českých emigrací 20. století se od sebe neliší jen tematickým zaměřením, ale především metodickým uchopením sledované problematiky. Nejde jen o jejich orientaci „na západ,“ respektive „na východ,“ omezenost na určité typy migrací, jejichž analýzy by bylo možné snadno komparovat a syntetizovat, ale zejména o (nevyřčené) *odlišné hodnotové zázemí*, které k danému zaměření a ke specifické metodice vedlo. Nejzřetelněji se to projevilo v pracích sepsaných samotnými reemigranty, kteří na základě ideologické podmíněnosti z historie neváhali „škrtnout“ podstatnou část svých bližších, ale stejně to platilo (samozřejmě s opačnou intencí) v případě marxistických výzkumů a ve většině ostatních případů. Právě tato ideologická a hodnotová podmíněnost dosavadních analýz, projevující se nejen výběrem témat ale zejména v metodické rovině, však brání jejich jednoznačnému přijetí a tím spíše prvoplánovým pokusům o jejich relevantní syntézu.

Badatelé v oblasti soudobých dějin, a ještě spíše sami emigranti, jaksi zapomněli, že dějiny nejsou jen popisem individuálního vývoje význačných osobností nebo formálních institucí (a tím méně jejich politické roviny), nýbrž především sociálním procesem, který, třebaže ve skutečnosti nesený souborem individuálních aktérů, přeci jen předpokládá určité společně sdílené kulturní znaky. Svou bezpříkladnou orientací na politické dění pak ve skutečnosti de-zinterpretovali tyto hlubší a individuálně variabilní procesy, ať již šlo o sociální a ekonomické uplatnění v rámci hostitelské společnosti, jež se nezřídka stala mateřskou (*cf.* např. Filípek 1999: 134), nebo třeba o vědomé negativní vymezení právě vůči emigrantským a krajanským komunitám. Ne všichni emigranti, jak ještě ukáží v šesté kapitole, a dokonce spíše jejich minorita se totiž na tomto základě v demokratických společnostech sdružovali, přičemž jejich „výběr“ byl systematicky ovlivněn.

Podobně se lišily i způsoby jejich integrace s hostitelskou společností, jejich vztah k (socialistickému) Československu a v neposlední řadě také jejich reakce na Sametovou revoluci a následný společenský vývoj, vedoucí v některých případech (ale právě jen v nich!) k reemigraci a procesu resocializace v České republice. Přestože tedy byly analýzy tohoto typu „preindividualizované“, paradoxně jim tyto „individuální,“ do značné míry ovšem sociálně podmíněné, vývojové diference zcela unikly. Naproti tomu etnografové na emigranty nahlíželi až příliš obecně, jako na „jednobarevnou“ masu jedinců,³⁹ sdílejících kulturní hodnoty tradiční „lidové“ české společnosti, o které v cizině postupným vývojem přicházeli. Nedokázali si položit otázku diference jednotlivých emigračních a reemigračních typů ve 20. století, ale ani jejich různosti od dřívějších emigrací, v tradičním duchu své disciplíny nebyli

s to postihnout rozsáhlé modernizační proměny druhé poloviny století (zvýšená mobilita, informační technologie, urbanizace ad.) a jejich vliv na emigrační problematiku a koneckonců ani na společnost vůbec.

Právě z těchto důvodů jsou jednotlivé uvedené analýzy jen obtížně převoditelné na společný základ; takže například v případě studia „východních“ reemigrací 90. let lze ke komparaci s migračním pohybem ze Západu bezesbytku použít právě jen několika málo existujících antropologických analýz. Právě zde se pak ukazuje zcela zásadní charakter rozboru *hodnotového a ideového podloží* těchto procesů, axiálních schémat a symbolických univerz jednotlivých aktérů i jejich sociálního zázemí. Neboť to byly zejména (sociálně sdílené) hodnoty, které aktéry vedly k emigraci i případné reemigraci, k volbě povolání a způsobu práce v emigraci i doma, k určitým typům sociálních vztahů a v neposlední řadě k vyhraněnému přístupu k výchově další generace (nebo naopak k nikoli výjimečnému rozhodnutí o bezdětnosti) atd. Jinak řečeno, sledovaná problematika musí být v první řadě nahlížena z široce definovaných sociologických a sociálně antropologických pozic; přitom bude neobyčejně důležité integrovat také některé další metodické přístupy, především ekonomicko-sociologický a ekonomicko-antropologický, jimiž oplývá moderní západní bádání, ale které v české vědě dosud (téměř) zcela absentují. Přestože, či spíše právě proto, že tyto školy si většinou uvědomují svůj partikulární ráz, přinášejí velmi důležité poznatky pro moderní emigrační studia (zejména v hospodářské a pracovní oblasti, jež byly českým bádáním téměř zcela pomíjeny) a především upozorňují na fundamentalitu sociálně sdílených hodnot, norem chování, symbolů a dalších kulturních statků a na jejich vliv na individuální jednání. Jejich stručné analýze a konsekventním metodickým otázkám bude věnována následující kapitola.

3. Emigrace a reemigrace v sociologické perspektivě

Jakékoli české studium emigrací a reemigrací 20. století dosud zůstává naprosto bezprecedentně a s tragickými důsledky pro své výstupy spjato s předmětem svého zájmu. Tato situace přitom neplatí jen v uvedeném vztahu jeho jednotlivých typů k určitému sociokulturnímu, hodnotovému a ideovému kontextu, ale také vzhledem k jeho reflexi zahraničního bádání. Lze říci, že *path dependency*, která právě paradoxně je jedním z klíčových témat moderní západní sociologie, se zde projevuje v nejčistší podobě, aniž by byla teoreticky reflektována. „Selhání společenských věd“, o kterém hovoří J. Večerník (2002: 65–76), je jejím dílem a projevuje se mimo jiné jejich neschopností adekvátně zasáhnout do sociálního, politického a kulturního dění, „zahleděností do sebe“ a úzkým disciplinárním partikularismem, stejně jako neschopností recepce nových zahraničních poznatků – včetně právě *path dependency*. Přitom platí, že protože „minulost je *implicite* stále přítomná ve sdílených hodnotách, stereotypech chování i způsobu vidění světa, nemůžeme dobře znát ani přítomnost“ (*ibid.*: 56). Jinak řečeno, *path dependency* české sociologie jí prozatím zabránila ve studiu sledované problematiky, stejně jako historiografii a etnografii nedovolila „překročit vlastní stín,“

³⁹ Toto rozdělení není zcela přesné: „jednobarevně“ (ovšem na základě odlišných kritérií) emigranty hodnotili i výše uvedení autoři, vědomi si ovšem nezbytnosti vylučovat ty, kdo se do tohoto vymezení „nehodili.“ Naproti tomu etnografové brali emigranty jako celek (včetně často naprosto zbytečných diskusí o jejich konkrétním počtu), kterému pak přisuzovali určité charakteristické vlastnosti.

a přitom je to právě ona, jež by měla být těmito vědami v široké interdisciplinární spolupráci sledována.

Studium emigračních procesů nezbytně musí být založeno na analýze hodnotových schémat a symbolických univerz jednotlivých aktérů a jejich sociálních uskupení, ať již jde o individuální aktéry tohoto procesu, jejich společenství (*sg.* i *pl.*) v hostitelské zemi, tamní sociální majoritu, nebo konečně naopak o sociální majoritu země původu. Vzhledem k tomu, že k reemigraci určité části českých emigrantů docházelo právě v 90. letech 20. století, v období společenské *transformace*, kdy zároveň tato reemigrace vycházela ze zemí, jejichž sociopolitický systém měl ve větší či menší míře sloužit jako inspirační zdroj české transformace, mohlo a mělo se toto studium stát klíčovým tématem oživující se české sociologie. Avšak když sama česká „tranzitologie“ spíše živoří na okraji sociologického zájmu, nijak nepřekvapuje, že se tak nestalo. Tím spíše by ovšem měly být zahraniční studie inspirací pro další bádání v této oblasti.

Obecně lze říci, že rozkvět západního (především amerického) studia migračních procesů úzce souvisel s jejich novým rozmachem ve druhé polovině 20. století (a tedy se „společenskou poptávkou“ po takovém studiu), umožněným dopravní a informační revolucí, odstraněním či dysfunkcí protiimigračních opatření a dalšími společenskými procesy (Ogden 1984; Scott 1968). Většina těchto mezistátních přesunů přitom mohla být zdůvodněna ekonomickým prospěchem jejich participantů, ačkoli v tomto období došlo také k masovému nárůstu politické emigrace ze zemí Východního bloku i z Třetího světa. Přitom je ovšem důležité uvědomit si, že naprostá většina novějších amerických výzkumů imigrační problematiky se nesoustřeďovala ani tolik na důvody vedoucí k jednotlivým migracím, jako spíše na jejich *důsledky* pro fungování amerického hospodářství a společnosti (Light – Karageorgis 1994: 649). Neboť by bylo iluzorní předpokládat, že političtí emigranti se nezapojovali do těchto procesů, ačkoli je zase zřejmě nesprávné stanovisko, že se do nich zapojovali zcela shodně jako emigranti hospodářští, „jdoucí za lepším.“ Již sama tato spíše „*pragmatická*“ *metodologie* však může být inspirativní pro český vědecký diskurs, orientovaný jednoznačně opačně, neboť ukazuje, že z určitého úhlu pohledu jsou emigrační důvody vlastně lhostejné, zatímco v jiných kontextech naopak nabývají na důležitosti.

3.1. Sociologická inspirace: studium amerických imigrantů z pozic ekonomické sociologie

Přes značný rozsah evropských migrací do Spojených států na přelomu 19. a 20. století, který si posléze vyžádal silná restriktivní opatření, i pozdějších imigrací z Latinské Ameriky, jihovýchodní Asie a dalších oblastí, stejně jako přes jejich výrazný hospodářský a sociální vliv na americkou společnost (*cf.* např. Weber – Morawska 1985: 292–3), byla tato problematika americkou ekonomikou a sociologií nadlouho pokládána za marginální, anebo řešena pouze z úzce vymezených pozic tzv. teorie prostředníků (*middleman theory*; celkový přehled podávají Light – Karageorgis 1994: 647–8). Ta sice v návaznosti na M. Webera a další klasiky předpokládala uvnitř moderní kapitalistické společnosti preexistenci určitých sociálních norem, především sdílených hodnot a symbolických univerz (*cf.* Smelser-Swedberg 1994: 191, 197–9), ovlivňujících individuální jednání ve všech primárních institučních sférách včetně pracovně-ekonomické oblasti, nicméně přikládala jim spíše okrajovou úlohu a především v duchu modernizačních teorií uvažovala o jejich postupném oslabování. Považovala je za rezidua předkapitalistického společenského vývoje, k čemuž směřovala i ústřední orientace

těchto výzkumů na přistěhovalce z (nekapitalistických) zemí Třetího světa. Dalším významným omezením, systematicky ovlivňujícím validitu jejích analýz, byl předpoklad primární (v ekonomickém smyslu) zprostředkující funkce nositelů těchto „předkapitalistických reziduí“ a tedy výzkum jen v určitých oblastech společenského styku (Light – Karageorgis 1994: 648). Podstatné rozšíření zorného pole přinesl až koncept etnické ekonomie v 80. letech, zaměřující se na studium (sebe)zaměstnávání příslušníků etnických či imigrantských skupin (Bonacich 1980; Bonacich – Modell 1980: 45), později rozšířený o perspektivu případné imanentní ekonomiky etnických enkláv (Wilson – Portes 1980; Morawska 1990: 202; Light 1995).

Tento vývoj byl posílen paralelní *teoretickou* konstitucí ekonomické sociologie, která v opozici k mainstreamové novoklasické ekonomii předpokládá ovlivněnost (ekonomického) jednání subjektu jeho sociálním zakotvením (*embeddness*; M. Granovetter) či hodnotově-etickým zapouzdřením (*encapsulation*; A. Etzioni) (Smelser-Swedberg 1994: zejm. 4–8, 17–9; Etzioni 1995; Swedberg 1997), stejně jako dalších hraničních vědních oborů (*cf.* Večerník 2002: 69).

Na tomto místě však není možné podrobně sledovat epistemologické a metodické aspekty tohoto vývoje a jeho proměny; pro potřeby přítomné práce se spokojím s naznačením přínosu jeho protagonistů k ekonomickým a sociologickým studiím imigrační problematiky bez ohledu na posledně uvedené teoretické koncepce. Jejich výklad ponechám do dalšího oddílu, poněvadž ve svých obecných implikacích nezbytně ústí k významnému metodickému posunu, k požadavku oživení zájmu o sociologii vědění jako fundamentální sociologickou disciplínu (Hubík 1999; *cf.* Berger – Luckmann 1999: 181).

Američtí sociologové, věnující se studiu imigrační problematiky ve vztahu k ekonomickému životu společnosti, si především uvědomili, že již v první polovině 20. století byla řada specifických zaměstnání v určitých lokalitách obsazena (téměř) výhradně příslušníky etnických minorit, v té době především imigranty z východní Evropy. Typickým příkladem byly kupříkladu pittsburské a další ocelárny (Weber – Morawska 1985), mezi jejichž zaměstnance druhdy patřil třeba i J. Masaryk. Tato situace ve svém obecném rozvržení přitom přetrvávala až do současnosti, ačkoli samozřejmě docházelo k strukturálním proměnám zmíněných pracovních příležitostí, k nárůstu počtu imigrantů z jiných oblastí světa a k dalším změnám; postupně dokonce docházelo k jejímu rozšiřování (Bodnar et al. 1982). Při její analýze přitom zcela selhala asimilační teorie, předpokládající vlastní zájem imigrantů na akulturaci a asimilaci do hostitelské společnosti, neboť (systematicky vymezená) řada imigrantských skupin zůstala uzavřena do sebe (Hirschmann 1983: 400), ať již výklady tohoto fenoménu počítaly spíše se sociokulturními etnovymezujícími a etnozachovávajícími vlivy krajanských komunit, anebo zohledňovaly individuální racionální volbu jedinců shodného typu (*cf.* Light – Karageorgis 1994: 652–4). Imigrantské komunity, lhostejno pocházely-li z východní Evropy nebo odjinud, stejně jako bez závislosti na důvodech jejich příchodu do Spojených států,⁴⁰ se proto zcela zákonitě staly předmětem zájmu badatelů v oblasti sociálních sítí (jejich přehled podávají Powell – Smith-Doerr 1994).

⁴⁰ Existence etnických ekonomik je až do současnosti typická především pro severoamerický prostor a Austrálii, ačkoli se v poslední době začíná prosazovat také v západní Evropě; tyto rozdíly jsou vysvětlovány odlišnou státní politikou zaměstnanosti a dalšími legálními a sociálními bariérami (Light – Karageorgis 1994: 650). Z téhož důvodu bylo dané studium doménou především americké sociologie, ačkoli tato situace se začíná proměňovat (*cf.* např. Tilly 1996); studium etnických ekonomik v ČR (např. vietnamské) dosud nenašlo své protagonisty.

Výzkumy ukázaly, že sociální sítě, působící kromě jiného jako zdroje pracovních příležitostí v rámci formální (Powell – Smith-Doerr 1994: 372–6) i neformální ekonomiky (Smelser – Swedberg 1994: 431; Light – Karageorgis 1994: 650), velmi často vznikají a fungují na etnické bázi, neboť společně sdílená etnicita je důležitým faktorem posilujícím sociální důvěru (Bourdieu 1980; Coleman 1988; Tilly – Tilly 1998). Tyto sítě imigrantům usnadňují pohyb na trhu práce a v některých případech dokonce vyvolávají řetězové migrace (Tilly – Tilly 1998: 192–3), jsou však výhodné i pro zaměstnavatele, neboť snižují náklady na získání, výškolení a kontrolu pracovníků a díky této oboustranné výhodnosti dochází k jejich přetrvávání a reprodukci, nehledě na případné společenské a politické tlaky proti jejich existenci (Massey 1988; Light et al. 1993; Morawska 1990). Zároveň mohou generovat i kapitálové zdroje použitelné pro rozvoj vlastních ekonomických aktivit nebo pro tvorbu lidského kapitálu (Light – Karageorgis 1994: 657–8). Přestože přitom řada těchto výzkumů, zejména novějších, vycházela především z analýzy latinskoamerických a asijských imigrantských komunit ve Spojených státech, lze dobře předpokládat, že obdobné mechanismy (dříve) fungovaly také mezi přistěhovalci z východní Evropy.⁴¹ Rozsah sociokulturních prvků, které měly svůj původ v mimoamerických mateřských společnostech imigrantů a přitom dlouhodobě ovlivňovaly jejich ekonomické a pracovní chování v americké společnosti a v řadě případů působily na vznik a trvání partikulárních sociálních skupin imigrantů, je přitom obrovský. Zejména jde o svébytný příbuzenský a sňateční systém, sociální důvěru a její uplatňování, sociální kapitál, kulturní predispozice k ekonomickým postojům, hodnotám a vztahům, náboženství, jazyk, relativní uspokojení z nepodřízení se majoritním vzorcům chování, solidaritu a sociální sítě, relativní podzaměstnanost a negativní akceptaci imigrantů sociální majoritou ad. (*ibid.*: 660).⁴²

Zvláštním typem funkce imigrantských sociálních sítí a skupin na etnické bázi je vznik již zmiňovaných partikulárních etnických ekonomik uvnitř hostujícího státu, které jsou omezené na (téměř) výlučné zaměstnávání krajanů, ačkoli v mnoha případech vlastně nejde než o sebezaměstnávání (Light – Karageorgis 1994: zejm. 652–4). Jejich relativní úspěšnost a rozvoj přitom předpokládá poptávku po svébytném krajanském zboží a službách, vhodné lokální podmínky, uprázdňení trhu v důsledku úpadku existujících firem anebo partikulárního nedostatku, politickou podporu (byť třeba směřovanou obecně k podpoře malých firem a diskriminovaných sociálních minorit) a celkový trend k redukci velikosti a restrukturalizaci firem; někteří autoři dále hovoří o kulturních predispozicích k podnikání, sociální solidaritě, kapitálových zdrojích a dalších faktorech (*ibid.*: 655–8). Etnické (sub)ekonomiky přitom jsou velmi recentním fenoménem, který se již pro své časové zařazení ve většině případů nedotýkal českých emigrantů sledovaných v této práci.⁴³ Jeho analýzy nicméně vedly, a právě to je v tomto kontextu svrchovaně významné, k silicímú přesvědčení o nedostatečnosti přísně ekonomického vysvětlení přetrvávání a relativní úspěšnosti hospodářských a sociálních

⁴¹ K tomuto tématu se vrátím v šesté kapitole.

⁴² I.-J. Yoon (cit. in: Light – Karageorgis 1994: pozn. č. 22 na s. 665) v intencích užšího pohledu etnické ekonomie některé z těchto prvků operacionalizoval na: půjčky mezi příbuznými a přáteli, účast v rotačním systému důvěry, (podnikatelské) partnerství s příbuznými, přáteli a krajany, neplacenou přesčasovou práci v těchto podnicích.

⁴³ Dalším důvodem byla skutečnost, že podstatná část českých imigrantů do Spojených států, zejména příslušníků tzv. emigrační vlny srpna 1968, naopak usilovala o svou integraci do americké společnosti. V některých případech byl tento trend porušen vinou české Sametové revoluce a následnou reemigrací do ČR, zatímco paradoxně mnozí příslušníci politické emigrace r. 1948 a jejich potomci, sociální skupina, která z českých emigrantů deklarovala nejsilnější odpor k akulturaci a asimilaci, tomuto trendu již z „časových“ důvodů podlehla. K tomu *cf.* Filípek 1999: 134.

struktur imigrantů na etnické bázi, obrátily pozornost k jejich hodnotovému a kulturnímu zakotvení. Právě to bude předmětem následujícího oddílu.

3.2. Potřeba širšího zorného pole: studium hodnot a symbolických univerz

Studium amerických imigrantů, stejně jako obecnější teoretické předpoklady konstituující se ekonomické sociologie vedly k přesvědčení o *kulturní zakotvenosti* sociálních jednání a jevů včetně ekonomických a k impaktu tohoto přístupu do moderního ekonomického a sociologického myšlení (Swedberg 1997). Tato *social construction of economy* pak musí vycházet nejen z Granovetterova postulátu zakotvenosti jednání v jeho sociálním a kulturním kontextu, ale také – a v obecné perspektivě spíše – ze zvěčnělé Bergerovy a Luckmannovy teorie sociální konstrukce reality, k níž Granovetter přidal významnou perspektivu sociálních sítí (*ibid.*: 165). Úkolem ekonomické sociologie totiž není jen „rozlomení okovů“ neoklasického ekonomického paradigmatu a jeho příliš zjednodušujícího výkladu,⁴⁴ který snad právě proto získal odezvu v mnoha společenskovědních disciplínách, neboť ve skutečnosti by mělo jít o konstituci kulturní sociologie v širokém pojetí, byť se o ni v návaznosti na sociologické klasiky prozatím pokusilo jen nemnoho autorů, především V. Zelizerová a P. DiMaggio (*ibid.*: 168-9). Tento trend je však nevyhnutelný, neboť již A. Etzioni si uvědomil, že většina voleb mezi jednotlivými možnostmi jednání je primárně ovlivněna normativně-afektivními faktory, a to včetně voleb ekonomických (přitom ohraničené zóny, v nichž dominují logicko-empirické volní akty, jsou samy definovány normativně-afektivními faktory), a že tyto faktory jsou do značné míry kolektivně (= sociokulturně) sdílené (Etzioni 1995: 84-5). Jinak řečeno, že „sociální seskupení jsou hlavními rozhodovacími jednotkami, které vytváří kontext, v jehož rámci jsou přijímána individuální rozhodnutí“ (*ibid.*: 158). Právě tato úvaha pak velí k návratu k sociologii vědění jakožto fundamentální sociologické disciplíně, neboť je-li individuální jednání determinováno historicky a sociálně sdílenými hodnotovými schémata až po obecná symbolická univerza (a třeba právě partikulární analýzy imigračních procesů ukázaly, že tomu tak je), pak musí být primárně zkoumány tyto normativní a kognitivní předpoklady sociálního jednání a teprve v jejich rámci toto jednání samo. Ostatně jakkoli je tento přístup v rámci ekonomicko-sociologického diskursu nový (respektive obnovený, vzpomeneme-li na Weberovo pojetí kulturních hodnot), nejde vlastně než o přijetí základního paradigmatu sociální antropologie, protože ačkoli třeba vlivná Geertzova škola hovořila o potřebě „emického“ přístupu ke sledovaným sociálním prvkům, přeci jen jej vždy kompenzovala tzv. hustým popisem (Geertz 2000: 13-42; cf. Jakoubek – Nešpor 2002). V tomto smyslu pak není epistemologického rozdílu mezi moderní sociální antropologií, sociologií kultury (kulturologií v terminologii někdejších sovětských badatelů) a sociologií vědění, ovšem s výjimkou (obvykle) odlišných badatelských polí.

P. L. Berger a T. Luckmann ve své *Sociální konstrukci reality* (1999)⁴⁵ vyšli z přesvědčení, že každé vědění je ve svém důsledku sociálně podmíněnou konstrukcí skutečnosti (*ibid.*: 21; cf. Weber 1998: 35-7), a to jednak z důvodů hospodárnosti (habitualizace a institucionali-

⁴⁴ Jedním z prvních a dosud velmi vlivných příspěvků na tomto poli byla studie Etzioni 1995, k celkové vývojové charakteristice cf. Swedberg 1997: 162-70. Fundamentálním a do značné míry konstitutivním přínosem se stala příručka Smelser – Swedberg 1994.

⁴⁵ Obecnější zařazení do kontextu sociologie vědění v češtině zpracoval Hubík 1999: 177-95. Jeho učebnice ovšem trpí příliš vnějškově popisným přístupem.

zace vědění; *ibid.*: 56-7), jednak jí podmíněně intersubjektivní sedimentace pomocí znakových a symbolických systémů různého řádu (*ibid.*: 70n.). Vztah jedince a společnosti je ovšem dialektický, neboť platí, že „člověk ... a jeho sociální svět vstupují do vzájemné interakce ... *Společnost je výtvorem člověka. Společnost je objektivní realitou. Člověk je výtvorem společnosti*“ (*ibid.*: 64). Odhlédneme-li přitom od teoretické nutnosti prvních dvou předpokladů, jako určující pro většinu sociálního chování se jeví proces internalizace sociálně sdílených hodnot (ve Weberově dikci: kulturních hodnot, P. Bourdieu by řekl: habitů) a symbolických univerz. Právě jejich místní, časová a sociální diference pak plodí kulturní různost, neboť „habitus vytváří praktiky a reprezentace ... které jsou objektivně diferencovány. Jako takové jsou bezprostředně vnímány pouze činiteli, kteří znají kód neboli nezbytná klasifikační schémata umožňující pochopit sociální smysl“ (Bourdieu 1995: 223). Výsledkem partikulárně specifických sociálních praktik samozřejmě je, že „činitel na podobných či blízkých pozicích v tomto [sociálním] prostoru se nacházejí v podobných podmínkách ... [příčemž] *sence of one's place* a příbuznost v habitu, prožívaná jako sympatie nebo antipatie, jsou základem všech forem kooptace, přátelství, lásky, manželství, spolčování atd., čili všech trvalých a někdy i právně stvrzených vztahů“ (*ibid.*: 219; *cf.* také Bourdieu 1998: 16).

Podle Bergera a Luckmanna u každého člověka nezbytně probíhá proces primární socializace, tj. internalizace a zárodečné legitimace partikulárních hodnotových schémat, symbolických univerz a z nich plynoucích sociálních rolí, vedoucí k tomu, že „je jedinec platným členem společnosti a subjektivně vlastní nějakou osobnost a nějaký svět“ (Berger – Luckmann 1999: 136). Moderní společnosti, v nichž existuje dělba práce a na ní závislá sociální distribuce vědění, ovšem předpokládají sekundární socializaci institucionalizovaných „subsvětů“ (*ibid.*: 136n.). Do tohoto procesu vstupuje jedinec s již vytvořenou identitou a internalizovaným symbolickým univerzem, proto se zde objevuje problém návaznosti mezi původní a novou osobností a do určité míry i mezi legitimitou obou (více) typů symbolického uchopení světa. Samozřejmě potom platí, že „mnohem 'umělejší' povaha sekundární socializace je příčinou mnohem menší odolnosti subjektivní reality internalizací vytvořených při sekundární socializaci vůči soupeřícím definicím reality, nikoli proto, že by tyto internalizace nebyly v každodenním životě považovány za samozřejmé nebo že by byly chápány jako méně reálné, ale proto, že jejich realita není ve vědomí tak hluboce zakořeněna, a může tedy snáze dojít k jejímu vytěsnění“ (*ibid.*: 145). Přinejmenším potenciálně neměnná však není ani rovina primární socializace (v této situaci bývá diskutována zejména skutečnost náboženské konverze), ačkoli platí, že procesy změny primární socializace (resocializace, alternace)⁴⁶ a sekundární socializace jsou odlišného charakteru. „Při resocializaci je minulost nově interpretována tak, aby byla uvedena v soulad se současnou realitou, a je tu přítomen sklon zpětně promítat do minulosti prvky, jež tehdy nebyly subjektivně dostupné. Při sekundární socializaci je přítomnost interpretována tak, aby byla zachována návaznost přítomnosti na minulost, a projevuje se tu tendence minimalizovat transformace, k nimž ve skutečnosti došlo ... základem pro realitu je v případě resocializace přítomnost, kdežto v případě sekundární socializace minulost“ (*ibid.*: 160).

⁴⁶ Tento proces je subjektivně vnímán jako totální, ačkoli tomu tak samozřejmě není; *cf.* Berger – Luckmann 1999: 154-7. Je ovšem otázkou, lze-li jinak než přísně teoreticky oddělit mírnější formu resocializace (alternaci) od nové sekundární socializace, což autoři činí (*ibid.*: 160), vycházejíce z – po mém soudu – příliš úzkého marxistického pojetí sekundární socializace jako zcela závislé na *Unterbau*, jíž je dělba práce.

V následujícím oddíle se budu snažit ukázat, že tato odbočka k vysoce teoretickým a někdy až spekulativním konceptům sociologie vědění může a měla by poskytnout základní teoretický, metodický a pojmoslovný rámec moderního studia emigračních procesů. Na tomto místě je však třeba zmínit ještě i dílo Ch. Tillyho, jehož koncepce vzniku a udržování sociálních nerovností je – po mém soudu – dalším klíčovým teoretickým rámcem pro přítomné studium, jakkoli tento autor odmítá holistickou perspektivu sociální antropologie a sociologie vědění (Tilly 1996: 8).

Tilly svou analýzu asimilace a přetrvávání sociálních nerovností mezi imigranty a sociální majoritou programově odmítl vystavět na jejich obecném hodnotovém založení a místo toho navrhnul relační přístup, neboť „*no one will understand inequality-generating process without taking relations among actors seriously as starting points for analysis. The causal mechanisms ... are neither individualistic nor holistic, but relational*“ (Tilly 1996:8). Vzájemné vztahy aktérů pak operacionalizoval pomocí postulace kategoriálních vztahů,⁴⁷ odrážejících hierarchie a sociální strukturu společnosti (*ibid.*: 9, 28), kdy „*locally-available boundaries defined entire categories much more definitely than did common culture or long-term internal solidarities. Such boundaries took the form of dividing lines rather than complete perimeters. Yet once those boundaries stood in place, participants and observers alike attributed hard, durable, even generic reality to the categories they inscribed*“ (*ibid.*: 28). Jakkoli je přitom takováto operacionalizace výhodná, je třeba říci, že sama o sobě *není* v rozporu s výše uvedenými schématy, neboť implicitně pracuje s konceptem sociálně sdílených hodnot a symbolických univerz (např. v otázce *parth dependency*; *cf. ibid.*: 3-4), které se odvíjejí od společenské strukturace a mají sklon k sedimentaci, protože je to psychicko-ekonomické. Přesně to však je podstatou bergerovsko-luckmannovského chápání habitualizace kulturních hodnot, neboť „typizace habitualizovaných činností, které jsou základem institucí, jsou vždy typizace sdílené. Jsou dostupné všem členům dané společenské skupiny a instituce samotná typizuje jednotlivé vykonavatele činností a rovněž i jednotlivé činnosti“ (Berger – Luckmann 1999: 58; kurzíva ZRN) a tato typizace z psychicko-ekonomických příčin „zachování energie“ probíhá na základě maximálně zjednodušených kognitivních schémat (*ibid.*: 36n.).⁴⁸ Jinak řečeno, mezi oběma přístupy není podstatnější rozdíl, poněvadž ač Tilly obviňuje holistické metody ze zjednodušování ve smyslu „*collective entity serves itself by creating inequalities*“ (Tilly 1996: 8), není tomu tak neboť „za“ těmito kolektivními entitami stojí sociálně sdílené hodnoty (což je přístup, s nímž by se Tilly zřejmě ztotožnil) a na druhou stranu „metodický holismus“ je samozřejmě možný jen v teorii, zatímco při praktické aplikaci v konkrétních výzkumech vždy vyžaduje určitou operacionalizaci (příčemž při studiu imigrantů není důvod alespoň částečně nevyházet právě z té, jíž předložil Ch. Tilly).

3.3. Teoretický rámec dalšího studia emigrační problematiky

Z výše uvedeného vyplývá, že sociální jednání je *de facto* znakem (ve smyslu Peirceho definice: smyslově vnímatelnou entitou materiální či duchovní povahy zastupující jinou entitu na

⁴⁷ Tyto vztahy autor ustavil na základě ideálně-typické konstrukce, *cf.* Tilly 1996: 14.

⁴⁸ Rozdíl mezi uvažováním Bergera s Luckmannem a Tillyho je v tom, že posledně uvedený explicitně hovoří o kategoriálních vztazích rozhodnutelných v dichotomii ano/ne. Avšak vzhledem k tomu, že i Tilly je chápán jako ideální typy (viz předchozí poznámku), nejde vlastně než o praktickou operacionalizaci obecnějšího přístupu Bergera a Luckmanna.

základě tvůrcem i recipientem společně sdílené schopnosti rozumět) kulturních hodnot, které jsou:

1. ve velké míře sociálně sdílené (tzn. společně všem příslušníkům dané society),
2. sociálně distinktivní (tzn. jejich srozumitelnost klesá s místní, časovou, sociálně-stratickou ad. vzdáleností aktéra od dané society) a
3. subjektivně klasifikující (tzn. socializovaní jedinci jsou si vědomi první a druhé charakteristiky hodnotového jednání a na jejich základě je klasifikují ve škále přijatelné/nepřijatelné).

Přistoupíme-li ke konkrétní aplikaci tohoto schématu na emigrační situaci, plyne z toho, že jakýkoli emigrační proces znamená přesun od hodnotových schémat (a) společnosti A k (více či méně odlišným) hodnotovým schématům (b) společnosti B. Subjekt, který tato (a) schémata v primární i sekundární socializaci internalizoval, musí je najednou ve větší či menší míře odvrhnout ve prospěch hodnotových schémat společnosti B. *Pouze* tato transformace mu umožní socializaci do společnosti B, přičemž je ovšem o to snazší, čím bližší jsou si kulturní hodnoty obou societ (empirická zjištění přitom ukazují, že samozřejmě ani v případě českých emigrací na Západ, v rámci jednoho kulturního okruhu, nebyly dané hodnoty bezesbytku shodné, přičemž sami aktéři byli mnohdy překvapeni mírou jejich různosti). Zároveň ovšem platí, že některé kulturní hodnoty nejsou primárně dány sociokulturní a etnickou příslušností, nýbrž, přinejmenším uvnitř západní společnosti, příslušností třídní nebo i další (Light – Karageorgis 1994: 659; Bourdieu 1998: 10-2, 17-9). Pokud tedy proces emigrace není spojen se změnou třídního postavení (k čemuž ovšem většinou dochází), mohou to být právě třídně sdílené hodnoty, které emigrantovi usnadní socializaci uvnitř nové (B) společnosti. Každopádně jsou to právě kulturní hodnoty (a, b), co tvoří podstatu sociálního fungování emigračního procesu a co by mělo být primárně v jeho rámci studováno.

Přijetí nových (b) sociálních hodnot, které vždy jsou v určitém (historicky podmíněném) vztahu k hodnotám „starým“ (a), může být velmi rozdílné povahy. Nepochybně je ovlivňováno sociální akceptací imigranta ve společnosti B, jeho subjektivním hodnocením emigračního procesu a dalšími faktory. V návaznosti na Bergerovu a Luckmannovu koncepci socializace přitom lze odlišit:

1. resocializaci spojenou se změnou identity (tzn. téměř absolutní hodnotovou alternací, kdy se subjekt snaží anulovat internalizaci hodnot (a), k níž došlo v jeho primární i sekundární socializaci, ve prospěch hodnot (b)) a
2. sekundární socializaci spojenou se změnou sociálních rolí (tzn. přijetí hodnot (b1)⁴⁹ namísto hodnot (a1), kdy subjekt vědomě setrvává na části původně internalizovaných hodnot),

přičemž toto rozlišení, jehož vznik je dán subjektivními i sociálními faktory, které je třeba studovat, není jen otázkou míry, ale především kvality, jak ukazuje například schématické vymezení vztahu obou typů k potenciální reemigraci:

⁴⁹ Jako hodnoty a1, b1 označují hodnoty internalizované v rámci sekundární socializace. Přitom je třeba mít na zřeteli, že mé pojetí překračuje původní Bergerovu a Luckmannovu koncepci, podle níž sekundární socializace spočívala pouze v internalizaci institucionalizovaných „subsvětů“ na základě dělby práce (Berger – Luckmann 1999: 136), zatímco já jí rozumím jakožto jakékoli „nadvěť“ primární socializace.

1. postoj analogický k chování „božích vnoučat“ v sociálně-psychologických koncepcích náboženského sektářství (Holm 1998: 138-9; tzn. subjekt se buď
 - 1a. ještě silněji identifikuje s novou (b) identitou a reemigraci odmítá,
 - 1b. pokouší žít na pomezí „nové“ (b) a „staré“ (a) identity, aniž by jej to uspokojovalo, nebo
 - 1c. následuje stejně silný návrat ke „staré“ (a) identitě, která je často idealizována).
2. postoj komparace obou (a, b) hodnotových schémat, který může vést k
 - 2a. reemigraci (tzn. přijetí „starých“ (a) sociálních rolí při vědomí předcházející integrace do společnosti B), nebo k
 - 2b. odmítnutí reemigrace (setrvání v „nových“ (b) sociálních rolích při vědomí původní socializace do společnosti A).

Právě uvedené schéma ovšem není zcela přesné z toho důvodu, že kulturní hodnoty a jimi založené sociální jednání samozřejmě *nejsou* časově *stabilní*, neustále dochází k jejich rekonstrukcím. Jinak řečeno, potenciální reemigrant se neseťkává se svou mateřskou společností (A) a jejími kulturními hodnotami (a), jež byly v období emigrace často idealizovány (zejména v modelovém případě 1c), nýbrž s vývojově posunutou společností A_1 a s modifikovanými hodnotami a_1 . Jen někdy si toho je však vědom (převážně v případech 2a, b), na což musí být brán ohled při jakémkoli výzkumu reemigrací, který si neklade za cíl analyzovat pouze jejich subjektivní vnímání aktéry, ale také hodnotovou komparaci obou společností (A, B, A_1).⁵⁰

V takto vymezeném širokém rámci studia emigračních procesů je třeba si uvědomit, že jsou to právě různé kulturní hodnoty a jejich systémy až po symbolická univerza (Weber 1998: 10n.), spolu konstituující symbolický a kulturní kapitál (Bourdieu 1998: 27n.), co tvoří základ sociálního jednání, a proto musí stát v centru analytické pozornosti. Tyto hodnoty se manifestují v sociálním jednání prostřednictvím svých znaků, „dobře čitelných“ jen pro určitou societu, která je (sebe)vymezena právě na základě této sdílené schopnosti rozumět – jinak řečeno, nabývají svého významu toliko ve vzájemných vztazích, a proto musí být i jejich „čtení“ sociálními vědci v jistém smyslu relační (Bourdieu 1995: 217). Rozumění těmto kulturním hodnotám v antropologickém smyslu, včetně hodnot ustavujících ekonomické a pracovní vztahy, je zároveň *předpokladem* schopnosti nakládat s nimi, jednat podle nich, která tvoří symbolický kapitál *sensu stricto* a jeho prostřednictvím ustavuje sociální nerovnosti a hierarchii. Také tato schopnost a její výsledky musí být náležitě studovány.

Obecný hodnotový rámec jednotlivých societ, jeho diference a proměny tedy musí tvořit *základ* jejich studia, přičemž právě analýza emigračních procesů zde může sloužit jako primární orientace. Neboť emigranti jakožto „cizinci“ ve známém Schützově příměru (*cf.* Ryšavý 2002) se s tímto hodnotovým založením sociokulturní degerence setkávají nejzřetelněji. Tato analýza však může stát i o sobě, aby nahradila dosavadní nedostatečné studium emigračních procesů, založené pouze na základě (předpokládaných) emigračních důvodů, (postulovaných) integračních schémat do hostitelské společnosti, nebo jejich (prvoplánově pojímaného) ekonomického a pracovního fungování. Jakkoli totiž byly všechny tyto přístupy partikulárně přínosné, jak bude zřejmé z následující kapitoly, v níž se pokusím o syntézu jejich poznatků, nezbytně ztroskotaly právě na tom, že nedocenily vlastní omezenost. Za všemi těmito procesy totiž stojí sdílené sociokulturní hodnoty, které determinují sociální jednání každého jedince.

⁵⁰ V případě hostitelské společnosti (B) nemá význam odlišovat její vývojová stadia (např. jako B v okamžiku imigrace a B_1 v okamžiku reemigrace), neboť jde o kontinuální proměnu, již si *ipso facto* subjekt nemůže být vědom.

4. České emigrace a reemigrace 20. století v historické perspektivě

V českých dějinách raného novověku až do současnosti se (z dnešního pohledu zahraniční) emigrace⁵¹ staly poměrně obvyklým sociálním jevem, ačkoli vzhledem k dobovým sociokulturním podmínkám až do druhé poloviny 19. století významným spíše z kvalitativního než z kvantitativního hlediska. Tak pobělohorský politicko-náboženský vývoj vedl k dobově poměrně rozsáhlé náboženské emigraci do Saska, Polska, na Slovensko a do dalších zemí a nábožensky motivované emigrace v různé míře pokračovaly po celé 17. a 18. století, později se obracejíce hlavně do Pruska a (od 40. let 18. století) do pruského Slezska. Avšak ani vydání Tolerančního patentu (1781), spojené s nástupem osvícenského pojetí lidu a jeho role jakožto tvůrce státního blaha, náboženské emigrace zcela nezastavilo, byť zahájilo jejich poslední fázi a podstatně je umenšilo (Nešpor 1999: 130–4; Nešpor et al. 1999: 75–8). V těchto oblastech, k nimž díky této poslední vlně náboženských emigrací přibyl také rumunský Banát a Sedmihradsko, vznikly mnohdy velmi stabilní české komunity ustavené na konfesním základě, trvající v řadě případů více než sto let. Ty však byly až na výjimky⁵² bez podstatnějších vazeb k mateřské zemi stejně jako k dalším podobným komunitám v cizině; důvodem samozřejmě byla omezená mobilita stejně jako sociální uspořádání předmoderní společnosti.

Přestože přitom nelze považovat tyto emigrace – přinejmenším v 18. století – za výhradně religijně (či ještě spíše nábožensko-politicky) motivované, neboť v poddanských odchodech do sousedních zemí se zřejmě uplatnily i hospodářsko-sociální důvody (jakkoli vynikající spíše předemigrační idealizací těchto zemí, než svým potomním naplněním), a přestože zároveň trval příliv německých osadníků do českého pohraničí, o rozsáhlejší ekonomické migraci můžeme hovořit až ve druhé polovině 19. století, zhruba od 70. let. Její vznik byl podmíněn existencí moderních dopravních prostředků, informační explozí a dalšími faktory, primárně však šlo o reakci na tzv. první demografickou revoluci, kdy přirozený přírůstek populace podstatně převyšoval tempo hospodářského růstu. Tato migrační vlna přitom zasáhla většinu tehdejší západní a střední Evropy a částečně vedla do řidčeji osídlených oblastí kontinentu (Rusko, Balkán⁵³), částečně do zámoří (především do USA). Rozsah této emigrace z českých zemí bývá odhadován na cca 1,2 milionu osob v období mezi lety 1870–1914 (základní tendence českého vystěhovalectví v tomto období popisují Kořalka – Kořalková 1993). Přitom je důležité, že až na výjimky nedocházelo k jejímu kontaktu se skupinami dřívějších emigrantů; právě tato migrační vlna přitom ustavila *nový typ* českého vystěhovalectví, které pak (v nejrůznější kombinaci politických a ekonomických motivů opuštění země, s trvalým prolínáním různých migračních skupin a vln) trvalo po celé 20. století a které bude předmětem následujícího výkladu.

⁵¹ Shodně ale i imigrace (především německé) do Čech, neboť pronikání Němců do českého pohraničí trvalo až do přelomu 18. a 19. století.

⁵² Typickým příkladem byly v 17. a 18. století nekatolické exulantské komunity v Sasku a později i v pruském Slezsku; jejich „vyslancem,” tajným šířitelem nekatolictví v Čechách, byl např. známý Jan Jílek.

⁵³ V některých případech nešlo *de facto* o zahraniční emigrace, neboť rumunský Banát a Sedmihradsko, Jugoslávie a další území, která se stala jejich cílovým prostorem, v té době byla součástí Rakouské, resp. Rakousko-Uherské monarchie.

4.1. Ekonomické migrace na konci 19. a v první polovině 20. století

Obrozenská merkantilistická politika, ale především obtížnost až nemožnost opuštění prostoru ve fyzickém smyslu (doprava, náklady spojené s vystěhováním, jazykové a kontextuální neznalosti atd.) vedly po většinu 19. století k relativně nízkým počtům českých emigrantů; svou roli zde však hrála i právní ustanovení. Tak sice formálně platil vystěhovalecký patent z března 1832, který za určitých podmínek umožňoval vystěhování z Rakouska, vzhledem k faktickému trvání vrchnostenské správy však tato možnost v praxi nebyla příliš uplatňována (Kořalka – Kořalková 1993: 33). Tuto situaci změnilo až revoluční období let 1848/9, kdy zmíněný patent začal být prakticky uplatňován, a nepříliš odlišný stav trval – přes všechny politické diskuse, které s tím byly spojené (cf. *ibid.*: 35) – i po vydání ústavního zákona o vystěhovalectví z 21. prosince 1867 a vlastně až do zániku monarchie. Možnost vystěhování tak byla otevřena osobám bez závazků vůči státu, tedy především bez povinnosti vojenské služby anebo po jejím vykonání a následném propuštění příslušným ministerstvem; zároveň ovšem existovalo také nelegální vystěhování za hranice, především právě z důvodů nechuti k vojenské službě. A pochopitelně existovaly také poměrně rozsáhlé migrace uvnitř monarchie, vedoucí do Vídně ale i do odlehlých částí země,⁵⁴ na které se uvedené právní normy samozřejmě nevztahovaly; také tyto vnitřní migrace se podstatně rozšířily ve druhé polovině 19. století.

Naprostá většina emigrantů 19. století přitom směřovala do Spojených států (Kořalka – Kořalková 1993: 30; Šatava 1989), ačkoli v období americké hospodářské krize v 70. letech se na čas stala atraktivním cílem Latinská Amerika (hlavně Brazílie, ale i Argentina) a v šesté a sedmé dekádě bylo poměrně rozšířené také vystěhovalectví na (ruskou) Volyň (Robek 1987–8; Sládková 2001; Vaculík 1997–8). V tomto období, tedy v poslední třetině 19. století, byla míra českých emigrací naprosto největší z celé monarchie, podíl Čechů na rakouském (respektive rakousko-uherském) vystěhovalectví byl tříčtvrtinový, zatímco později, na přelomu století, již tvořil jen pouhých několik procent. Tento trend relativního omezování českých emigrací pak pokračoval i v období první československé republiky, kdy emigrace ze Slovenska byly v absolutních počtech 2–3x rozsáhlejší než z Čech (Kořalka – Kořalková 1993: 36). Meziválečné období však znamenalo především podstatnou změnu emigračního směru, zapříčiněnou hlavně přijetím silně restriktivních protiimigračních zákonů v USA, takže vystěhovalecký proud z Československa v této době směřoval zejména do západoevropských zemí, na prvním místě Francie a Belgie, v období před první světovou válkou také do Německa.

Jakkoli se přitom hovoří o různých emigračních vlnách (v demografickém, nikoli kvalitativním smyslu), představovalo české vystěhovalectví od druhé poloviny 19. století do roku 1938 poměrně jednotný emigrační proud. Hlavním důvodem odchodu z vlasti byla pro většinu subjektů ekonomická situace,⁵⁵ respektive naděje (často idealizovaná, zejména v počátcích) na její zlepšení, přičemž však platilo, že „většina vystěhovalců z českých zemí do zámoří nebyli lidé nejchudší a nejvíce zbídačení, nýbrž ti, kteří ztratili vyhlídky na hospodářské a společenské uplatnění ve svém domově, ale měli ještě dostatek tělesných i duševních sil k tomu, aby začali nový život ve zcela odlišném prostředí“ (Kořalka – Kořalková 1993: 34).

⁵⁴ Mezi nejvýznamnější z nich patřily migrace do Banátu (cf. Jech et al. 1992; Secká 1996; Nešpor et al. 2000) a do dnešní Jugoslávie (Heroldová 1996).

⁵⁵ Vedle toho se uplatňovala zejména již zmiňovaná nechuť k vojenské službě a další, méně důležité faktory. Politická emigrace v tomto období prakticky neexistovala, zejména třeba ve srovnání s německou politickou emigrací po porážce revoluce z roku 1848 (cf. Kořalka – Kořalková 1993: 34–5; Šatava 1989: 65)

Odcházeli tak především zemědělci, často s široce rozvětvenými rodinami (Šatava 1989: 65; Vaculík 1997: 15-34). V některých případech, zejména vzhledem ke vzdálenějším, zámožným emigračním cílům, se uplatňoval fenomén řetězových migrací, kdy první příslušníci rodiny či lokální skupiny „sondovali půdu,“ případně dokonce v emigraci shromáždili prostředky nezbytné pro příchod dalších emigrantů (hlavně cestovné; Kořalka – Kořalková 1993: 34). Ať již to bylo dáno přetrváváním charakterových rysů předmoderní společnosti, či jinými faktory, sociální vazby uvnitř této emigrační vlny byly neobyčejně silné, počínaje vzájemnou ekonomickou pomocí, zprostředkováním práce a podpůrnými akcemi až po vydávání krajanského tisku, zakládání nejrůznějších zahraničních spolků a organizací; právě ona vytvořila běžný stereotyp českého „krajana“.

Právě z tohoto důvodu platilo, a to jak v případech amerických, tak i volyňských a dalších zahraničních Čechů,⁵⁶ že „emigranti jsou vlastně jedinci, kteří již nejsou pod kontrolou tradice, ale kteří ještě nejsou s to utvářet si život bez ohledu na tuto tradici“ (Šatava 1989: 64). V konceptualizaci právě probuzeného národa tuto „tradici“ představoval především obecně chápaný pojem „češství.“ Pro české zahraniční komunity se přitom stala typická nejen informační a materiální pomoc dalším potenciálním emigrantům a sobě navzájem, ale také nejrůznější krajanské spolky, školy, vydávání tiskovin a další organizační struktury, které tuto vzájemnou pomoc institucionalizovaly a v intencích svých zakladatelů přispívaly k udržení a sebezpotvrzení dané society. Ať přitom šlo o reprodukci sociálních a politických struktur, „na jaké byli zvyklí před vystěhováním“ (Kořalka – Kořalková 1993: 39), či zejména ve Spojených státech o uplatňování zcela nových organizačních možností,⁵⁷ byla jejich sociální a socializační funkce naprosto nesporná. Mnohdy právě ona – zejména v případě emigrace do USA, která byla pro většinu vystěhovalců spojená se změnou povolání a sociálního statusu (*ibid.*: 38) – vyvažovala tyto emigrační důsledky, jež byly participanty vnímány vysoce negativně. Krajanské, zájmové a hospodářské spolky však ve stejné míře existovaly i mezi volyňskými Čechy (Vaculík 1997: 57-74; Sládková 2001: 20-6). Byla to právě tato krajanská sdružení, jež poskytla v období první světové války finanční i další pomoc T. G. Masarykovi a České národní radě a potom nezůstala bez vlivu na politické, hospodářské a společenské dění první republiky, ač jejich členové až na výjimky nepodlehli popřevratovému vábení k reemigraci do „staré vlasti.“

Jedním z významných důvodů, vedoucích k zakládání zahraničních spolků na krajanské bázi, byla také péče o zachování české kultury a etnicity dané society, tedy protiasimilační sociální působení a tlak. Tuto funkci však dané organizace dokázaly plnit maximálně pro příslušníky první, vlastní emigrační generace, úspěch integrace do majoritního prostředí hostitelské země totiž ve skutečnosti byl ovlivněn spíše tamními environmentálními podmínkami. Většina autorů se shoduje na tom, že asimilace do kulturně, hospodářsky a politicky vyspělejší společnosti, jíž v 19. století představovaly hlavně Spojené státy a později například Francie, probíhala velmi rychle, nejpozději ve spojitosti se socializací druhé generace emigrantů, zatímco vůči asimilaci do zaostalejší společnosti, což byl případ Volyně, existoval silný sociální odpor a prakticky k ní nedocházelo (Šatava 1989: 64; Brouček 1992: 51–2; Kořal-

⁵⁶ Ovšem jen v rámci této emigrační vlny, takže například ti banátská a bulharští Češi, kteří odešli z náboženských důvodů ještě před ní (a také před konstitucí českého nacionalismu v 19. století), se vymezovali docela jinak, zejména samozřejmě na konfesním (sektářském) základě. K tomu *cf.* Nešpor et al. 1999, 2000, 2001; Hirt 2001: 34–41.

⁵⁷ Podobnou funkci však třeba na Volyni hrála tzv. husitská církev, ačkoli především pro lokálně odlišné kroužky „fanoušků“ jednotlivých jejích farářů, nikoli pro všechny volyňské Čechy. K tomu *cf.* Vaculík 1997: 79–105; Sládková 2001; o relativně odlišných náboženských poměrech v Rakousku psal Vašečka 1957: 50–74.

ka – Kořalková 1993: 39; Vaculík 1997). V případě kulturně vyspělejší společnosti, respektive society participanty takto alespoň vnímané, naopak po počátečním krátkodobém stadiu izolace docházelo k téměř totální akulturaci a hodnotové asimilaci; z onoho „češství“ se stal přídatný kulturní prvek, soubor znaků vnímaných jako svého druhu folklorismy, jejichž cílem bylo vyvolat sentimentální vzpomínky a posílit sociální integraci uvnitř jinak zcela amerikanizovaných, pofrancouzštělých ad. společenství. S. Brouček popsal situaci českých emigrantů ve Francii ve 20. a 30. letech tak, že „adaptační ... většinou probíhala jako souboj s oddalováním konečného návratu do ČSR, který se v mnoha případech 'nepozorovaně' měnil při dospívání druhé generace imigrantů v trvalý pobyt ve Francii“ (Brouček 1992: 52), přičemž v obou Amerikách šlo o ještě rychlejší a hlubší proces hodnotové transformace. S tím souvisel také již zmiňovaný vztah příslušníků této emigrační vlny k možnosti reemigrace do Československa po jeho vzniku, jež sice zůstala plánem některých aktivistů (J. Auerhan), kromě poměrně krátkého období bezprostředně po roce 1918⁵⁸ se však ve větší míře neuskutečnila jednak pro jejich faktický nezájem, jednak pro nezájem českých politických špiček na organizaci oficiální reemigrační akce se všemi z toho plynoucími důsledky (o podobný přesun měli přitom zájem převážně jen emigranti z méně vyspělých zemí, z Polska a Sovětského Ruska; cf. Vaculík 1998: 23-5). Jedinou větší státem garantovanou reemigrační akcí se tak stal přesun 646 zelvských Čechů (127 rodin) v rámci „odčiňování Bílé hory“ – v tomto případě ovšem šlo o emigranty „starého,“ tj. náboženského typu.⁵⁹ Nehledě k tomu však „od jarních měsíců roku 1920 až do skončení druhé světové války v Československu naprosto převládlo vystěhovalectví nad reemigrací“ (Kořalka – Kořalková 1993: 43), a to z toho důvodu, že návrat do vlasti byl pro emigranty buď technicky nemožný (případ sovětské části Volyně) či finančně neúnosný (polská část Volyně a většina Balkánu), anebo nejčastěji jimi samými nechtěný. Američtí, francouzští a belgičtí Češi si plně uvědomovali své lepší ekonomické a sociální postavení v nové vlasti a naprosto netoužili po změně, byť by šlo o nezbytnou podporu jedince převyšujícího národního tělesa, jak se jim neúnavně snažila vnutit pražská propaganda, pro kterou se „krajanská péče“ stala prostředkem k prosazování konkrétních národně politických cílů (cf. Hirt 2001: 20-33).

Jak již bylo řečeno, tento „egoismus“ ovšem nevedl k rezignaci na krajanské aktivity ve vyspělých zemích, naopak je snad i podpořil, nýbrž jen k nechuti vymanit je z jejich bezpečného spočinutí jako pouhých „folklorních ozvláštnění“ v rámci hodnotových schémat hostitelských zemích. Říkalo-li se přitom kupříkladu o Chicagu, že jde o druhé největší české město, pro většinu amerických Čechů tomu tak bylo nejen co do počtu obyvatel, ale i vzhledem ke kulturnímu, sociálnímu a politickému vyžití, stejně jako k hospodářskému prospěchu, přičemž si byli jisti, že svým návratem do Československa by pouze ztratili. Ekonomické emigrace 19. a 20. století vedly tedy své účastníky k poměrně rychlé kulturní asimilaci s novým prostředím, přičemž občasné styky s Čechami byly důležité jen pro část první generace emigrantů, zatímco druhá se buď zcela rozptýlila v hostitelském prostředí (což byl případ většiny evropských zemí, cf. Brouček 1992: 52), anebo žila své „češství“ jaksí jen „pro sebe,“ uvnitř zahraničních krajanských komunit bez přímých vazeb ke „staré vlasti“ (američtí Češi; Chada 1981).

⁵⁸ V tomto případě je navíc sporné, do jaké míry vlastně šlo o skutečnou reemigraci a do jaké o návrat v cizině (mnohdy v právě vzniklé cizině, což byl případ rakousko-uherských nástupnických států) dočasně pracujících Čechů. K tomu cf. Kořalka – Kořalková 1993: 41.

⁵⁹ Malou část těchto reemigrantů přesto představovali volynští Češi, cf. Vaculík 1998: 53.

Naprosto odlišná byla situace posledních předválečných emigrantů, prchajících před nacistickou okupací z politických důvodů, kteří se snažili o zvrácení válečného vývoje a o svůj brzký návrat do vlasti. Její celkový rozsah však nebyl velký a vzhledem k jejímu poměrně krátkému pobytu v zahraničí,⁶⁰ stejně jako k jejímu válečnému kontextu a fundamentální orientaci na vítězný návrat do Československa, tato emigrační vlna nespadá do ústředního zájmu přítomné práce. Respektive jen tím, že se k ní a k jejímu „odkazu“ – ať už právem, čili nic – potom do značné míry přihlásila celá tzv. emigrační vlna Února 1948. Ještě než se však dostanu k jejímu popisu, je třeba věnovat pozornost výraznému opačnému migračnímu trendu, který nastal v poválečném období, reemigracím některých zahraničních Čechů do Němci opouštěných Sudet.

4.2. Reemigrace zahraničních Čechů po druhé světové válce

V období vypjatého nacionalismu po druhé světové válce, které navíc muselo urychleně řešit otázku znovuosídlení českého pohraničí, bylo vcelku zákonitě popřáno sluchu aktivistům, volajícím po institucionálním zaštitění návratu zahraničních Čechů, aby se mohli podílet na novém budování české společnosti. Těmito myšlenkami se zabývala již exilová vláda a záhy bylo přikročeno k jejich realizaci – Češi (a Slováci) žijící v zahraničí byli vícekrát osloveni, aby svým dílem přispěli k „národnímu úkolu“ (Heroldová 1986: 153). Zároveň někteří emigranti, zejména občané „zaostalých států“ – Bulharska, Rumunska, Polska a Sovětského svazu – o vlastní reemigraci do Československa aktivně usilovali.

Prvním případem poválečné reemigrace, do značné míry vynuceným okolnostmi a v dané situaci vedoucím k silnému sociálnímu napětí mezi reemigranty a novoosídlenci z jiných oblastí Československa (Šatava 1981: 198; Sládková 2001: 41n.), bylo usazení volyňských Čechů – vojáků 1. Československého armádního sboru gen. L. Svobody, kteří se do Čech doslova probili, k nimž později přibýly jejich rodiny. To, stejně jako další reemigrace z této oblasti, se stalo po podpisu mezivládní dohody o reemigraci z 10. července 1946, která stanovovala dobrovolnou možnost přesunu sovětských občanů české a slovenské národnosti do Československa, pokud byla alespoň hlava rodiny (= otec) české národnosti a pokud žili na území někdejší Volyňské gubernie⁶¹ (Vaculík 1993: 42–4). Jejich transport byl proveden v organizaci státní reemigrační komise v lednu až květnu 1947, celkem šlo o 33 077 osob,⁶² české úřady také zajistily jejich rozmístění v pohraničních oblastech.

Volyňští Češi – a platilo to i o všech dalších poválečných reemigrantech – ovšem byli *de facto* fosiliemi tradiční předmoderní společnosti, která již v Čechách v tomto období nefungovala. Byli zvyklí na praktickou každodenní sounáležitost lokální pospolitosti, již se snažili hned po svém příjezdu rekonstituovat (včetně brzkého založení Svazu Čechů z Volyně), a proto žádali o své kompaktní usídlení. Těto žádosti však bylo vyhověno jen částečně, neboť úřady se poprávu obávaly jejího protiintegračního efektu ve vztahu k české majoritě; ostatně

⁶⁰ Nikoli všem jejím příslušníkům se ovšem poválečný návrat skutečně podařil, v emigraci z politických důvodů zůstala skupina kolem gen. L. Prchaly ad. (Jirásek – Trapl 1996: 8–12).

⁶¹ Její v meziválečném období polská část přitom připadla SSSR; reemigrace ovšem byla omezena právě hranicemi Volyňské gubernie, netýkala se tedy dalších Čechů a Slováků žijících v SSSR, ačkoli o ni také usilovali. Část z nich byla reemigrována v 90. letech, jak o tom budu psát níže v pátém oddíle této kapitoly.

⁶² Celkem bylo k 6. 10. 1948 v Československu usídleno 38 848 volyňských Čechů, včetně těch, kteří se vrátili se Svobodovou armádou v r. 1945 (Vaculík 1984: 209–12).

samy specifické kulturní a sociální praktiky a zvyky volyňských Čechů působily na jejich vědomé vydělování se z majoritní společnosti a naopak na pohrdání jimi (Šatava 1981: 198; Heroldová 1986: 159–60; *Eadem*: 1992: 46), takže „[skupinová] solidarita a pevné příbuzenské vazby byly charakteristickým prvkem reemigrantských skupin. Zpočátku bylo lze u reemigrantů sledovat také endogamní tendence a snahy po přenesení dosavadního způsobu života do nového prostředí“ (Sládková 2001: 44–3). Toto oboustranné protiasimilační naladění přitom zůstalo trvalým charakterovým rysem první generace reemigrantů, zatímco jejich děti byly, do značné míry prostřednictvím školní výchovy a vlivem vynucené socializace (umísťenky), z velké míry úspěšně integrovány do české společnosti.

Velmi podobná byla i situace dalších „východních“ reemigrantů tohoto období, ať již šlo o přesídlence z Rumunska (Navrátilová 1986; Moravcová 1992; Secká 1996: 101; Nešpor et al. 2000: 130), Bulharska (Vaculík 1983; Vařeka 1990; Heroldová 1992; Heroldová 1996: 94; Nešpor et al. 2001: 81) či Jugoslávie (Heroldová 1986, 1992, 1996), s tím rozdílem, že v některých případech – pokud se jednalo o potomky emigrantů „starého,“ tj. náboženského typu – hrálo větší úlohu konfesní (sebe)vymezování a vůbec skupiny vytvořené na náboženském základě (Nešpor et al. 2002; Jakoubek – Nešpor 2000: 225–6). Celkem v rámci poválečných reemigrací do Československa přibylo cca 220 000 osob, hlavně z Volyně a Rumunska (Heroldová 1953: 158–9). Vždy přitom šlo o primárně státem organizované přesídlování, jehož byli reemigranti spíše trpnými účastníky, snažícími se však prosadit svou výlučnost a uvnitř české společnosti tvořit jakési „ostrůvky,“ bránící se integraci a toužící po setrvání v tradičních hodnotových schématech se zvláštním důrazem na vzájemnost a vzájemnou pomoc. Tam, kde byli reemigranti usídleni ve vesnickém prostředí, se jim to alespoň v průběhu první generace vcelku dařilo, zatímco ve městech zcela zákonitě poměrně rychle podléhali akulturaci a asimilačnímu tlaku.⁶³

Důležitým charakterovým rysem poválečných reemigrací byla skutečnost, že až na skrovné výjimky vycházely z ekonomicky, politicky a sociálně zaostalejších zemí (cf. Heroldová 1986: 158–9). Nešlo sice pouze o „útek před bolševikem,“ jak tuto situaci charakterizoval jeden ze „západních“ emigrantů (Filípek 1999: 134), nicméně i tato skutečnost měla, hlavně v případě reemigrantů z východní části Volyně, svou váhu. Primárně však šlo o „útek před chudobou“ a zároveň o důsledek dřívějšího uvědomělého odmítnutí integrace do tamního majoritního prostředí, neboť právě ta v optice emigrantů znamenala především ekonomický a pracovní úpadek, respektive nemožnost či alespoň zbrždění dalšího vývoje (Šatava 1989: 64). Právě z tohoto důvodu „východní“ emigrantské komunity pěstovaly v meziválečném období alespoň omezený styk s Československem a především jeho nekritický obdiv a idealizaci, proto vyžadovaly svou reemigraci a když jim byla nabídnuta, (téměř) bezvýhradně se jí chopily.⁶⁴ Naproti tomu emigranti z vyspělejších zemí, kteří se právě v důsledku

⁶³ Důležitou roli ovšem hrála také určitá sociokulturní predispozice k asimilaci, neboť zejména v případě reemigrantů z rumunského Banátu někteří z nich o usídlení ve městech a práci v průmyslu (naprosto atypicky) výslovně požádali. Vzhledem k tomu, že šlo výhradně o tamní sektářské nekatolíky, jeví se ve shodě s jejich dalšími charakterovými rysy jako nejpravděpodobnější vysvětlení tohoto fenoménu v duchu weberovského výkladu protestantské etiky (Nešpor et al. 1999: 138–9; *Iidem* 2002: v tisku).

⁶⁴ Příkladem *par excellence* mohou být bulharští Češi, kteří byli reemigrováni prakticky všichni (cf. Jakoubek – Nešpor 2000: 225–6). Důvodem neúplnosti reemigrace jugoslávských a sovětských Čechů byla omezení integrovaná do příslušných mezinárodních smluv, nebo jejich průtahy ze strany vysílajících států a následné vypršení smluvně garantovaných termínů, aniž reemigrace mohly být dokončeny (Heroldová 1986: 154). Pouze v případě banátských Čechů nebyla úplná reemigrace jejich záměrem, přičemž odmítnutí reemigrace se do značné míry opíralo o konfesní členění této komunity (reemigraci v podstatně větší míře odmítali tamní katolíci, cf. předchozí pozn.).

svého setkání s (především hospodářsky) rozvinutější společností rychle a rádi vzdali vlastních hodnotových schémat a asimilovali, o reemigrace pochopitelně velký zájem neměli. Tato skutečnost samozřejmě souvisela s jejich emigračními důvody. Nacionalistická rétorika v jejich případě valně nefungovala, ačkoli byli eventuelně ochotni pomoci poválečnému budování československého státu materiálně a finančně.

4.3. Emigrační vlna Února 1948

Současně s dokončováním poválečných „východních“ reemigrací, které trvaly až do jara 1950, ovšem v důsledku únorového komunistického převratu vznikl neméně rozsáhlý protichůdný migrační pohyb, primárně směřující na Západ, především do Spojených států (Filípek 1999: 20, 56). Tyto emigranty k odchodu do zahraničí vedly politické důvody (hlavně obava z perzekucí různého typu, ve většině případů teprve ve druhé řadě snaha po zvrácení politického vývoje), či jejich nejrůznější kombinace s důvody ekonomickými (nemožnost soukromého podnikání v lidově demokratickém státě) a pracovními (nemožnost náležitého profesního uplatnění). Právě z tohoto důvodu byly Spojené státy, vnímané jako „bašta protikomunistického boje,“ hlavním emigračním cílem, přičemž americká hospodářsko-sociální realita byla emigranty značně idealizována, v jejich očekáváních se silně uplatnila „nerealistická představivost ze západní literatury ... pojem života TAM – převzatý z filmů“ (*ibid.*: 49). Tak prominentní politici, kteří zvolili exil, víceméně očekávali, že vytvoří politické struktury analogické válečné exilové vládě a dokonce ještě rozšířené (systém politických stran), jimž brzká válka mezi Spojenými státy a Sovětským svazem připraví snadnou cestu k moci (*cf.* např. Tigrid 1990: 74). Běžní aktéři emigračního procesu očekávali přinejmenším své přijetí „s otevřenou náručí,“ rychlé zbohatnutí a získání odpovídajícího sociálního statutu, což byl rub skutečnosti, politickými interprety poúnorového exilu často nekriticky oceňované, že „nesou s sebou nic“ (Josten 1993: 173), „[většinou] odnášeli si s sebou do svobodného světa pouze své vědomosti a schopnosti“ (Jirásek 1999: 26). Ve skutečnosti k ničemu takovému nedošlo a naopak trvajícím americká protimigrační opatření, stejně jako vlastní hospodářsko-sociální problémy bezprostředně poválečné Evropy vedly k poměrně obtížnému získávání politického asyly a k nelehkému procesu „zabydlování se“ v sociální a ekonomické struktuře hostitelských zemí (Jirásek 1999: 36).⁶⁵ K jejich konečné integraci do hostitelských společností však nakonec přes různé peripetie došlo poměrně brzy, jak ještě ukáží níže, avšak za cenu podstatného snížení ekonomického, pracovního a sociálního statutu – právě proto, byť nikoli výlučně z tohoto důvodu, byl pro poúnorové emigranty exil tak „těžkým břemenem.“

Přestože záhy po vzniku emigrantských organizací a jejich opatrných kontaktech s příslušníky dřívějších emigračních vln v zahraničí došlo k poměrně silné frakcionalizaci, k vzájemnému (sebe)vymezování jednotlivých emigrantů a jejich skupin na politickém základě, které v řadě případů vedlo k explicitnímu vylučování „těch druhých“ – zejména na základě předpokládaných egoistických a zjištěných důvodů odchodu do emigrace (*cf.* Pejskar 1992: 15; Čelovský 1998: 146, 150–1) – byla bezprostředně poúnorová emigrační vlna nepochybně v první řadě vyvolána politickými motivy. Slovy P. Tigrida, „vznikla jako *přímý důsledek neúspěchu mírového soužití* komunistů s demokraty v lidovědemokratickém československém státě v letech 1945–48“ (Tigrid 1990: 55). Na Západ odcházeli lidé z obavy před vlastní per-

⁶⁵ *Cf.* v dopisech emigrantů z tohoto období: Čelovský 1999: 29, 56–8, 100, 103, 110, 127, 131, 157, 168 ad.

zekucí, a proto neváhali, zejména od počátku 50. let, kdy bylo zřízeno tzv. ochranné hraniční pásmo (Jirásek 1999: 13), při přechodu hranic podstoupit i poměrně značné riziko. Některé útky přes hranice v 50. letech měly vskutku dobrodružný ráz (Pejskar 1992; Josten 1993: 172; Koudelka et al. 1993: 20; Jirásek 1999: 11, 21–2); na počátku 60. let se situace poněkud zlepšila (dočasné odstranění fyzických překážek na hranicích, příležitostné povolování zahraničních cest kulturním a vědeckým pracovníkům) a zároveň došlo k propuštění řady politických vězňů 50. let, což opět posílilo ilegální emigrace na Západ (Tigrid 1990: 43). Každopádně již vzhledem k těmto obtížím, stejně jako k v té době pořád ještě výjimečné skutečnosti „opuštění všeho“ a zároveň „zrady národa“, již představoval odchod do emigrace a kterou komunistická propaganda samozřejmě neváhala zdůrazňovat,⁶⁶ jsou skutečné důvody tohoto rozhodnutí a jeho existenciální váha pro naprostou většinu tzv. únorových emigrantů zřejmé. Ať již Československo opustili hned v prvních měsících po Vítězném únoru, v 50. letech nebo až v následující dekádě, bylo to z politických důvodů a – kromě bezprostředně poúnorových emigrantů – s plným vědomím závažnosti tohoto kroku.

Podobně je vcelku známo sociální složení této emigrační vlny. Přestože totiž sami emigranti z důvodu diskreditace československého režimu příležitostně zdůrazňovali, že se mezi nimi vyskytovali lidé z nejnižších společenských vrstev (např. Josten 1993: 173), většinu únorové emigrační vlny tvořili příslušníci intelektuální a hospodářské elity, průmyslníci a živnostníci, vzdělanci, politikové, umělci (Tigrid 1990: 67; Jirásek 1999: 15n.; cf. i jejich rychlé uplatnění v hostitelských zemích: Paukertová 2000: 28; Kabelá 2001: 32). Byla to „vysoká třída, noblesní lidi,“ jak v rozhovorech sdělila americká emigrantka z roku 1968, která s příslušníky únorové vlny přicházela často do styku, zatímco příslušníci srpnové emigrační vlny stáli kognitivně i statusově níž, byli to zejména perzekvovaní někdejší komunisté a „dobrodruzi.“⁶⁷

Méně je ovšem znám celkový rozsah této emigrační vlny; při jeho určování se navíc nedá opřít o údaje československé státní správy a justice. Ačkoli totiž nedovolené opuštění republiky bylo od roku 1950 trestným činem (§ 95 zákona č. 86/1950 Sb.), podle této právní úpravy byli souzeni převážně neúspěšní překračovatelé hranic, nikoli *in contumaciam* skuteční emigranti (Koudelka et al. 1993: 143) a podobně tomu bylo také po přijetí nového trestního zákoníku v následující dekádě (§ 109 zákona č. 140/1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů; *ibid.*: 195). Údaje ministerstva vnitra o nedovolené emigraci, hovořící o cca 25 000 občanech v letech 1948–51 a o 7408 občanech mezi léty 1964–7 (*ibid.*: 196), přitom jsou zcela jednoznačně podhodnocené, ačkoli zase demografický odhad L. Paukertové, předpokládající cca 260 000 emigrantů do konce 50. let (Paukertová 2000: 27), je nepochybně opačným extrémem. Jako vcelku přijatelný se jeví odhad samotných aktérů, předpokládající rozsah tzv. únorové emigrace jako nemnoho vyšší než 60 000 osob (Tigrid 1990: 43; Filípek 1999: 13). Relativní nízkost tohoto čísla v porovnání s tzv. posrpnovou migrací je přitom vysvětlitelná podstatně většími obtížemi spojenými s odchodem z Československa ve 40., 50. a na počátku

⁶⁶ Propagandistickou protiemigrační literární produkci analyzovali Jirásek – Trapl 1996: 5; Ulč 2001: 61–3. Tigrid (1990: 76) a po něm lépe Holý (2001: 65) si ovšem všimli, že zároveň „ačkoli lidé [= česká majorita] nemuseli vždy souhlasit se stránkou interpretací zrady... samotný pojem zrady jim v této souvislosti nebyl kulturně cizí. Opuštění celku, jež hož byl člověk organickou součástí, se běžně hodnotilo jako morálně zavrženíhodný čin.,,

⁶⁷ Mezi únorovými emigranty samozřejmě byli i lidé s nižším socioekonomickým statutem, jakkoli jich nebylo mnoho, ale ti se právě z tohoto důvodu vznikajících krajanských sdružení spíše stranili a poměrně rychle v hostitelské zemi asimilovali. Šlo vlastně o jakési doznívání předválečných ekonomických emigrací, byť v daném kontextu vždy alespoň částečně motivovaných také politicky.

60. let. Podobně nejasný je i výčet cílových zemí poúnorové emigrace a rozsah jimi přijatých emigrantských skupin. Ačkoli si totiž téměř všichni přáli přímý přechod do USA, právě Spojené státy v poválečném období kladly jakékoli imigraci řadu překážek, což v praxi vedlo k relativní roztržitosti této české emigrační vlny prakticky po celém světě (Jirásek 1999: 36). Vezmeme-li za jisté vodítko k alespoň relativnímu určení četnosti příslušníků únorové emigrace v jednotlivých státech místa úmrtí významnějších emigrantů podle Pejskarova biografického přehledu (Pejskar 1982–94),⁶⁸ dojdeme k číslům uvedeným v tab. č. 1. Ukazuje se tedy, že podstatná část emigrantů se přes veškeré potíže do vytoužených Spojených států po kratším či delším pobytu ve třetí zemi (nejčastěji v Kanadě a Velké Británii) vskutku dostala, což potvrzují i subjektivní výpovědi představitelů emigrantských komunit (Filípek 1999: 20, 56). Relativní četnost Spojeného království a jeho dominií odpovídá zájmu někdejších účastníků II. světové války o návrat do těchto zemí, zatímco migrace do dalších evropských a latinskoamerických zemí jsou do značné míry vysvětlitelné příbuzenskými a přátelskými styky s tamními občany, příslušníky předválečné emigrace.

Právě tyto styky, respektive pomoc ze strany dřívějších emigrantů (ať již předválečných, anebo únorových) jejich dalším souputníkům, hrály v obtížném procesu adaptace a integrace do nového prostředí stěžejní úlohu, zejména ve vztahu k „technickým“ problémům typu získávání zaměstnání, ubytování, formálního statutu politického uprchlíka případně nového občanství atd. Tak například platilo, že „Sokolská organizace [jejíž „buňky“, byly založeny převážně již předválečnými emigranty, pozn. ZRN] nebyla jen adresa, ale vždy také kus domova“, který sloužil jako jistá informační základna pro nově příchozí stran jejich praktického uplatnění, obživy atd. (Filípek 1999: 61). Podobně působila také další primárně nepolitická emigrantská a krajanská sdružení, zejména na církevní, ale i zájmové a společenské bázi (*ibid.*: 61; Jirásek 1999: 41–5; Brouček et al. 2001: 96). Ačkoli si totiž tyto organizace mnohdy kladly za cíl „udržení češství“ svých členů na základě sdružování a spolkové činnosti, vycházejíce přitom obvykle z dědictví již zmiňované krajanské vzájemnosti, z ryze praktických důvodů se musely primárně snažit o jejich alespoň částečnou, zejména pracovní a občanskou integraci do hostitelské společnosti. V důsledku tak působily *de facto* protichůdně svým záměrům, přestože zejména ve Spojených státech se krajanské hnutí jako onen sociálně integrační „folklorní nadstandard“ mezi českými emigranty udrželo velmi dlouho.

Zcela opačně tomu bylo v případě exilových politických stran a exilové politiky vůbec. Emigrovavší politikové, mnohdy čelní představitelé předúnorových politických stran, totiž zejména zpočátku pojímali svůj exil jako dobu válečného exilu, jako jakousi přípravu k brzkému převzetí politické moci v „osvobozeném Československu“, a proto se snažili o maximální možnou stranickou „čistotu“, včetně třeba vědomé a zcela zásadní distance od předúnorového exilu (Jirásek – Trapl 1996: 8–12; Jirásek 1999: 45n.). Mezi nejdůležitější politické diskuse přelomu 40. a 50. let, které sloužily zejména k silnému vzájemnému negativnímu sebevymezení jednotlivých participantů, respektive konstituujících se politických stran a skupin, patřily otázky mezistranického boje návazné na vývoj v období první republiky, politického systému budoucího „osvobozeného Československa“, „viny za Únor“, naprosté odsuzování komunismu a většinou i socialismu, tvrdé odmítání „sovětské anexe“ Podkarpatské Rusi, verbální potvrzování odsunu sudetských Němců ad. (Tigrid 1990: 43–4,

⁶⁸ Pejskar ovšem nerozlišuje mezi příslušníky únorové a srpnové emigrační vlny a takové rozlišení není, vzhledem k mnohdy kusému charakteru zjištěných údajů, ani možné. V jeho přehledu však zcela jednoznačně výrazně převažují právě emigranti únoroví, a proto je možné, alespoň jako první přiblížení, danou analýzu provést.

64–5; Trapl 1996: 33; Jirásek 1999: 31).⁶⁹ Doslova se hovoří o „přehnaném politickém stranictví, ... jež odvádělo exilové pracovníky od nejdůležitějších úkolů vlastního boje proti komunismu. Vzájemné rozmíšky, výčitky, obviňování z ‘hříchů minulosti’ apod. byly téměř každodenními projevy různých politických seskupení“ (Trapl – Jirásek 1996: 36). Konstituce Rady svobodného Československa (RSČ) v únoru 1949 jakožto vrcholného politického orgánu únorové emigrace přitom kýženou shodu a depolitizaci již tak obtížného exilového života nepřinesla, „jejím ustavením nebyly zažehnány zásadní rozpory, ... které se postupem času ještě vystupňovaly“ (Trapl 1996: 28; obd. Jirásek – Trapl 1996: 49–50, 57; Jirásek 1999: 71n.). Faktickým důsledkem tohoto stavu byla na jednu stranu výrazná diverzifikace únorového exilu na politické bázi, spojená s ostrakizací řady jeho příslušníků a se zásadní partikularizací, ve druhé řadě – ve spojitosti s vývojem mezinárodní politické situace, která význam RSČ marginalizovala⁷⁰ – vzrůstající nezájem většiny exulantů o tuto reprezentaci, neboť byla

Tab. č. 1: Země úmrtí významnějších českých emigrantů

země úmrtí	absolutní četnost	relativní validní četnost (%)
Spojené státy	444	40.00
Kanada	171	15.41
Velká Británie	142	12.79
Německo (+ Záp. Berlín)	82	7.39
Austrálie	48	4.32
Švýcarsko	48	4.32
Francie	26	2.34
Rakousko	26	2.34
Itálie	17	1.62
Brazílie	16	1.44
Československo	9	0.81
Španělsko	9	0.81
Švédsko	9	0.81
JAR	6	0.54
Norsko	6	0.54
země s nižší četností ⁷¹	50	4.50
celkem validní četnosti	1110	100
neuveдено	6	–
<i>celkem</i>	<i>1116</i>	–

Zdroj: Pejskar 1982–94; vlastní kalkulace.

⁶⁹ V pramenech cf. Čelovský 1999: 33, 87, 89, 106-7, 112, 115, 149, 174-241.

⁷⁰ V chruščovovském období „oteplování“ vztahů se Západem, které zde nacházelo příznivý ohlas, ztratily vlády Spojených států a dalších západních zemí zájem na podpoře československé exilové politické reprezentace. Ta tak *de facto* klesla na úroveň krajanského spolku, jak v přijatelné zkratce uvádí autor internetového „výkladového slovníku“ na serveru Totalita (<http://www.totalita.cz/vysvetlivky/emigrace.php>).

⁷¹ Argentina (4), Belgie (2), Dánsko (1), Egypt (1), Etiopie (3), Chile (4), Indie (1), Irsko (1), Island (1), Izrael (4), Jamajka (1), Jugoslávie (4), Libérie (1), Lucembursko (1), Malajsko (1), Maroko (2), Mexiko (4), Nizozemí (3), Nový Zéland (1), Peru (1), Portugalsko (1), Severní Rhodézie (1), Uruguay (3), Venezuela (4), Vietnam (2).

příliš zaujata svými vnitřními problémy a příliš se omezovala na meziválečnou československou minulost. Rada svobodného Československa a vůbec politická reprezentace se tak stala „folklorní“ *fosilií*, jež neměla sil k praktickému ovlivňování většiny emigrantů již proto, že právě o praktické otázky se vlastně vůbec nestarala, a mnozí se od ní distancovali, byť většinou nikoli explicitně. Větší roli pro podstatnou část emigrantů hrály spolky a sdružení na jiné bázi, jak jsem již uvedl výše, anebo ještě častěji se snažili o svou rychlou integraci do hostitelské společnosti, především v hospodářsko-pracovní oblasti.

Přestože je totiž zřejmě nadnesené tvrzení L. Paukertové, že emigranti – ač odcházeli „s prázdnou“ – si v cizině díky svému vyššímu vzdělání spíše polepšili (Paukertová 2000: 28), „poměrně velká část [emigrantů] si vybudovala slušnou nebo průměrnou existenci v porovnání s místními ... Menší část, i když podle mého odhadu nezanedbatelná, nedosáhla průměru a dala by se označit jako více méně *losers*“ (Kabela 2001: 32). Emigranti se *museli* zapojit do hospodářských struktur hostitelských zemí, přičemž jen některé výjimečné osobnosti, zejména, ale nikoli výlučně umělci, alespoň částečně obnovily své sociální postavení (R. Firkušný, R. Kubelík, gen. F. Moravec, F. Peroutka, P. Tigrid, J. Voskovec ad.), zatímco ostatní se většinou museli spokojit s podstatně „podřadnějším“ zaměstnáním a sociálním statutem (cf. např. Steinbach 1990: 91-3). Mohli však vyniknout v docela jiné oblasti, což byl kupříkladu případ J. Filípka, dřívějšího osobního tajemníka L. Feirabenda, z něhož se stal významný kalifornský hoteliér (Filípek 1999) a dalších. Ať však bylo socioekonomické postavení emigrantů jakékoli, přičemž samozřejmě nejčastějším případem byla příslušnost k *middle class* s mírným poklesem vzhledem k někdejšímu československému stavu, nezbytnost tohoto zařazení se do hostitelské společnosti vedla k výrazným posunům v hodnotové oblasti. Čeští emigranti „únorové“ vlny ve větší míře netvořili hospodářské skupiny, „etnickou ekonomiku“, nýbrž v této oblasti rychle splývali s novým prostředím a své děti vychovávali k jeho obrazu. Tento proces hodnotové proměny i jeho ústřední důvod vyjádřil v působivé zkratce J. Filípek, podle jehož vzpomínek „generace exulantů ... ztrácela češtinu [a obecně české hodnoty, pozn. ZRN] už v dětech, které se ještě v Československu narodily, ale přijely do USA s rodiči své emigrační vlny. Život se zrychlil, národnost upadla, protože byla, zejména v Čechách, opuštěna“ (Filípek 1999: 134). A ač byl pozdější asimilační vývoj tzv. emigrační vlny srpna 1968 ještě rychlejší, uplatnil se i zde v tom smyslu, že z „amerického češství“ nezůstala než právě ona „folklorní nálepka.“ Pracovní, hospodářské, kulturní, společenské a politické hodnoty českých emigrantů z období po únoru 1948 se rychle amerikanizovaly, respektive přizpůsobily jiné hostitelské zemi, z „češství“ se stala sentimentální vzpomínka udržovaná pomocí záměrného pěstování jazyka a folklorních rituálů v určitých omezených kruzích, většinou úzce svázaných s politickou reprezentací a s jejím nostalgickým vzdycháním po časech první republiky (cf. Hrubý – Brouček 2000: 285n.; Brouček et al. 2001: 90 aj.).

Byly to právě a pouze tyto, z kvantitativního hlediska nepochybně menšinové, emigrantské skupiny, které projevovaly dlouhodobý zájem o československé politické dění a případně se do „staré vlasti“ později vrátily, ať již z nostalgie a rodinných důvodů, ať proto, že s tímto návratem spojovaly politické ambice. Životní osudy navrátilců prvního typu, které z exilu vyhnal nejen stesk po vlasti, ale především neschopnost tamního relevantního pracovního uplatnění, byly často velmi tragické. Prakticky všichni byli, byť se většinou vrátili na základě prezidentských amnestií z let 1955, 1960 a 1965, vyšetřováni a obvykle odsouzeni za údajnou špionáž (Koudelka et al. 1993: 20), anebo později byli donuceni k ponižující sebekritice a k verbálnímu odsudku emigrantů (Filípek 1999: 81-3). Již z tohoto důvodu byl jejich počet

vzhledem k celkovému rozsahu poúnorové emigrace vcelku zanedbatelný a postupně klesal.⁷² Reemigranti druhého typu, stejně jako část prvních, se do Československa pochopitelně mohli vrátit až po Sametové revoluci, přičemž se svým návratem obvykle spojovali zájem na politické činnosti (cf. např. Tigrid 1990: 74; Čelovský 1999: 14; Brouček et al. 2001: 90, 96), který ve většině případů nebyl oslyšen. Vinou jejich propagandy však došlo v části historické obce k nekritickému posuzování vlivu politické emigrace na československé politické dění, zejména v 60. letech,⁷³ ačkoli ve skutečnosti byl z více důvodů až do Pražského jara roku 1968 spíše zanedbatelný. Jakkoli není účelné probírat tyto důvody podrobněji, alespoň jeden z nich je třeba zmínit, a to již uváděnou majoritní zášť československých občanů vůči emigrantům, která vycházela z přesvědčení o jejich „zradě vlasti“ a národní jednoty (Holý 2001: 64-5), jež samozřejmě bylo podporováno a zveličováno komunistickou propagandou (Ulč 2001: 61-3).

Mezi československým poúnorovým exilem a sociální majoritou tak vznikl ambivalentní vztah, který se dosud nepodařilo zcela odstranit (Holý 2001: 65). Jeho podstatná složka přitom leží v hodnotové oblasti, ve sporu hodnotového zázemí české společnosti, která kupříkladu v nacionalistické optice od emigrantů očekává, že „budou svému státu projevovat maximální loajalitu“ (*ibid.*: 65), a jejich v zahraničí internalizovaných axiálních schémat, které vedou k naprosto odlišnému řešení téže otázky, vyjádřitelnému slovy nikoli osamocené emigranta, že „jsme doufali ve svobodnou, nikoli v sametovou vlast“ (Brouček et al. 2001: 96). Podobné hodnotové střety se přitom zdaleka netýkají jen otázek „historické viny“ v nejrůznějších vymezeních, ale doslova veškerého kulturně-hodnotového zařazení sociálního jednání se všemi z toho plynoucími důsledky.

4.4. Emigrační vlna Srpna 1968

Přestože tzv. emigrační vlna Srpna 1968, která *de facto* začala již otevřením hranic v průběhu Pražského jara a trvala vpravdě až téměř do listopadu 1989, směřovala, stejně jako poúnorová emigrace, na Západ a alespoň v nehlubší příčinné rovině byla motivována také politicky,⁷⁴ velmi záhy si sami její aktéři, stejně jako příslušníci únorové emigrační vlny, byli vědomi zcela zásadních charakterových rozdílů mezi obojím vystěhovalectvím, které jako přinejmenším jeden z prvních analyzoval Tigrid (1990). Týž autor se v 70. letech pokusil i o rozli-

⁷² Na základě prezidentské amnestie se v r. 1955 vrátilo 1169 osob, v r. 1960 355 osob a v r. 1965 69 osob. (Koudelka et al. 1993: 20).

⁷³ Typickým příkladem může být soud Z. Jirásk a M. Trapla, že „přes všechny zmiňované rozpory představovala celková politická činnost českého i slovenského exilu významnou podporu pro značnou část obyvatel doma ... Informace přinášené zahraničními rozhlasovými stanicemi (byť rušenými) i vědomí o tom, že existuje vrcholná organizace naší emigrace [= RSČ] poskytovala naději, že musí dojít k pádu dogmatického vedení komunistické strany a nastolení demokratičtějších poměrů. Právě z tohoto hlediska sehrála Rada svobodného Československa i další exilové orgány nezastupitelnou úlohu, která přispěla k výbuchu tzv. Pražského jara“ (Jirásek – Trapl 1996: 64). Takový soud je však zcela mylný, nevychází z relevantní historické a sociologické analýzy, nýbrž spíše z určitých „zbožných přání“, neboť k větším kontaktům emigrace a domácího disentu (nikoli české společnosti jako celku) došlo až po pádu Pražského jara, přičemž spíše nikoli na politické rovině (podstatně větší roli hrál kulturní vliv emigrace); k tomu cf. např. Císařovská et al. 1997: 51, 71–2, 123–5.

⁷⁴ Tento soud pronáším při vědomí její majoritní „ekonomické“ motivace, jak bude zřejmé dále, neboť to byla samozřejmě základní hospodářsko-sociální a hospodářsko-politická diference socialistického československého státu a kapitalistické západní společnosti, která v participantech vyvolala i ekonomickou zajímavost emigrace. Je ovšem jisté, že zobecnění na tuto úroveň abstrakce postrádá explanační smysl, že právě analytické rozlišování mezi „politikou“ a „ekonomickou“ emigrací – jakkoli ne pouze v této obecné rovině a při současném vědomí multiplicity emigračních důvodů – může přinést hlubší porozumění tomuto vystěhovaleckému procesu.

šení jednotlivých typů nových emigrantů, které dosud nepostrádá analytické ceny. „Zhruba je lze rozdělit do tří skupin: lidé, pronásledovaní nebo diskriminovaní režimem, kteří využili nové možnosti opustit svou zem brzo po invazi vcelku bez obtíží a s celými rodinami ... Druhou skupinu, velmi početnou, tvoří 'odborné kádry' ... tito lidé odešli z Československa zejména proto, poněvadž nivelizační a kádrová politika režimu je odborně i existenčně diskriminovala [v porovnání s členy KSČ] ... třetí skupina ... se skládá z aktivních účastníků reformního hnutí, většinou funkcionářů a členů KSČ“ (*ibid.*: 92). V průběhu sedmé a osmé dekády přitom samozřejmě docházelo k marginalizaci první a třetí typové skupiny ve prospěch druhé, ačkoli zároveň v jisté míře přibývalo emigrantů z řad disentu, neoficiální tzv. druhé kultury a z dalších v daném ideovém a sociopolitickém kontextu *ipso facto* politických skupin na hranici legality nebo i za ní.

Abychom však porozuměli specifickým rysům posrpnového emigračního procesu, je třeba alespoň stručně zrekapitulovat některé historicko-sociální charakteristiky tzv. normalizace a jejich vývoj (základní historickou charakteristiku podali Mencl et al. 1990: 314n.; Rupnik 1990: 274-9; Otáhal 1994; přehled literatury Otáhal 2002).

Tzv. normalizace československé společnosti začínala poměrně zvolna po srpnové invazi pěti armád a o plném ovládnutí mocenských orgánů promoskevskou skupinou „normalizátorů“ v čele s G. Husákem lze hovořit až od roku 1972 (Otáhal 1994: 11). Bezprostředně po Srpnu totiž existovalo jakési „období příprav,“ kdy byly mimo jiné stále otevřené hranice, teprve na jaře 1969 byla například obnovena cenzura (Prečan 1991: 15) atd. Květnové zasedání ÚV KSČ pak rozhodlo, že základním mechanismem „normalizace“ společenského vývoje se stanou kádrová opatření (= čistky) ve stranických orgánech, „jejichž cílem bylo odstranění všech reformistických sil nejen z vedení a všech orgánů strany, ale i opětovné prosazení 'vedoucí úlohy'“ (Otáhal 2002: 47) a dále podobné tzv. prověrky pracovníků v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích, které se dotkly i nestraníků (Pithart 1990: 303-4; Otáhal et al. 1993: 12-8; Gímeš – Koudelka 1996; Otáhal 2002: 48). Tyto čistky byly opětovně potvrzeny a rozšířeny na zasedání ÚV KSČ v lednu 1970 (*ibid.*: 48). „Vyloučení [z KSČ] komunisté byli ovšem ... okamžitě sesazováni ze svého pracovního zařazení. Dozvěděli se, že nemají právo publikovat, být voleni do jakýchkoli funkcí a že mohou být zaměstnáni jen tam, kde jim to příslušná komise povolila, a to bez ohledu na své vzdělání, schopnosti a talent“ (Mencl et al. 325); odhaduje se přitom, že normalizační čistky postihly asi půl milionu osob, tedy zhruba třetinu tehdejších členů KSČ.

Výsledkem tvrdých represivních opatření bylo, že „zásadně se změnila hodnotová struktura, většina obyvatelstva se vzdala demokracie, občanských práv a lidských svobod a jejím ideálem se staly hodnoty materiální“ (Otáhal 1994: 32; *cf.* i Pithart 1990: 303-4; Rupnik 1990: 259; Holý 2001: 36). Pozdější disidenti v této souvislosti hovořili o tzv. gulášovém socialismu, respektive o „společenské smlouvě“ mezi vládnoucím režimem a ovládanou společností, kdy mocenské špičky sociální majoritě nabízely přiměřené uspokojování jejich hmotných potřeb a růst životní úrovně výměnou za nezáměr o politickou a občanskou angažovanost (Šimečka 1984: 148-50; Otáhal 1994: 44, 121-2; *Idem*: 2002: 60). Většina obyvatelstva na tuto implicitní „dohodu“ přistoupila, což vedlo k silné individualizaci a privatizaci řady hodnotových sfér, k „lhostejnosti a ztrátě víry v budoucnost“ (V. Havel), takže „pro drtivou většinu ... [se staly a] zůstávaly prioritou víkendové chaty, auta a rodinní zvířecí mazlíčci spíše než snahy změnit strukturu společnosti“ (Holý 2001: 33). Alternativní reakcí byla účast na rozmáhajících se disidentských aktivitách, podstatně rozsáhlejších než v 50. a 60. letech, a/nebo odchod do emigrace. Státní moc se přitom prostřednictvím kontrolního a represivního

aparátu samozřejmě snažila, aby k něčemu takovému nedocházelo, nebo v co nejmenším rozsahu. Touto státní kontrolou se přitom míní „celý mechanismus, jímž byly v totalitním Československu politickými a policejními orgány řízeny, usměrňovány, manipulovány a kontrolovány prakticky všechny oblasti života společnosti, duchovní činnost, kulturní produkci a sdělovací prostředky nevyjímaje. Do sféry oné řídicí a kontrolní činnosti spadaly rovněž všechny povolené organizace a spolky. K formám usměrňování patřily metody razantní i subtilnější – cenzura, nejružnější kombinace prostředků existenčního nátlaku, korupce, vydírání –, jimiž bylo dosaženo dokonalých výsledků: ... přizpůsobování a podřizování se příkazům a zákazům vrchnosti“ (Prečan 1990: 15).

Na počátku 70. let se tak začaly formovat první, zpočátku velmi rozříštěné, disidentské skupiny, a to zejména z osob, které byly čistkami nejvíce postiženy, z intelektuálů a části vysokoškolské mládeže a také z vyloučených členů KSČ (Otáhal 1994:21, 35; Gímeš – Koudelka 1996: 131; Jirous 1997). Přestože byly tyto skupiny záhy likvidovány a řada jejich členů odešla do emigrace, přispěly k etablování disentu v české společnosti a našly své pokračování po celou sedmou dekádu; československý kulturní, společenský a politický disent se pak sjednotil v souvislosti s legendárním procesem s hudební skupinou *The Plastic People of the Universe* a se vznikem Charty 77 (*ibid.*: 35-6; Hejl 1990: 160-2, 312-3; Císařovská et al. 1993; Otáhal 2002: 73-7). Nešlo ovšem o nijak masový společenský odpor, neboť například právě Chartu 77 nepodepsalo více než 2 000 občanů (Otáhal 1994: 46), a tento odpor navíc byl systematicky likvidován pomocí nejružnějších represivních opatření, počínaje provokacemi a nezákonným vyšetřováním (Hejl 1990: 86), vězněním z politických důvodů (*ibid.*: 130, 160-2, 233, 312-3), až po nucené vystěhování z republiky (*ibid.*: 313). Za své ostatně hovoří skutečnost, že z prvních cca 800 signatářů Charty 77 (do konce roku 1977) emigrovala nebo byla k emigraci donucena téměř polovina (Mencl et al. 1990: 335), jakkoli šlo o nejvýznamnější politický čin disentu, a proto byly represe namířené proti jejím signatářům nejtvrdší.

K zásadní proměně společenského kontextu pak došlo v 80. letech, zejména v jejich druhé polovině v přímé souvislosti se snižováním ekonomické výkonnosti ČSSR, a tím také životní úroveň obyvatelstva (Mencl et al. 1990: 337-52), neboť „důvody, které určovaly vztah obyvatelstva k socialismu, nebyly ani tak ideologického rázu ... ale materiálního“ (Otáhal 1994: 56). Vládnoucí režim již nebyl s to uspokojovat sebou samým vytvořený „kult věcí,“ takže se začala objevovat černá ekonomika, rostoucí majetková diferenciaci a zcela logicky také nespokojenost veřejnosti s danou situací (Mencl et al. 1993: 330-2; Holý 2001: 16), která byla umožněna srovnáním se sousedními kapitalistickými zeměmi (prostřednictvím turistiky a sledování zahraniční televize), ale i s určitou liberalizací v některých dalších socialistických zemích (Maďarsko, Polsko, SSSR), která byla zjevná po nástupu M. Gorbačova na post generálního tajemníka ÚV KSSS. Hlad sociální majority po sociopolitické změně se přitom projevil například i v umělecké oblasti (Nešpor 2002a: 545n.), stejně jako ve větším zájmu o aktivity ilegální tzv. druhé kultury, samizdatu atd. (Prečan 1991: 17-22). Podle dobového svědectví se tato situace projevovala „v takřka všeobecném drobném či větším rozkrádání společného majetku, v postupném narůstání alkoholismu a užívání drog, v chuligánství a nevychovanosti mládeže, v zhrubnutí mluvy i jazyka, v šířícím se a soustavně působícím vandalismu, v růstu kriminality, ... v stálé tendenci k emigraci na Západ, v idealizaci tamějšího způsobu života, v chladném a neangažovaném vztahu prostého občana k národu a vlasti, k jeho dějinným hodnotám“ (Mencl et al. 330-1) a ač jde o přeci jen poněkud přepjatý soud, rozpad symbolického univerza, které pro většinu lidí stále alespoň v určitém (být třeba nega-

tivním) smyslu představoval vulgární marxismus po sobě zanechal zásadní sociální důsledky, především v kulturní a hodnotové oblasti (cf. Otáhal 1994: 53). Není však mým úkolem je na tomto místě analyzovat a proto je třeba se vrátit k vlastnímu tématu, k československým emigracím na Západ v letech 1968-89; ponejprv k jejich početnímu rozsahu.

Posrpnová emigrace byla zřejmě rozsáhlejší než předchozí, ačkoli ani zde nejsme s to podat než velmi přibližné početní odhady. Jedním ze zdrojů opět mohou být informace justičních a správních orgánů, neboť v normalizačním období trvala snaha vést soudní procesy za nedovolené opuštění republiky v nepřítomnosti (podle již zmiňovaného § 109 zákona č. 140/1961 Sb., který byl novelizován zákony č. 56/1965 Sb. a 45/1973 Sb.), k čemuž byly vytvořeny rozsáhlé vyšetřovací skupiny. Za nedovolené opuštění republiky, respektive nedovolené setrvání v zahraničí, bylo v tomto období (1968-1989) odsouzeno a podle § 2 zákona č. 119/1990 Sb. později rehabilitováno celkem 103 459 osob.⁷⁵ Jde ovšem o číslo vzhledem k celkovému počtu emigrantů zcela zřejmě podhodnocené, byť samozřejmě neobsahovalo

Tab. č. 2: Tzv. nedovolené emigrace podle údajů MV ČSSR

rok	počet osob
1968–9	70 130
1970	4 582
1971	1 290
1972	1 118
1973	980
1974	955
1975	741
1976	881
1977	1 321
1978	1 855
1979	5 152
1980	7 144
1981	7 276
1982	6 903
1983	5 793
1984	5 051
1985	5 226
1986	4 696
1987	5 061
1988	4 792
1989	5 515
<i>celkem</i>	<i>146 462</i>

Zdroj: Koudelka et al. 1993: 196.

⁷⁵ Zdroj: Koudelka et al. 1993: 192, 195; vlastní kalkulace (nejsou započítány případy do r. 1967 vč. a odsouzení podle odst. 3 § 109, tj. organizátoři hromadných emigrací a převaděči).

(trestně nestíhané) emigranty mladší 18ti let, ani „západní“ emigraci *de facto* legální a někdy i státem vynucenou,⁷⁶ neboť i údaje ministerstva vnitra ČSSR (viz tab. č. 2) byly vyšší.

Ani tyto údaje však nejsou definitivní, neboť jen pro bezprostřední počátek normalizačního období jsou z jiných zdrojů uváděna čísla od cca 100 000 (Tigríd 1990: 92) do cca 130 000 osob (Otáhal 1994: 32; Pejskar 1999: 19);⁷⁷ demografka L. Paukertová pak na základě diferenční analýzy censů odhadla emigrační úbytek 70. a 80. let na cca 174 000 osob (Paukertová 2000: 27), což není zcela nepravděpodobné. Celkem tedy v období 1968-89 z Československa na Západ emigrovalo okolo 200 000 osob,⁷⁸ přičemž lze s velkou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že jejich relativní četnost v jednotlivých obdobích alespoň proporčně odpovídala interním datům ministerstva vnitra (uvedeným v tab. č. 2; srovnání těchto dat se zmiňovanými odhady představuje tab. č. 3).

Tab. č. 3: Relativní četnost tzv. srpnových emigrací v různých obdobích (srovnání)

období	relativní četnost emigrací podle údajů MV ČSSR ⁷⁹ (%)	relativní četnost emigrací podle různých odhadů ⁸⁰ (%)
1968–9	47,88	40,95
1970–9	12,89	21,04
1980–9	39,23	38,01
<i>celkem</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Zdroj: Filípek 1999: 19; Koudelka et al. 1993: 196; Paukertová 2000: 27; Tigríd 1990: 92 (viz pozn. č. 76, 77); vlastní kalkulace.

Z hlediska četnosti československých emigrací na Západ tedy můžeme rozdělit období tzv. normalizace do tří odlišných fází, na 1. období Pražského jara a bezprostředně posrpnové, vyznačující se nejvyšší emigrační četností, na 2. období emigračního klidu v 70. letech⁸¹ a na 3. období relativně stabilní četnosti emigrací v 80. letech s největším rozsahem na počátku dekády. Toto rozdělení zcela zřejmě odpovídá svrchu zmiňovaným zvratům politického a společenského vývoje v normalizačním období (menší emigrační četnost ve druhé polovině 80. let lze vysvětlit silným očekáváním politické liberalizace v samotné ČSSR), přičemž je velmi pravděpodobné, že zároveň jistým způsobem vypovídá o charakterových proměnách emigrujících. Celkový soud L. Paukertové (2000: 25), že na rozdíl od předválečné „ekonomické“ emigrace a „politické“ emigrace únorové bylo československé vystěhovalectví na Západ v období 1968–89 „smíšené,“ je totiž sice nepochybně správný, nicméně příliš zjednodušující.

⁷⁶ V letech 1954-1989 bylo 72 852 československým občanům povoleno vystěhovat se z republiky, což bylo zároveň spojeno se ztrátou československého státního občanství (Paukertová 2000: 27).

⁷⁷ Přidržíme-li se odhadu L. Paukertové (2000: 27), že v 60. letech emigrovalo celkem cca 144 000 osob, pak by měl být počet příslušníků srpnové emigrace bližší nižší hodnotě, neboť do tohoto čísla musí být zahrnuty i emigrace z let 1960-7 včetně.

⁷⁸ Údaj 700 000 osob, který udává již citovaný internetový server Totalita (<http://www.totalita.cz/vysvetlivky/emigrace.php>) je zcela nesmyslný.

⁷⁹ Zdroj: Koudelka et al. 1993: 196. Absolutní četnosti jsou uvedeny v tab. č. 2.

⁸⁰ Zdroj: pro období 1968-9 aritmetický průměr jednotlivých odhadů (Tigríd 1990: 92; Otáhal 1994: 34; Filípek 1999: 19), pro následující období Paukertová 2000: 27.

⁸¹ Z tab. č. 2 jednoznačně vyplývá ne-emigrační charakter většiny tohoto období, neboť plných 68,23% emigrací 70. let (počítáno z dat tab. č. 2) se uskutečnilo v prvních a posledních dvou letech této dekády, jinak řečeno šlo o „doznívání“ bezprostředně posrpnových emigrací a o „předzvěst“ emigrací 80. let.

V relativně krátkém prvním emigračním období, zhruba v letech 1968-70, do exilu zřejmě odcházeli příslušníci všech tří Tigridových emigrantských typů (1990: 92), tedy osoby dříve perzekvované komunistickým režimem, odborníci kteří v socialistickém Československu nenacházeli odpovídající pracovní a sociální uplatnění a z KSČ vyloučení reformisté, ačkoli posledně uvedený typ zřetelně převažoval. Dobový svědek napsal, že „exilová vlna roku 1968 se především skládala z lidí, kteří ztratili naději ... z intelektuálů a profesionálů, jejichž značné množství bylo po roce 1948, případně i dříve, členy komunistické strany“ (Filípek 1999: 79). Této situaci odpovídalo silné napětí, až antagonismus mezi oběma emigračními vlnami, stejně jako na dlouhou dobu mizivé vzájemné kontakty (cf. Tigrid 1990: 102-3, 112; Sviták 1990: 281; Pejskar 1992: 15-6; Filípek 1999: 23). Bylo to zaviněno i relativní snadností, s jakou byla bezprostředně posrpnová emigrace v zahraničí přijímána a s jakou – díky „špatnému svědomí světa vůči sovětské invazi“ – získávala politický asyl (cf. např. Kosová 2000: 102). Právě z těchto důvodů také většina této emigrační vlny zůstala v západní Evropě a o vystěhování do Spojených států neusilovala (Filípek 1999: 23). Mezi její zcela prominentní politické představitele patřil například vicepremiér O. Šik, kterého srpnová invaze zastihla v Jugoslávii a který se nakonec uchýlil do Švýcarska (Šik 1990: 209-61), J. Papánek, J. Pelikán, později Z. Mlynář ad., zároveň však emigrovala i řada kulturně a společensky známých osobností, které s komunistickou stranou neměly nic společného, například zpěvák K. Kryl (Kryl – Čermák 1993: 66-7, Kryl 1994: 118n.) a mnozí další. Určit v případě těchto subjektů jediný význačný emigrační motiv je přitom značně problematické; v jejich základech stály politické důvody, ty však byly nerozlučně spjaty s osobními a existenčními, neboť tyto osobnosti emigrovaly také a snad především proto, že by pro ně nadále bylo z politických důvodů nemožné vykonávat stávající zaměstnání či dbát na svůj osobní a profesní rozvoj. Tak například ekonom O. Šik uvažoval: „zbývala tedy volba mezi návratem bez perspektivy nebo emigrace s vyhlídkou, že bych mohl dále pracovat ve svém oboru“ (Šik 1990: 214) a docela stejně i zpěvák K. Kryl: „bylo mi jasné, že s kvalifikací *Bratříčku, zavírej vrátka* si v Československu příliš *nezazpívám*. Tak jsem se rozhodl, že zůstanu v Německu“ (Kryl – Čermák 1993: 66; cf. dále Janouch 1990: 43; Sviták 1990; Gímeš – Koudelka 1996: 131). V podobné situaci, jakkoli nikoli takto vyhocené, zřejmě stála naprostá většina bezprostředně posrpnových emigrantů; šlo o volbu mezi setrváním v Československu a *ipso facto* perzekucí, jež sice neznamenala vždy věznění apod., přinejmenším však ztrátu profesního a občanského uplatnění a odchodem do zahraničí, který tyto možnosti ponechával otevřené.

Pro tento výklad emigračních důvodů poměrně silné vystěhovalecké vlny let 1968-70 svědčí i skutečnost, že její podstatná část měla nadprůměrné vzdělání, díky kterému na Západě záhy našla pracovní a společenské uplatnění (Janouch 1990: 126; Šik 1990: 243; Paukertová 2000: 28), nebo šlo o osoby komunistickým režimem zbavené možnosti vysokoškolského studia, z nichž mnohým byla na Západě později poskytnuta a přinesla obdobné výsledky (Kryl – Čermák 1993: 67). Vedle zmiňovaného „studu Západu,“ jenž těmto emigrantům zajistil poměrně bezproblémové získání politického azylu, k této snadnosti přinejmenším pracovní a společenské integrace do západní společnosti výrazně přispěla pomoc dřívějších emigrantů nebo jiných osob, neboť „velká část uprchlíků měla již před svým odchodem z ČSSR kontakt se soukromými osobami ... [v cílových zemích], u kterých pak byla přijata“ (Kosová 2000: 102; Šik 1990: 217, 259). Toto zjištění přitom není kolizní s výše uvedeným důrazem na (dlouhou dobu) minimální sociální styky a integraci „únorové“ a „srpnové“ emigrace, neboť ve většině případů šlo o pomoc na příbuzenské (v případě emigrantů) nebo odborné a pracovní (v případě nativních západo-Evropanů) bázi, nikoli o podstatnější vliv

„únorových“ emigrantů jako celku, zejména již proto, že majorita první emigrace a její kulturní a politická reprezentace žila v zámoří, zatímco v evropských zemích spíše jen její okrajové skupiny.⁸² Z této skutečnosti, stejně jako z komplexu emigračních důvodů, přitom vyplývá, že integrace posrpnových emigrantů do západoevropské společnosti byla primárně založena na jejich pracovním zařazení. Podobně také ve větší míře netvořili rozsáhlejší institucionalizované krajanské skupiny, nýbrž se především snažili co možná rychle a bezvýhradně „zapadnout“ do hostitelské společnosti. Skutečných politických aktivistů, kteří by se soustavně věnovali „práci pro Československo“ ve smyslu monitorování otázek lidských práv a informování západní veřejnosti, podpory disentu apod., bylo mezi těmito emigranty minimálně. „Lid si navykal na blahobyť, kterak už je tak nějak lidu vlastní. Z exilu se stala emigrace, z emigrace gulášová exiláci ... Úměrně s blahobytem vzrůstalo i přřáctví, a souběžně také oportunistus“ (Kryl 1994: 136-7; Pelikán 1997: 123-5; Karásek 2000: 208-9, 219, 232-3; Ulč 2000: 34-5).

Politická situace v počátcích tzv. normalizace tedy většinou nebyla něčím více než jen fundamentálním založením emigračních důvodů této vystěhovalecké vlny, ale byt by tomu bylo i jinak, v základu její integrace do majoritní západní společnosti nepochybně stály především pracovní-ekonomické vztahy, nikoli občanské, skupinově-solidární, či dokonce politické. Mezi jejími příslušníky nedocházelo k větší organizovanosti na krajanské bázi a tím méně k politickým aktivitám, neboť, jak poznamenal jeden z kritiků této situace, byly to „vyhaslé sopky. Uvázli v roce 68, znali akorát písničky ze Semaforu, lyžaření a volejbal, o nic jiného neměli zájem. Co se děje v Čechách, že někoho zavřeli, to je vůbec nezajímalo. Bonvivání, co nebyli už Češi a Švýcaři ještě taky ne“ (Karásek 2000: 208). Logickým důsledkem této situace byla jejich poměrně rychlá integrace do majoritní společnosti hostitelských zemí, ovšem často právě jen integrace v pracovní oblasti, neboť tito emigranti obvykle nebyli s to přijímat její kulturní, společenské a politické hodnoty a z nich plynoucí občanské a další povinnosti a závazky. K plné akulturaci a asimilaci naproti tomu došlo v případě druhé generace, jež se obvykle bezvýhradně vzdala své „české“ identity, aniž by jí vymezila alespoň onu „folklorní“ roli, jako tomu bylo v případě amerických „únorových“ emigrantů (Filípek 1999: 134). Zcela zákonitě proto tato druhá generace naprosto neměla zájem na své případné reemigraci v 90. letech (*ibid.*: 134; Kosová 2000: 104).

V období zabírajícím většinu 70. let se naopak emigrace z Československa na Západ výrazně snížily, neboť většina „zájemců“ buď již emigrovala dříve, nebo si vytvořila alternativní ilegální struktury, jež v tomto období přes represivní zásahy policie a dalších správních orgánů fungovaly na občanské a kulturně-umělecké bázi (Janouch 1990: 158n.; Jirous 1997; Karásek 2000: 88-170; Otáhal 1994: 35-6; *Idem* 2002: 68-78; Nešpor 2002a). Sociální majorita naopak přistoupila na praxi „reálného socialismu“ a o emigraci neměla zájem. V tomto období proto výrazně vzrostl poměrný podíl emigrací v podobě útěků příslušníků uvedených neformálních sociálních skupin, kteří prchali před represivním aparátem, anebo jím byli k emigraci soustavně vyzýváni (někteří pak využili možnosti legálního vystěhování se, spojené se ztrátou československého státního občanství, další zvolili ilegální cestu přes hranice) (Hejl 1990: 313; Mencl et al. 1990: 335; Janouch 1990: 181; Pejskar 1992; Karásek 2000: 165-8). Již samo sociální postavení těchto emigrujících v Československu v období před jejich odchodem na Západ, jejich vědomá distance od sociální majority a zároveň jejich verbál-

⁸² V některých případech však k této integraci došlo, zejména mezi bezprostředně posrpnovými a „únorovými“ emigranty, jak ukazuje např. odmítání označení „emigranti“ v případě švýcarského exilu (Kosová 2000: 102).

ní diskreditace komunistickou propagandou a často i věznění za údajnou kriminalitu (Nešpor 2002a: 441-5; Otáhal 2002: 55-9) ovšem výrazně snižovalo majoritní sociální hodnocení těchto emigrantů. Typickým příkladem může být známý, vícekrát vydaný Jurikův román *Emigranti* (1977), popisující emigranty jako kriminální živly, dobrodruhy a zkrachovalé existence, jež z Československa odcházejí před trestním postihem, vinou své odborné nezpůsobilosti anebo idealizace „pozlátka kapitalismu,“ a které na Západě většinou zcela zákonitě „vystřízliví,“ takže se jejich jedinou „spásou“ stane návrat do socialistického Československa (Jurik 1977; cf. Ulč 2000: 63). Podobných propagandistických děl přitom byla celá řada a jejich ideologický vliv je dosud do značné míry patrný (cf. Brouček et al. 2001: 85; Holý 2001: 65). V dané době samozřejmě působila jako jeden z podstatných faktorů umenšujících rozsah emigrace na Západ, neboť možnost srovnání a autentického hodnocení stavu kapitalistické společnosti prozatím nepatřila k realitě většiny příslušníků sociální majority.

Specifická situace podstatné části emigrantů 70. let je na Západě přímo předurčovala k postavení sociálních a politických aktivistů, kteří se soustavně věnovali „československé otázce“ a byť se museli – stejně jako příslušníci bezprostředně posrpnové emigrace – v pracovních, ekonomických a dalších sociálních vztazích integrovat do hostitelské společnosti, jakoby „stále mysleli na své kořeny“ (cf. Janouch 1990; Císařovská et al. 1997: 51, 70-1, 123-5; Karásek 2000: 219, 232-3). Také v jejich případě ovšem, pokud měli děti, obvykle docházelo k hlubší asimilaci této druhé generace, neboť ani oni v exilu z různých důvodů nedokázali vytvořit stabilnější rozsáhlejší sociální skupiny na emigrantské bázi.

Konečně osmdesátá léta byla, jak jsem již ukázal výše, opět obdobím zvýšeného zájmu československých občanů o odchody do emigrace, přičemž tato intence je ve většině případů vysvětlitelná především ekonomicko-sociálními důvody (Filípek 1999: 23; Pejskar 1992: 15-6). Tento emigrační nárůst byl zároveň do značné míry umožněn fyzickou možností na Západ cestovat (valná část emigrantů 80. let se do emigrace dostala opuštěním turistického zájezdu do kapitalistické země anebo přes Jugoslávii). Ačkoli i v tomto období řada občanů emigrovala z politických důvodů, z provedeného šetření i na základě svědectví pamětníků se zdá, že podstatnou část této emigrační vlny představovali lidé, kteří na Západ odcházeli s vidinou lepšího profesního uplatnění a zvýšení socioekonomického statutu. S touto skutečností mnohdy souviselo i jejich nikoli zcela eticky náležité využívání podmínek politického azylu, počínaje podpisem Charty 77 – který získání azylu podstatně usnadňoval – těsně vlastní emigrací (Pejskar 1992: 18). Pokud potenciální emigranti nemohli na Západ legálně vycestovat, nebo nezvolili cestu ilegálního přechodu hranic, k možnosti opustit Československo někdy využívali právě podpisu Charty 77 „na poslední chvíli.“ V takovém případě existovala poměrně jednoduchá procedura, kdy „signatář Charty 77, který chtěl do Rakouska vycestovat, navštívil v Praze jeho velvyslanectví a vyžádal si příslib, že bude přijat. S odvoláním na něj pak požádal československé úřady o souhlas s vycestováním.“ Mezi takovými lidmi ovšem, jak eufemisticky udává týž zdroj, „byli ... lidé, kteří neodpovídali zcela představám [rakouských úřadů o] *bürgerrechtskämpfer*, bojovníků za občanská práva,“ ačkoli tuto cestu zvolila jen menšina ekonomických emigrantů (Janýr 1997: 71-2).

Ať však byly důvody a způsob jejich odchodu do emigrace jakýkoli, emigranti 80. let většinou nemohli zůstat v evropských zemích, které byly při udělování politického azylu stále opatrnější a z důvodu rostoucí (nelegální i legální) imigrace stanovovaly nízké přistěhovalecké kvóty. Žadatelé o azyl proto obvykle museli, pakliže v dané zemi neměli kontaktní osobu nebo organizaci, která by se zavázala o ně postarat, strávit poměrně dlouhou dobu čekáním na azyl ve sběrných utečeneckých táborech v Rakousku, Německu a Itálii. Anebo na toto

čekání rezignovali a využili relativně snazší možnosti imigrace do Spojených států, Kanady, Austrálie nebo dalších zemí; jejich imigraci pak většinou řídily pomocné, ač zároveň komerční organizace, které jim za určité srážky ze mzdy zajistily dopravu, ubytování a zaměstnání v hostitelské zemi. Emigranti 80. let se přitom v Americe někdy zapojili do činnosti starších emigrantských a krajanských spolků, obvykle se jim však spíše vyhýbali. Někteří z nich se po Sametové revoluci vrátili do Československa, respektive České republiky, k čemuž měli díky relativní krátkosti svého zahraničního pobytu pochopitelně nejsnazší podmínky, naprosto to však neplatilo o celé emigraci 80. let a zřejmě ani o její většině. Reemigracím československých emigrantů po roce 1989 se však budu věnovat až v následujícím oddíle.

4.5. Základní typologie reemigrací po roce 1989

Reemigrace zahraničních Čechů po roce 1989 můžeme primárně rozdělit podle typu jejich někdejší emigrace (respektive emigrace jejich předků) 1. na „východní“ reemigrace ze zemí někdejšího sovětského bloku a 2. na návraty emigrantů ze Západu. První uvedený typ, který byl doposavad zkoumán podstatně podrobněji a vlastně téměř výlučně, představoval *de facto* jakési dokončení poválečných reemigrací, které nebylo po roce 1950 a někdy i dříve možné především pro negativní stanovisko vysílajících států, někdy i pro nezáměr potenciálních reemigrantů o návrat do Československa (banatští Češi). Stejně jako v tomto případě vycházel hlavně z Rumunska a bývalého Sovětského svazu (nejčastěji z oblasti postižené černobylskou katastrofou), přičemž v posledně uvedeném případě vedl prakticky k likvidaci naprosté většiny českých a smíšených etnických enkláv v daných zemích (Ukrajina, Bělorusko). Oproti poválečným reemigracím však československý, respektive český stát organizoval jen část těchto reemigrací (oblast Černobylu), zatímco ostatní reemigrace z někdejšího Sovětského svazu a především z Rumunska byly ponechány případnému zájmu a aktivitě samotných jejich účastníků, tzn. tyto subjekty musely splnit všechny zákonné podmínky pro získání českého občanství nebo povolení k trvalému pobytu, stejně jako všichni ostatní (etnicky nečeští) zájemci. Totéž samozřejmě platilo také pro české imigranty ze západních zemí, o někdejší emigranty z let 1948-89, případně (zcela okrajově) i dřívější, a jejich potomky, ať již byla doba a důvody jejich odchodu do emigrace jakékoli. Z tohoto důvodu, stejně jako pro faktickou nezřetelnost komplexu emigračních motivací, jež musí být zkoumány konkrétně pro každý jednotlivý případ, nelze na tomto místě rozlišovat mezi příslušníky jednotlivých „západních“ emigračních vln. Věnujme však pozornost nejprve oběma skupinám reemigrantů „východního“ typu.

Reemigrace ukrajinských a běloruských Čechů, respektive nejčastěji smíšených manželství,⁸³ z oblastí nejtíže postižených černobylskou katastrofou probíhaly v organizaci české vlády v letech 1991-3; s Ukrajinou byla uzavřena mezinárodní dohoda, která tento transfer umožnila (Valášková 1992a: 194; *Eadem* 1992b: 22). Z Ukrajiny tak bylo reemigrováno cca 1 800 osob (Valášková 1992a: 194; Brouček et al. 1995: 1), z Běloruska cca 80 osob (Uherek et al. 1997: 181). Relativně malý rozsah těchto reemigrací a jejich institucionální zaštitění a organizace přitom umožnily poměrně snadné usídlení migrantů, k němuž byly mnohdy vy-

⁸³ Na Ukrajině byly smíšené česko-ukrajinské/ruské sňatky obvyklé až od 60. let, ale pak se vcelku rychle rozšířily (Valášková 1992a: 196), v Bělorusku vzhledem k relativně malému zastoupení českého etnika byly smíšené sňatky ještě podstatně běžnější, takže po proběhnutí přesídlovací akce se k české národnosti paradoxně přihlásilo jen 37 % reemigrantů (Uherek et al. 1997: 182).

užity objekty opuštěné odcházejícími sovětskými vojáky. Organizátoři celé akce jim zároveň zajistili zaměstnání, ačkoli vzhledem k jazykovým problémům většinou nikoli odpovídající jejich kvalifikaci a často také mimo místo trvalého bydliště, byť v dosahu každodenního dojíždění (*ibid.*: 185; Brouček et al. 1995: 6), a snažili se maximálně usnadnit jejich vstup do nové společnosti (Valášková 1992b: 23).

Přes všechny tyto pozitivní skutečnosti značná část reemigrantů nebyla s výsledky tohoto procesu spokojena, především protože byli rozmístěni v poměrně malých skupinách bez možnosti častějšího vzájemného kontaktu, ačkoli právě rodinné a lokální vazby a vzájemná výpomoc hrály v emigrantských komunitách zcela zásadní roli (Valášková 1992b: 25), a také z pracovních-ekonomických a sociálně-statusových důvodů. Přestože totiž v případě ukrajinských reemigrantů hrály při jejich rozhodování svou roli také zdravotní obavy ze setrvávání v zamořené oblasti a zřejmě i vědomí české národní identity spojené se snahou o integraci s národním celkem, mezi nejdůležitější motivační faktory nepochybně patřila zhoršující se hospodářská situace na Ukrajině a vědomí, že v Čechách jim „bude líp“ (Brouček et al. 1995: 2). Běloruští reemigranti pak docela vnímali ČR jako „zemi zaslíbenou“ a s přesunem spojovali naprosto nerealistická očekávání zlepšení vlastní ekonomické situace (Uherek et al. 1997: 188). Skutečným vývojem, který jim zajistil spíše podřadná, nekvalifikovaná zaměstnání spojená s dojížděním a dalšími nevýhodami, proto byli zcela zákonitě zklamáni, ačkoli své okolí většinou překvapili v českých poměrech nezvyklým pracovním nasazením (*ibid.*: 188; Brouček et al. 1995: 12) a schopností pracovní adaptace, a proto se v poměrně krátkém časovém období začala jejich pracovních-ekonomická situace spíše zlepšovat. Závažnějším problémem byl primárně podezřivý a negativní vztah české majority vůči těmto reemigrantům, do značné míry vyvolaný existenčními obavami⁸⁴ (Chalupka 1992: 14, 17; Valášková 1992a: 200; Brouček et al. 1995: 14-5; Uherek et al. 1997: 188), ačkoli byl verbálně odůvodňován odlišně, například jejich „odnárodněním“⁸⁵ nebo fantastickým (avšak mediálně vysoce rezonantním) obviněním ze spolupráce s KGB (Brouček et al. 1995: 14). S tím samozřejmě byl spojen nízký sociální status reemigrantů, podtrhovaný nadto jejich nedostatečnou znalostí češtiny a místních zvyků, sociálních norem a kulturních hodnot. Sami reemigranti se však snažili a snaží o co nejrychlejší asimilaci se sociální majoritou, mimo jiné i proto, že na lokální úrovni jde o příliš malé skupiny, neschopné izolace ať již na příbuzenské, či reemigrantské bázi. Tento stav samozřejmě vede k jejich velmi rychlému splývání s majoritním prostředím, které je umocněno nikoli neobvyklými vnitřními migracemi po republice (většinou za prací), opuštěním někdejších zaměstnání a dalšími podobnými faktory, stejně jako socializací v zaměstnání, zájmové a spolkové činnosti, dětí ve školách atd.

Situace současných reemigrantů z Rumunska je naproti tomu zcela odlišná, což v části případů do značné míry vyplývá z dávného náboženského charakteru jejich přesunu do Banátu (Nešpor et al. 2002), v ostatních z možnosti komparace s prvně uvedenými, a zároveň z individuálního charakteru těchto reemigrací (Secká 1992: 39; *Eadem* 1993: 177). Na rozdíl od reemigrací z bývalého Sovětského svazu, které se staly *de facto* pokračováním poválečného přesídlování, totiž československá, respektive česká vláda neměla na příchodu rumunských krajanů z Banátu, kteří poválečnými reemigracemi do značné míry pohrdli, žádný zá-

⁸⁴ V některých případech byl odpor lokálního společenství proti usídlení reemigrantů natolik silný, že úřady musely jejich umístění změnit (Valášková 1992a: 200).

⁸⁵ „Krajan [není] považován za příslušníka českého národa. Fakt, že opustil české území a nepodííl se bezprostředně na jakémisi společenství na tomto teritoriu, zároveň je ovlivňován každodenním pobytem v jinoetnickém prostředí, je dostatečným důkaze pro to, že ztratil znaky etnicity“ (Chalupka 1992: 16). K tomu *cf.* Holý 2001: 15, 64–5.

jem. Ten měli naopak tito krajané, ať již pro vlastní tíživou sociální situaci (Secká 1992: 39), ať pro postupný pokles výlučnosti a integrity tamního českého osídlení, které dosud reemigracím do značné míry bránilo (Secká 1996: 99; Nešpor et al. 2000). Zájemci o přesídlení do České republiky tak museli podstoupit řadu procedur, včetně poměrně nákladného vyvázání z rumunského státního občanství, aniž jim byl byt jen formální přístup do české společnosti jakkoli usnadněn. Přesto však nešlo o reemigrace *sensu stricto* individuální, neboť již M. Secká si všimla, že „většinou se usazují v blízkosti svých příbuzných a známých, kteří přišli do Čech po roce 1947“ (Secká 1996: 102; *Eadem* 1992: 40) a tento model vzájemné pomoci na rodinné a lokální bázi je přitom třeba ještě rozšířit o neméně významný podíl religijní vzájemnosti (Nešpor et al. 2002; *cf.* také Secká 1992: 41, aniž však autorka plně pochopila dosah svých zjištění). Na reemigraci českých osadníků z rumunské obce Svatá Helena totiž má naprosto stěžejní zásluhu jejich příslušnost k baptistické církvi, jejíž sbory v Chebu a v Lovosicích právě poskytly všem příchozím maximální pomoc při vstupu do české společnosti a následné integraci; právě tyto sbory se staly jejich první, nadlouho jedinou a trvale nejdůležitější sociální skupinou, modifikující jejich hodnotová schémata a v určité míře napomáhající jejich integraci do majoritní společnosti, avšak zároveň bránící „přílišné“ integraci (zejména v náboženských otázkách).

Náboženský profil svatohelenských baptistů, kteří dosud tvoří majoritu reemigrantů 90. let z Rumunska (ač jejich podíl na tamní české enklávě nepřevyšuje 10%), však zasluhuje alespoň letmou zmínku. Byli to totiž právě jejich předkové, kteří se jako jediní z rumunských Čechů pokusili o rozsáhlejší hospodářsko-podnikatelskou činnost (Secká 1996: 100), právě oni tvořili podstatnou část poválečných reemigrantů do (ekonomicky vyspělejšího) Československa a tyto charakteristiky, včetně nebývalé pracovitosti a náboženského ocenění práce („povolání“ ve Weberově optice; *cf.* Secká 178; Nešpor et al. 2002) v nezměněné míře drží dodnes. Jinak řečeno, je to primárně jejich náboženská výlučnost, jež je vede k ekonomickým aktivitám a *ipso facto* k reemigraci do ČR, právě ona způsobuje „ekonomický“ charakter těchto reemigrací⁸⁶ a teprve následně můžeme hovořit také o nacionalistických a dalších důvodech migračního pohybu. Ty naopak, stejně jako „vnější“ ekonomické důvody, převažují jako motivační faktor mezi ne baptistickými reemigranty. Lze-li však odhadnout zatímní rozsah tohoto migračního pohybu na cca 1 500 osob, pak je zastoupení baptistů ze Svaté Heleny zhruba 60-80%.

Nábožensko-ekonomické důvody přitom výrazně ovlivňují jejich integraci do nového prostředí, zejména pracovní neboť o jinou (vzhledem k významu přikládanému církevnímu sboru a jeho sociálnímu působení) prozatím mnohdy ani nestojí. Ač totiž byli zprvu (z jazykových a dalších důvodů) zaměstnáni na podřadných místech, velmi rychle se vypracovali a i v období poměrně značné lokální nezaměstnanosti v první polovině 90. let (z důvodu krachu velkých státních podniků) nejen že práci neztratili, nýbrž standardem se stalo jejich zaměstnání přesahující jeden úvazek (Secká 1993: 178). Dokonce se stávalo, a tato situace trvá dodnes, že „pracovitost, až dřičství je také téměř jediným zdrojem neshod rumunských Čechů s obklopujícím obyvatelstvem,“ neboť je zaměstnavatelé ve většině případů preferují (*ibid.*: 178, 182; Nešpor et al. 2002). A přestože relativně dlouho nebyli s to začít s vlastní

⁸⁶ Nelze plně souhlasit s M. Seckou, že reemigranti vynikají „toutehou maximálně se přizpůsobit svému okolí“ (Secká 1992: 39), neboť ač to snad platí o katolických reemigrantech, baptisté rozhodně odmítají přizpůsobení se české majoritě v náboženských otázkách a tam, kde tyto ovlivňují pracovní-ekonomickou oblast (např. odmítání práce v neděli, maximální vzájemná výpomoc *ad. Cf.* Nešpor et al. 2002).

podnikatelskou činností, především vinou neznalosti české legislativy a (v Rumunsku získaných) zábran „cokoli chtějí“ od státní správy, koncesí počínaje, tato situace však poměrně rychle mění. Hospodářsko-pracovní oblast tak je nejdůležitějším integračním polem této komunity do majoritní české společnosti, vpravdě polem, kde jsou schopnosti většinového obyvatelstva z náboženských důvodů zcela překonány, zatímco v jiných sférách trvá vědomé vydělování se těchto reemigrantů z „bezbožné“ společnosti. V Chebu a Lovosicích a v menší míře i v jiných obcích, kde je jich podstatně méně, tak tvoří poměrně silně ohraničené enklávy, jejichž integrace do české společnosti je jen partikulární a (konfesijně) systematicky ohraničená.

Nyní však již můžeme věnovat pozornost reemigrantům ze Západu, jakkoli právě jejich obecný popis je nesmírně složitý, stejně jako získávání dat o jejich návratu do ČR. Omezím se proto jen na některé obecné charakteristiky, nakolik je lze vyčíst z dosavadní literatury, zatímco další předpoklady a hypotézy přesunu do následující kapitoly a výsledky pilotního šetření do kapitoly šesté.

„Únoroví“ a „srpnoví“ emigranti, případně jejich potomci, se do ČR začali vracet bezprostředně po listopadu 1989 a tento proces, stejně jako reemigrace rumunských Čechů, dosud trvá. V tomto případě však nejsou k dispozici ani přibližná data o jejich počtu, lze vyjít pouze z obecných statistik mezinárodní migrace (tab. 4), přičemž se obecně předpokládá, že podstatnou část občanů kapitalistických zemí migrujících do ČR⁸⁷ tvoří právě reemigranti (Hoenekopp 2000: 7). Je-li tomu skutečně tak a předpokládáme-li zároveň, že tyto zahraniční migrace do ČR (respektive jejich relativní počet reemigrantů) nejsou systematicky ovlivněny podle vysílajících států a časových období (což samozřejmě jsou, avšak nemáme k dispozici lepší data), ukazuje se, že nejpočetnější byly reemigrace z Německa, Spojených států, Kanady, Švýcarska a Rakouska, které dohromady tvořily 70% všech imigračních procesů z uvedených zemí v letech 1989-2000. Největší příliv reemigrantů pak nastal v letech 1991-4, načež následoval trvalý avšak jen mírný pokles. Emigranti ze Západu tedy začali do ČR přicházet ve stejném období jako reemigranti z někdejšího socialistického bloku, tento proces však ve větší míře dosud trvá, přičemž jejich množství je možná až o řád vyšší.⁸⁸

Vždy přitom reemigrovala jen malá část českých emigrantů,⁸⁹ neboť ti se do značné míry integrovali do zahraniční společnosti a výraznou úlohu zde hrály také jejich pracovní a rodinné závazky, které by byly reemigrací porušeny (Filípek 1999: 134; Kosová 2000: 104). Lapidárně to vyjádřil S. Karásek, jeden z mála emigrantů, o nichž nelze pochybovat, že je k emigraci vedly pouze politické důvody, slovy: „Přišel listopad [1989], začal jsem balit. Bolševik je na lopatě, jedeme domů. Najednou jsem si všiml, že balím sám“ (Karásek 2000: 235).⁹⁰ Jistou roli měla také hodnotově podmíněná nespokojenost se sociopolitickým vývojem v ČR po roce 1989 (Čelovský 1998: 14; Kosová 2000: 104; Brouček et al. 2001: 90, 96) a v neposlední řadě často negativní přijetí reemigrantů ze Západu českou majoritou.

⁸⁷ Migrační pohyb mezi ČR (a Slovinskem) a zeměmi EU byl v 90. letech, na rozdíl od ostatních zemí střední a východní Evropy, většinou a celkem záporný; cf. Hoenekopp 2000: 7–10.

⁸⁸ Podle výše uvedených odhadů z Ukrajiny, Běloruska a Rumunska v 90. letech reemigrovalo cca 3380 osob.

⁸⁹ Porovnáme-li celkový počet imigrantů do ČR z uvedených zemí (tab. č. 4), jakkoli samozřejmě není tvořen pouze reemigranti, s výše uvedenými početními odhady „únorové“ a „srpnové“ emigrace (260 000 osob), šlo by o 13% reemigraci. Ve skutečnosti půjde samozřejmě o hodnotu nižší.

⁹⁰ Také v tomto případě se ukázalo, že Karáskova reemigraci nechtěla následovat ani vlastní rodina, především z důvodů pracovních (manželka) a pracovních a sociálních (děti).

Tab. č. 4: Imigrace do ČSSR/ČSFR (do r. 1992) a ČR (od r. 1993) z vybraných států v l. 1989–2000

vysílající země	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1989–2000	rel. č. (%)
Austrálie	21	95	259	265	183	178	168	123	119	112	70	64	1 657	4.71
Belgie	1	10	30	32	24	29	25	36	23	29	30	18	287	0.81
Brazílie	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	14	4	18	0.05
Dánsko	0	6	30	16	16	12	11	11	na	12	na	na	98	0.28
Finsko	2	na	na	na	na	11	9	6	na	na	na	na	28	0.07
Francie	11	34	94	92	88	80	79	64	79	46	62	43	722	2.05
Itálie	21	51	103	207	168	169	123	143	126	107	74	78	1 370	3.90
Izrael	na	na	na	na	na	20	14	25	19	18	22	12	130	0.37
JAR	na	na	na	na	na	80	49	45	32	18	23	7	254	0.72
Kanada	12	169	565	596	421	443	390	296	234	187	144	141	3 598	10.24
Německo ⁹¹	51	486	1286	1671	1391	1374	1198	942	859	688	560	537	14 043	39.96
Nizozemí	5	36	59	83	58	73	51	65	53	51	28	32	536	1.01
Norsko	0	2	5	9	6	12	14	4	na	na	na	na	52	0.15
Rakousko	23	186	255	444	281	314	241	201	178	144	122	102	2 491	7.09
Řecko	19	51	79	118	90	137	134	93	55	48	42	21	887	2.52
USA	51	205	556	504	314	361	372	343	338	255	265	395	3 959	11.26
Španělsko	0	15	20	18	11	21	20	13	na	12	na	na	130	0.37
Švédsko	6	40	82	117	70	82	77	69	85	43	25	32	727	2.07
Švýcarsko	5	133	421	560	404	371	315	202	196	153	115	117	2 992	8.51
V. Británie	8	36	181	167	106	100	112	111	102	90	68	103	1 184	3.37
<i>celkem</i>	236	1555	4025	4899	3631	3867	3402	2819	2498	2013	1664	1700	35 144	100
<i>relativní četnost (%)</i>	0.67	4.42	11.45	13.94	10.33	11.00	9.68	8.02	7.11	5.73	4.73	4.48	100	–

Zdroj: Statistická ročenka 1991: 26; 1992: 127; 1993: 100; 1994: 91; 1995: 105; 1996: 118; 1997: 124; 1998: 129; 1999: 122; 2000: 122; 2001: 126; vlastní kalkulace.

na... nedostupná data

Ukazuje se totiž, že V. Chalupka, který jako jeden z mála badatelů alespoň teoreticky rozpracoval otázky spojené se „západní“ reemigrací, uvažoval až příliš eufemisticky, že „sem [do ČR] se vracejí z rodinných důvodů či za účelem zhodnocení svých v cizině nabytých zkušeností v podmínkách počáteční fáze transformace. Veřejnost se k nim staví za určitých okolností příznivě, přinášejí zkušenosti ze zemí s vyspělým tržním hospodářstvím ... a někdy i finanční prostředky, které zde chtějí investovat“ (Chalupka 1992: 14). Neboť jednak podstatná část reemigrantů se do ČR nevracela ani tolik z důvodu pocitu národní sounáležitosti, jakkoli vždy v určité míře přítomného, nýbrž zejména vinou svého relativního neúspěchu na Západě, ať již v podobě ekonomicko-pracovních problémů, nebo neúspěšné integrace do západní společnosti. Především však, částečně i z tohoto důvodu, byli reemigranti až na málo výjimkou brzy poté, co odeznělo první okouzlení dosud tabuizovaným tématem, přijímá-

⁹¹ Do r. 1990 vč. bez býv. NDR.

ni spíše negativně. L. Holý zřejmě správně analyzoval situaci jako silně ambivalentní, kdy Češi na jednu stranu cítí národní hrdost na emigranty jakožto „vyslanci české kultury“, a zároveň „na druhé straně odmítají, aby emigranti jakkoli srovnávali situaci v rodné zemi se svojí zkušeností na Západě ... od emigrantů se očekává, že budou svému státu poskytovat maximální loajalitu“ (Holý 2001: 65).

Problematickou (re)integraci do české společnosti si reemigranti částečně zavinili sami svým chováním (cf. Karásek 2000: 247) a pochopitelně také idealizací „staré vlasti.“ Podstatnou část nikoli zanedbatelné antipatie sociální majority vůči reemigrantům však vysvětluje také závist jejich zahraničním zkušenostem, především komunikačním a pracovním, a v neposlední řadě také jejich příjmům a hmotným prostředkům vůbec (podstatná část reemigrantů ze Západu totiž pracuje v zahraničních a mezinárodních firmách, kde jsou vyšší příjmy, díky svým znalostem založila úspěšné vlastní firmy, nebo pobírá zahraniční starobní důchod; jejich případné úspory se migrací do ČR pochopitelně relativně zhodnotily, mnozí reemigranti navíc restituovali nemovitý majetek⁹² a někteří byli úspěšní i v soudních sporech o majetek, který jim byl po emigraci zabaven komunistickým režimem). Jakkoli se tedy někteří reemigranti úspěšně společensky uplatnili, ať již jde o politiky, kulturní pracovníky a umělce, podnikatele či manažery a další profese, a možná do značné míry právě proto, silná nevraživost, jíž způsobily jejich kontakty se sociální majoritou, která byla pozorovatelná již v první čtvrtině 90. let (Chalupka 1992: 14), dosud trvá (nejnověji cf. např. Navara – Wagnerová 2002). V některých případech tento sociální tlak vedl až k opětovnému návratu do emigrace, neboť – lapidárně řečeno – „v poslední době čím dál častěji slyším: *když se ti to* [soudobá sociální a politická situace v ČR] *nelíbí, tak táhni*. Tedy: nelíbí se mi to, proto táhnu“ (Kryl – Čermák 1993: 153). Jakkoli přitom těchto případů zřejmě nebylo mnoho, svou publicitou (patrnou zejména v zahraničním krajanském tisku apod.) pochopitelně přispěly ke zmenšení zájmu o reemigrace.⁹³

K důkladnější znalosti těchto faktorů, stejně jako celého procesu „západní“ reemigrace 90. let, však může vést teprve široce založený a odpovědně provedený sociologický a sociálně-antropologický výzkum. V následující kapitole bych chtěl poukázat na základní problémy, jimiž by se měl zabývat.

⁹² Jde o relativně větší počet, než by odpovídal jejich četnosti ve společnosti. Důvodem je samozřejmě skutečnost, že řada občanů emigrovala právě v důsledku dřívějších majetkových perzekucí nebo i ztráty majetku jako takové.

⁹³ Vedle řady dalších faktorů zde hrál významnou úlohu také postoj československé, respektive české vlády k reemigrantům, který byl jejich většinou vnímán jako negativní: minimální podpora reemigračních procesů (výjimku tvořilo několik desítek především pražských bytů, přidělených prominentním reemigrantům na počátku 90. let), nechuť k uzákonění restitucí majetku zabaveného na základě zákona č. 56/1965 Sb. (novelizace trestního zákona č. 140/1961 Sb., podle níž byla emigrace trestána také propadnutím majetku), problematické přiznávání sociálních výhod, mediálně proslulá *causa* dvojího občanství atd.

5. Teoretické vymezení výzkumu „západních“ reemigrací 90. let

Při studiu jakýchkoli emigračních procesů musí být *ipso facto* věnována náležitá pozornost samotnému faktu „výměny společností“ a následné hodnotové akulturace, ovšem nikoli v úzkém významu hledání (nebo často jen postulace) emigračních důvodů a integračních schémat do „nové“ společnosti, nýbrž právě vzhledem k *hodnotovému posunu*, ke kterému při tomto procesu dochází.⁹⁴ Toto obecné pravidlo přitom zvláště výrazně platí při studiu reemigrací, neboť podstatná část reemigrantů – a v případě českých „západních“ reemigrací 90. let 20. století jejich naprostá většina – ve svém životním cyklu prošla podobnou hodnotovou proměnou přinejmenším *dvakrát*, poprvé při své emigraci na Západ a podruhé při návratu do (proměněné) české společnosti. Ale i pokud tomu tak nebylo, jako v případě „východních“ reemigrantů stejného období, emigranti se v době svého pobytu v cizině nezbytně setkávali s určitým kolektivně sdíleným hodnotovým a hodnotícím pojetím české společnosti „doma“, byť často v idealizované podobě (tak tomu ale bylo i v prvním případě), s nímž se vyrovnávali, které internalizovali a k němuž se jako k referenčnímu rámci vztahovali. Takže i v tomto případě následné hodnotové srovnání probíhalo nejen mezi hostitelskou společností (B) a přijímací společností (A_1), nýbrž také mezi idealizovaným obrazem společnosti A (A_i) a jejím aktuálním stavem (A_1). Na základě různých podob tohoto hodnotového srovnání a střetu, které jsem definoval ve třetí kapitole, subjekty volí a upravují své sociální jednání, jež je vymežitelné jako soubory sociálních rolí (a/a_i , b , a_1).

Absolutní diference hodnotových schémat a symbolických univerz obou, respektive všech tří společností (A, B, A_1) je ovšem možná jen teoreticky, neboť jinak by nemohlo docházet nejen k integraci migrantů do nové společnosti, ale *ipso facto* ani k migračním procesům. Právě proto je důležité vymežit, v jakých konkrétních symbolických a institučních sférách zejména dochází k hodnotové výměně, eventuelně k hodnotovým střetům, a to při vědomí, že řada dalších kulturních sfér je v obou (třech) společnostech buď zcela shodná, anebo vzájemně indiferentní. V případě českých „západních“ reemigrací 90. let lze mít za to, že obzvláště citlivými budou *oblasti politického a občanského jednání* a – zejména⁹⁵ – *ekonomicko-pracovních vztahů* a to ze tří důvodů. Jednak hodnotová a ideologická diference těchto sfér, stejně jako praktické uplatňování z nich plynoucích specifických sociálních rolí, mezi západním a socialistickým světem tvořila zcela zásadní překážku (bohatou literaturu shrnují např. Rupnik 1990; Szelenyi et al. 1994), která se projevovala nejen ve vlastní ekonomicko-pracovní oblasti, ale také ve všech jejích externalitách, počínaje kupříkladu genderovými vztahy (Smelser – Swedberg 1994: 602). Ve druhé řadě právě tato diference vedla k subjektivním motivacím sledovaných emigračních procesů a *eo ipso* tvořila jejich nejvýznamnější hodnotový rámec. Naproti tomu třeba rozdíly v rodinných a příbuzenských vztazích, v umělecko-estetické sféře a další, třebaže nikoli zcela marginální, hrály až druhořadou úlohu, ač-li ovšem tyto sféry neovlivňovaly právě ekonomicko-pracovní jednání (například společné zaměstnání rodiny, vzájemná příbuzenská a přátelská výpomoc při hledání zaměstnání či podnikání, umění jako zdroj obživy pro umělce atp.). Konečně proces společenské, politic-

⁹⁴ Teoretický rámec tohoto studia jsem uvedl ve třetím oddíle třetí kapitoly.

⁹⁵ Cf. výše ve čtvrté kapitole.

ké a ekonomické transformace ČR po roce 1989 je opět, jakkoli nikoli výlučně, primárně procesem hodnotové transformace těchto kulturních sfér, přičemž ekonomická transformace přinejmenším nadlouho byla natolik (alespoň rétoricky) upřednostňována, že do značné míry modifikovala a/nebo zamezila strukturální přeměně jiných oblastí. A právě zde mohou reemigranti do ČR, kteří jsou nositeli přinejmenším trojí kulturní identity (a, b, a₁), poskytnout hluboký vhled do transformačního procesu a míry jeho úspěšnosti, neboť jejich hodnocení je založeno jak na (s českou majoritou) sdílených sociálních normách a hodnotách, tak i na mentalitě, normách a zvycích hostitelské země.

Mezi reemigranty a sociální majoritou se totiž ustavují *vztahy silného vzájemného normativního ovlivňování*, ať již v podobě názorového vůdcovství reemigrantů (např. pracovní, peněžní a právní návyky v nejširším smyslu), ať v podobě oboustranné názorové transmise, nebo naopak jako negativní vnější (sebe)vymezení obou sociálních skupin. Tyto procesy hodnotové interakce, stejně jako možnosti a způsoby sociálního, pracovního, politického a kulturního uplatnění reemigrantů v české společnosti do značné míry ovlivňují jak samotnou reemigraci, její účastníky a jejich prostřednictvím také zahraniční *image* ČR, zároveň však výrazným způsobem přispívají k „domácímu“ sebehodnocení a k tvorbě sociálních, ekonomických a dalších norem. Výzkum se tedy musí zaměřovat především na *průnik ekonomické, sociální, politické a právní sféry* včetně neformálních, pololegálních a ilegálních praktik (platnost neformálních dohod, korupce, lobby, ekonomické vlivy členství v sociálních skupinách ad.) a v jeho centru musí stát subjektivně *zakoušené hodnoty* jako ústřední motivační faktor sociálního jednání (předsudky, zájem/nezájem o veřejnou a občanskou sféru atd., a jejich vliv na pracovní a obecně ekonomickou flexibilitu, schopnost riskovat, pracovní nasazení, individuální/týmovou práci aj.).

Vzhledem k ústřední roli ekonomicko-pracovní sféry v rámci sledované problematiky je třeba stanovit jako klíčové klasifikační hledisko *míru subjektivně zakoušené úspěšnosti* v této a na ní návazných oblastech.⁹⁶ Na této úspěšnosti (u_a ve společnosti A, u_b ve společnosti B, u_{a1} po případné reemigraci do společnosti A₁) se ovšem vždy podílely jak individuální ekonomicko-pracovní faktory každého subjektu, tak faktory sociální a kontextuální, mezi nimiž hrála významnou úlohu nejen eventuální diference od postulovatelné průměrné úspěšnosti členů jednotlivých společností, ale především vzhledem k idealizované možné maximální úspěšnosti daného subjektu bez ohledu na sociální, politický a ekonomický kontext (i_a , i_b , i_{a1}). V souvislosti s případnou emigrací ze společnosti A tak můžeme postulovat následující ideálně-typické vztahové možnosti:

1. dosažená úspěšnost odpovídala, nebo byla vyšší než maximální očekávaná úspěšnost ($u_a \geq i_a$), což působilo jako negativní motivační faktor emigrace, nebo
2. dosažená úspěšnost byla nižší než očekávaná ($u_a < i_a$), což emigraci naopak podporovalo.

⁹⁶ Mohli bychom různým způsobem definovat také objektivní míru ekonomicko-pracovní úspěšnosti, avšak tento postup by nepřinesl kýžené výsledky jednak proto, že patřičná data by byla jen velmi obtížně dostupná a (zejména) z toho důvodu, že účast na migračních procesech – s jistotou, nikoli však zásadní výjimkou vynucených emigrací z ČSSR – byla vždy subjektivním volným rozhodnutím, *eo ipso* závislým právě na subjektivně vnímané míře úspěšnosti. Je ovšem důležité poznamenat, že tato subjektivní míra ekonomicko-pracovní úspěšnosti jednak nebyla jediným motivačním faktorem migračních procesů (dále se uplatnila např. míra integrace do hostitelské společnosti a to nejen vlastních migrantů, ale třeba i jejich potomků a přátel atd.) a ve druhé řadě, že její sociologické a sociálně-antropologické studium nemůže vycházet toliko z její „emické“ definice a míry, ale také z „etického“ hodnocení prostřednictvím tzv. hustého popisu. K metodické diferencí emického a etického uchopení kultury v *cf.* Geertz 2000: 13–42; Barnard – Spencer 1996: 183–183.

Pakliže přitom k emigraci skutečně došlo, tedy zejména v případě 2., mohl následný ekonomicko-pracovní vývoj opět vést alespoň dvěma základními směry:

- 2a. dosažená úspěšnost v hostitelské společnosti (B) odpovídala, nebo byla vyšší než maximální očekávaná úspěšnost ($u_b \geq i_b$), což vyvolávalo subjektivní pocit spokojenosti a touhy setrvat v této společnosti, nebo
- 2b. dosažená úspěšnost v hostitelské společnosti byla nižší než očekávaná ($u_b < i_b$), což vedlo ke snaze o změnu, ať již v podobě druhotné emigrace nebo (později) reemigrace do ČR.⁹⁷

Z hlediska vztahu subjektů k potenciální možnosti reemigrace po Sametové revoluci, která představovala významnou společenskou, politickou a ekonomickou transformaci českého prostředí pak mohly nastat následující typizované možnosti:⁹⁸

- 2a.1. subjekt se rozhodl zůstat v emigraci, nebo
- 2a.2. subjekt se rozhodl reemigrovat a to
 1. z příčin stojících mimo ekonomicko-pracovní sféru, nebo
 2. poněvadž doufal ve zvýšení svého zisku v ekonomicko-pracovní oblasti anebo v jeho setrvání při zvýšení úspěšnosti v jiných kulturních sférách ($i_{a1} \geq u_b$).
- 2b.1. subjekt se z příčin stojících mimo ekonomicko-pracovní sféru rozhodl setrvat v hostitelské společnosti (B), nebo
- 2b.2. subjekt se rozhodl reemigrovat a to primárně na základě naděje na zvýšení svého zisku v ekonomicko-pracovní oblasti nebo jeho setrvání při zvýšení úspěšnosti v jiných kulturních sférách ($i_{a1} \geq u_b$).

Ať však volní rozhodnutí jednotlivých emigrantů dopadlo pro reemigraci pozitivně (2a.2.1, 2; 2b.2) nebo negativně (2a.1; 2b.1), lze je uvést do vztahu přinejmenším s mírou a kvalitou integrace do hostitelské společnosti, jež byla teoreticky vymezena ve třetí kapitole následujícím způsobem:

- I. ve společnosti B došlo k resocializaci spojené se změnou identity (b), což vzhledem k potenciální reemigraci vede k postoji analogickému s chováním tzv. „božích vnoučat.“
Subjekt se tedy buď
 - Ia. ještě silněji identifikuje s novou (b) identitou a reemigraci odmítá, nebo
 - Ib. pokouší žít na pomezí „nové“ (b) a „staré“ (a) identity, aniž by jej to uspokojovalo, nebo
 - Ic. následuje stejně silný návrat ke „staré“ (a) identitě, která je často idealizována.
- II. ve společnosti B došlo k sekundární socializaci spojené se změnou sociálních rolí (příčemž b1 role existují pouze ve vztahu k rolím a) a ke komparaci obou (a, b1) hodnotových schémat, která může vést k

⁹⁷ Tytéž faktory (vztah u_{a1} a i_{a1}) se pak uplatnily při poreemigrační adaptaci do české společnosti (A_1), což je ovšem natolik zřejmé, že danou problematiku není třeba schématicizovat.

⁹⁸ Tato typologie je ovšem záměrně vystavěna pouze na ideálně-typické úvaze o dominanci ekonomicko-pracovní oblasti, ve větší míře nebere do úvahy například takové faktory jako míru mimopracovní a mimoekonomické integrace do hostující společnosti (přátelé, zájmové, náboženské ad. skupiny atp.), ale ani velmi důležitý věk subjektů a další faktory. Ty se naopak plně projevují ve výsledcích biografického šetření, jež budou předmětem následující kapitoly.

- IIa. reemigraci (tzn. přijetí „starých“ (a) sociálních rolí při vědomí předcházející integrace do společnosti B), nebo k
 IIb. odmítnutí reemigrace (setrvání v „nových“ (b1) sociálních rolích při vědomí původní socializace do společnosti A).

Vzájemné vztahy obou teoretických uchopení reemigrační problematiky a jejích subjektivních motivací pak ukazuje tab. č. 5:

Tab. č. 5: Typologie postojů emigrantů k reemigracím v koncepci teorie sociálních hodnot a ekonomické sociologie – porovnání (idealizace)

	2a.1	2a.2.1	2a.2.2	2b.1	2b.2
Ia	++	—	—	++	—
Ib	—	+	+	—	++
Ic	—	++	+	—	++
IIa	—	+	+	—	++
IIb	++	—	—	++	—

Výskyt: ++ ... pravděpodobný; + ... možný; —... nepravděpodobný; —... vyloučený

Na základě tohoto srovnání dvou odlišných teoretických motivačních faktorů emigrantského chování vzhledem k reemigraci tedy můžeme vymežit následující pravděpodobné typy chování:

– *radikální novoosídlenec* je člověk, který se plně identifikoval s hostitelskou společností, resocializoval se do ní a přijal její hodnoty. Na svou někdejší vlast zcela zapomněl, nebo se o to alespoň maximálně snaží a ve svém hodnocení nové společnosti je „papežštější než papež.“ Případnou reemigraci odmítá, ať už v nové společnosti uspěl nebo ne; ve výjimečných případech může reemigrovat z ekonomických příčin (např. tlak zaměstnavatele, vysoce pozitivní majetkové incentivy typu restitucí apod.).

– *labilní fluktuant* je člověk, který se sice resocializoval do hostitelské společnosti, avšak v důsledku strukturálních změn v rodné zemi došlo k oslabení této nové identity ve prospěch (mnohdy idealizované) „staré.“ Vzniká vnitřní hodnotové napětí, které se emigrant snaží řešit buď v rámci jedné ze společností nebo častými přechody mezi nimi, aniž by jej to však uspokojovalo. V případě jeho ekonomické úspěšnosti v hostitelské společnosti jsou šance na setrvání či reemigraci zhruba vyrovnané, ač návrat je pravděpodobnější (na základě vyššího sebehodnocení); v případě neúspěšnosti je vysoce pravděpodobná reemigrace.

– *radikální vlastenec* je člověk, který v průběhu pobytu v hostitelské společnosti prošel procesem resocializace, avšak následkem sociálních, ekonomických, politických a kulturních změn v mateřské zemi tuto identitu ostře odmítl. Svou „staronovou vlast“ si přitom značně idealizuje, snaží se jí maximálně „pomoci,“ ač to mnohdy vede k hodnotovému střetu s její sociální majoritou. V případě jeho ekonomické úspěšnosti v hostitelské společnosti je vysoce pravděpodobná reemigrace, primárně subjektivně motivovaná mimoekonomickými faktory (ačkoli nevyhnutelně spojená se snahou v ČR zhodnotit v cizině nabytý kapitál, samozřejmě včetně lidského); v případě ekonomické neúspěšnosti v hostitelské zemi je pravděpodobnější reemigrace, ačkoli jí mohou bránit pocity viny z neúspěchu nebo další faktory.

– *opatrný reemigrant* je člověk, který v hostitelské společnosti podstoupil sekundární socializaci avšak nikoli resocializaci, vždy tedy komparoval kulturní hodnoty obou společ-

ností a činí tak i v okamžiku, kdy se rozhodl reemigrovat a po něm. Svým okolím bývá vnímán jako věčný nespokojenec a kverulant. Reemigruje *ex definitione* nezávisle na svém úspěchu v hostitelské zemi, přičemž se samozřejmě mnohem častěji vyskytuje mezi ekonomicko-pracovně neúspěšnými emigranty. Jeho socializace do české společnosti ovšem není nijak snadná, z jeho strany je poznamenána silnou zdrženlivostí a opatrností až nesmělostí.

– *opatrný imigrant* je opět subjekt, který v hostitelské zemi prošel pouze sekundární socializací, avšak rozhodl se v ní setrvat ať už pro svůj ekonomický úspěch, nebo z jiných příčin. Svým okolím bývá vnímán jako „přistěhovalec,“ který se plně nezapojuje do hostitelské společnosti, ale alespoň v jisté míře se o to snaží; druhá generace opatrných imigrantů již bývá plně socializována v rámci „nové“ společnosti. Emigranti tohoto typu se pochopitelně do „staré vlasti“ nevracejí, anebo jen výjimečně z ekonomicky motivovaných příčin (shodných jako u radikálních novoosídlenců).

Z uvedené typologie, stejně jako z dřívějších teoretických analýz je zřejmé, že primárním motivačním faktorem aktérů při rozhodování v dilematu setrvání v emigraci oproti reemigraci byla *kvalita a míra jejich celkové sociální integrace do hostitelské společnosti* a teprve ve druhé řadě se zde uplatňovaly faktory ekonomicko-pracovní úspěšnosti. Ani od nich však nelze odhlížet a právě ony byly vysoce významné zejména v situaci emigrantů z poslední emigrační vlny na Západ (a v podstatně menší míře také tzv. „únorových“ emigrantů), neboť míra integrace do hostitelské společnosti a protikladná touha „začít znovu“ po reemigraci samozřejmě závisela také na časovém faktoru, počínaje délkou pobytu v emigraci, věkem aktérů, jejich případným rodičovstvím v rámci „nové“ společnosti atd. Všechny tyto motivační faktory je přitom třeba v náležitě *hierarchii*, která byla nepochybně vždy subjektivní, ač ovlivněná například typem emigrace a dalšími faktory, při analýze reemigrační problematiky vzít do úvahy, stejně jako obecný sociální, politický, kulturní a hospodářský kontext hostitelské země. Je totiž zřejmé, jak jsem vícekrát zdůraznil výše, že míra integrace emigrantů do západní a východní společnosti byla velmi rozdílná, což také vysvětluje podstatně menší závislost „východních“ reemigrací na uvedených časových faktorech. Pro hlubší analýzu českých „západních“ reemigrací 90. let je tudíž nezbytná také jejich komparace s analogickým procesem vycházejícím ze zemí někdejšího sovětského bloku a v určité míře i se všemi novodobými českými migračními procesy.

Přes nezbytnou metodickou opatrnost však lze doufat, že nastíněná typologie emigračních (radikální novoosídlenec, opatrný imigrant), reemigračních (radikální vlastenec, opatrný reemigrant) a smíšených typů chování emigrantů (labilní fluktuant), stejně jako kategoriální dichotomie subjektivně vnímané míry relativní ekonomicko-pracovní úspěšnosti v hostitelské společnosti (úspěch/neúspěch) může posloužit k hlubšímu a soustavnějšímu poznání emigračních a reemigračních procesů. Obě tyto a další charakteristiky a proměnné přitom jsou zjistitelné kombinací kvalitativního biografického sociologického výzkumu s metodami sociální antropologie, především tzv. hustým popisem. Průzkum zastoupení jednotlivých teoreticky vymezených typů chování, jejich verifikace a hlubší precizace je předmětem probíhajícího šetření, jehož první výsledky (pilotní studii) předkládám v následující kapitole.

6. Výzkum hodnotových postojů českých reemigrantů ze Západu v perspektivě ekonomické a kulturní sociologie – pilotní studie

Hodnotové postoje českých reemigrantů ze Západu v 90. letech 20. století a jejich vliv na sociální jednání ve výše vymezeném smyslu byly předmětem kvalitativního šetření, které začalo probíhat od dubna 2002 v rámci výzkumného programu Oddělení ekonomické sociologie Sociologického ústavu AV ČR. V období od 22. 4. do 23. 7. 2002 bylo provedeno pilotní šetření na skupině českých reemigrantů ze Západu, přičemž bylo osloveno 15 respondentů.⁹⁹ Některé jeho výsledky se přitom pokusím shrnout na následujících řádcích, nejprve však musím vymezit konkrétní náplň tohoto šetření a jeho metodické a technické zázemí.

6.1. Základní otázky a metodické zázemí výzkumu

V teoretické a metodické rovině se výzkum opírá především o poznatky ekonomické sociologie (cf. zejm. Etzioni 1995; Fukuyama 1995; Smelser – Swedberg 1994; Swedberg 1997; Večerník 2002), sociální antropologie (Bourdieu 1995, 1998; Geertz 1999) a sociologie vědění (Berger – Luckmann 1998). Základní badatelskou metodou přitom je kombinace historizujícího sociologického a sociálně-antropologického přístupu a biografické sociologie a sociální antropologie (cf. Vantsina 1985; Biography 1993; Bourdieu 1995: 56-63), tedy kvalitativní analýza životopisných vyprávění a dalších relevantních pramenů za účelem hloubkového (prozatím prvního) rozboru vývojové dynamiky hodnotového „podloží“ českých emigračních a reemigračních procesů na/ze Západu na konci 20. století. Jsou uplatněny dvě základní techniky sběru dat, nestandardizované interview a analýza písemných pramenů.

V rámci výzkumu, jehož první část zde bude prezentována, jsou prováděny nestandardizované rozhovory s respondenty, jejichž celkový počet by měl být 150, a to jak s reemigranty ze Západu,¹⁰⁰ tak se subjekty, jenž z různých důvodů reemigraci odmítly. Jako komparační materiál pak jsou užity podobné rozhovory s (re)emigranty z oblastí někdejšího sovětského bloku, které autor prováděl v rámci svých dřívějších výzkumných projektů.¹⁰¹ Poněvadž přitom neexistují veřejně dostupné datové soubory českých reemigrantů, ačkoli je zajisté správné imigrační agenda Ministerstva vnitra ČR, a protože by navíc jejich využití vzhledem ke svým sociálně-politickým konotacím (negativní vztah reemigrantů k institucím státní správy) bylo kontraproduktivní, při konstrukci skupiny respondentů je uplatňována jednak metoda *snow-ball technique* a ve druhé řadě účelový výběr mezi zaměstnanci podniků a institucí, kde reemigranti pracují (tj. např. jazykové školy, překladatelské firmy, poradenské společnosti ad.).

⁹⁹ Jako celkový rozsah výzkumu předpokládám 150 respondentů.

¹⁰⁰ Délka rozhovoru variuje mezi cca 90 min. až 4 hod., v některých případech byly rozhovory opakovány. O kladených otázkách níže v textu.

¹⁰¹ Především v rámci rozsáhlého historicko-antropologického výzkumu českých emigrantů do Rumunska a Bulharska a reemigrace z těchto oblastí, na kterém se dále podíleli M. Hornofová a M. Jakoubek (výstupem z tohoto výzkumu je soubor studií Nešpor et al. 1999, 2000, 2001, 2002; Jakoubek – Nešpor 2000; další studie se připravují) a v rámci pracovní spolupráce s Bc. O. Sládkovou na výzkumu českých reemigrantů z Volyně (Sládková 2001).

Námítce vůči systematické chybě tohoto výběru respondentů, jež je implicitně přítomna i v relativně malém rozsahu skupiny (k němuž vede požadavek kvalitativní analýzy), lze čelit svébytným technicko-metodickým uspořádáním. Vycházím totiž z prakticky ověřeného předpokladu, že reemigranti ze Západu tvoří širší sociální skupiny na této bázi,¹⁰² nýbrž vstupují do sociálních aktivit a skupin na základě příbuzenských, přátelských, vrstevnických, pracovních, zájmových ad. vztahů. Díky tomuto uspořádání mají reemigranti mezi osobami, s nimiž jsou v sociálním kontaktu, zpravidla jen nemnoho dalších reemigrantů, avšak zato získaných na základě velmi odlišných hledisek (např. spolužáky z různých typů škol, přátele a spolupracovníky z doby před emigrací, z emigrace nebo i z reemigračního období, osoby sdílející podobné kulturní a společenské zájmy, pracovní zařazení aj.). Jen výjimečně přitom platí, že se větší množství těchto osob vzájemně zná a stýká. Jinak řečeno, *snow-ball technique* v tomto konkrétním případě po mém soudu nevede k zatíženosti výběru systematickou chybou, pakliže ovšem jsou vybrány patřičné „výchozí osoby“¹⁰³ a pakliže všichni oslovení, nebo alespoň jejich valná většina, účast na výzkumu neodmítne.

V průběhu zpracování pilotní studie byly tyto podmínky dodrženy (šetření se účastnilo 100% oslovených respondentů), ačkoli se zde uplatnilo ještě jedno, geografické omezení. Vzhledem k prolegomenálnímu charakteru šetření, časové náročnosti a možnosti zatížení výzkumu systematickými chybami byla totiž prozatím vědomě vyřazena referenční skupina emigrantů, kteří reemigraci odmítli nebo od ní později odstoupili a populace byla dále omezena na pražskou aglomeraci. Toto poslední omezení se ovšem ukazuje jako překvapivě málo významné, neboť jednak relativní zastoupení Prahy mezi samotnými emigranty bylo naprosto převažující (Paukertová 2000: 28), přičemž lze poprávu očekávat, že většina reemigrantů se vrátila do místa svého někdejšího bydliště, a ve druhé řadě podstatná část ostatních místo něj preferovala právě hlavní město či jeho aglomeraci (z důvodu svého vzdělání, zaměstnání, sociálního statutu, dopravní a informační dostupnosti ad.). Trend k trvalému usídlování v Praze a jejím okolí přitom převažoval i mezi respondenty, kteří původně reemigrovali do jiných oblastí ČR, ať již z důvodu mimosoudních restitucí nemovitého majetku, jiných majetkových přesunů, nebo pro relativní finanční nedostupnost získání bydliště v hlavním městě.¹⁰⁴ Totéž pak lze říci o genderovém složení skupiny respondentů,¹⁰⁵ neboť jednak obecně podstatně častěji emigrovali muži než ženy (*ibid.*: 28), přičemž u žen lze předpokládat jejich větší integraci do hostitelské společnosti prostřednictvím příbuzenských a dalších sociálních vztahů. Pokud dochází k reemigraci žen, v naprosté většině případů jde o reemigraci celého manželského páru/rodiny.

Druhou technikou sběru dat je analýza písemných pramenů, mezi které patří řada časopisecky nebo knižně vydaných prací autobiografické a memoárové povahy (zejm. Císařovská et al. 1997; Hutka – Čermák 1994; Hvizďala 1992; Janouch 1990; Karásek 2000; Kryl 1994; Kryl – Čermák 1993; Sviták 1990; Šik 1990) i „semi-analytických“ (zejm. Čelovský 1998; Filípek 1999; Josten 1993; Pejskar 1982-94, 1992; Skalník 2002). O nich a o jejichž rozboru jsem podrobně hovořil ve třetím oddíle druhé kapitoly. Dále sem patří analýza některých nepublikovaných textů převážně vzpomínkového charakteru, které byly získány v prů-

¹⁰² Na rozdíl od reemigrantů z oblastí někdejšího Sovětského svazu, kteří se sdružují do Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel a z Rumunska, kteří mají Spolek Čechů z rumunských Karpat.

¹⁰³ Tato podmínka do značné míry odpadá vzhledem k situaci, že každý reemigrant je s to zajistit spojení na maximálně dva další; počet „výchozích osob“ je tedy přirozeně značný. Jejich volbu provádí výzkumník.

¹⁰⁴ Konkrétně se jednalo o dva případy z pilotní studie, Blaženu I. a Květoslava M.

¹⁰⁵ V respondentské skupině pilotní studie byly tři ženy a 12 mužů.

běhu výzkumu (např. Rejent b.d.); pramenná heuristika v tomto případě odpovídá výše uvedené (cf. ve třetí kapitole; cf. i Otáhal 2002: 18-31), a proto se jí na tomto místě není třeba podrobněji zabývat.

Výzkum přitom byl cílen, ať už byla použita jakákoli technika sběru dat, primárně k zodpovězení následujících biografických okruhů:

-*otázky spojené s emigrací*, tj. její časové, kontextuální a biografické zařazení, subjektivní motivace, průběh, cíl, ekonomicko-pracovní uplatnění, vliv na kvalifikaci, sociální integrace do hostitelské společnosti ad.,

-*otázky spojené s reemigrací*, tj. tytéž problémové okruhy ve spojitosti s reemigrací subjektu, dále subjektivní receptce vztahu k sociální majoritě a této k reemigrantům, zvláštní důraz na prostředky (re)socializace do české společnosti včetně působení nejružnějších sociálních skupin ad.,

-*otázky subjektivního hodnocení českého prostředí* spojené s předchozími, dále problém přetrvávání mocenských struktur komunistického režimu po listopadu 1989, nejružnějších lobby a jejich sociálního fungování v různých institučních sférách, zájem sociální majority o aktivní participaci v politické a občanské sféře, prolínání politických a ekonomických struktur a institucí (formální i neformální povahy), předsudky vůči minoritám ad.,

-*otázky ekonomicko-pracovního vývoje* počínaje proměnami v těchto oblastech v souvislosti s emigračními a integračními procesy, působení sociálních skupin, v případě reemigrace problémy subjektivního hodnocení české majority stran pracovních a ekonomických hodnot a norem (pracovitost, rozdíly ve způsobu práce, přijímání odpovědnosti, schopnosti riskovat, časové, místní a funkční flexibility ve vztahu k mimoekonomickým faktorům, výskyt korupce a nelegálních praktik, otázky platnosti neformálních dohod, vztah k zahraničním zaměstnavatelům, managementu a dalším zaměstnancům) ad.,

-*otázky rodinných a dalších sociálních vztahů* včetně jejich hodnotového založení a pro studium (re)emigrační problematiky velmi důležité problematiky vzdělávání a výchovy dětí ad.,

-*všeobecné otázky* umožňující charakterizaci subjektu podle askribovaných i získaných vlastností, získání dalších respondentů a ověření dosud zjištěných informací metodou křížových otázek či komparace s výpověďmi jiných respondentů.

V této kapitole se budu snažit shrnout alespoň některé klíčové poznatky z právě popsaného výzkumu, nakolik to umožňuje jeho dosavadní malý rozsah a nedlouhé trvání; hlubší a obsažnější data budou k dispozici samozřejmě až po dokončení šetření.

6.2. Některé předběžné výsledky pilotní studie

Jak jsem již uvedl výše, provedená pilotní studie zahrnovala 15 respondentů obojího pohlaví z řad „západních“ reemigrantů trvale žijících v pražské aglomeraci; jejich základní charakteristiky uvádí tab. č. 6.

Všichni reemigranti – respondenti pilotního šetření tedy přináleželi k tzv. emigrační vlně Srpna 1968, přičemž tři z nich odešli v první fázi tohoto migračního procesu, dalších pět ve druhé fázi a ostatní v rámci emigrační vlny 80. let. V zahraničí přitom strávili od čtyř do šestadvaceti let, nejčastěji ve Spojených státech (9 případů), méně se vyskytovala reemigrace

z Velké Británie (3 případy) a z dalších zemí. Tato skutečnost je významná již z toho důvodu, že příslušníci „srpnové“ emigrace, zejména jejich prvních dvou fází, obvykle zůstávali v Evropě – jinak řečeno, jejich většina neměla podstatnější zájem o reemigrace, ačkoli důvody tohoto postoje nemusí být jednoznačné, jak ještě ukáží níže. Vysoký vzdělanostní standard reemigrantů (60% s VŠ) není nijak překvapující, neboť emigrace vysokoškolsky vzdělaných osob byla 2,5 krát vyšší než ostatních (Paukertová 2000: 28) a někteří z respondentů si své vzdělání, jež jim bylo v Československu z politických důvodů upřeno, doplnili právě v emigraci (Oto D., Blahoslav J., Zikmund K. a Květoslav M.). Stejně jsou zřejmé již zmiňované důvody vyšší „návrtnosti“ mužů, do značné míry svobodných či rozvedených, anebo rozvedených právě v důsledku jejich reemigrace (s níž manželka nesouhlasila).¹⁰⁶ Naopak všechny respondentky, pokud byly v okamžiku reemigrace vdané, se do ČR vrátily se svými partnery.

Tab. č. 6: Základní charakteristiky respondentů

	respondent ¹⁰⁷	věk (let)	ukonč. vzdělání	stav	emigrace	reemigrace	hostitel. země
1.	Vojtěch A.	47	SŠ	svobod.	1985	1991	USA
2.	Jiří B.	47	SOU, SŠ	rozved.	1978	1991	USA
3.	Marek C.	67	SOU	vdovec	1968	1997	USA
4.	Oto D.	47	VŠ, VŠ	ženatý	1982	1994	USA
5.	Klaudie E.	50	VŠ	vdaná	1974	1991	E
6.	Jaroslav F.	37	VŠ	ženatý	1986	1990	USA
7.	Vladislav G.	52	ZŠ	rozved.	1973	1999	CH
8.	Robert H.	52	VŠ	rozved.	1980	1990	D, A
9.	Blažena I.	63	SŠ	vdova	1968	1991	USA
10.	Blahoslav J.	55	VŠ	rozved.	1968	1990	GB
11.	Zikmund K.	45	VŠ	ženatý	1984	2001	USA
12.	Alexej L.	63	VŠ	ženatý	1982	1996	GB
13.	Květoslav M.	51	VŠ	ženatý	1979	1990	USA
14.	Radoslav N.	30	SŠ	rozved.	1982	1991	GB
15.	Svatava O.	25	VŠ	svobod.	1979	1990	USA

Hostitelská země: USA ... Spojené státy; E ... Španělsko; CH ... Švýcarsko; D ... Německo; A ... Rakousko; GB ... Velká Británie

Důvody, které vedly respondenty k emigraci byly velmi různorodé, většinou samozřejmě šlo o celý *komplex motivačních faktorů*, a je užitečné je zkoumat v kontextu jednotlivých vývojových fází „srpnové“ emigrace. V první z nich, v rámci silné emigrační vlny konce 60. let, Československo opustili tři respondenti, a to na základě odlišných důvodů. Marek C.

¹⁰⁶ V tab. č. 6 uvedená data zachycují aktuální stav, a proto do určité míry zkreslují: Vladislav G., Robert H. a Blahoslav B. byli v okamžiku reemigrace rozvedení, Jiří B. a Květoslav M. se rozvedli právě v důsledku své reemigrace, Jaroslav F. a Radoslav N. se (poprvé) oženili až v ČR a Zikmund K. také (potřetí). V okamžiku reemigrace, nebo v jejím bezprostředním dopadu tedy do ČR přišly plně 2/3 svobodných či rozvedených mužů, přičemž, jak přiznala většina respondentů tohoto typu, jedním z motivačních faktorů reemigrace byla právě snaha po získání (nové) životní partnerky, jež v zahraničí nebyla korunována úspěchem.

¹⁰⁷ Všechna jména respondentů jsou smyšlená.

svou emigraci zdůvodňoval jednak vlastními náboženskými (židovskými) kořeny, přičemž praktické uplatňování této víry bylo v socialistickém státě pochopitelně postihováno, a také tím, že tehdy „vodjížděl téměř každý ... kamarádi potřebovali někoho, kdo umí anglicky, a tak jsem jel s nima.“ Silné sociální a náboženské vazby, jakkoli již ne k vlastní emigrační skupině, u tohoto respondenta potom přetrvaly po celou dobu emigrace až doposavad. Naproti tomu Blažena I. z Československa odešla díky svému silnému individualismu, spojenému s touhou dostat se na idealizovaný Západ (téměř) za jakoukoli cenu, byť by jí měl být sňatek s manželem o dvě generace starším. Konečně emigrace Blahoslava J., kterému v jejím okamžiku bylo málo přes dvacet let, souvisela s politickými důvody emigrace jeho rodičů, kteří jej vzali s sebou. Tato skutečnost přitom mezi reemigranty nebyla nijak výjimečná; určitá část dětí emigrantů, které se narodili a vyrůstali v Československu, se sem po Sametové revoluci vrátila bez ohledu na eventuální návrat jejich rodičů,¹⁰⁸ většinou v důsledku nedokonalé integrace do hostitelské společnosti a idealizace mateřské země, stejně jako silně počiňované touhy jí pomoci; svou roli zde však jistě hrála také negativní identifikace se sociálním jednáním vlastních rodičů či (adolescentní) snaha vybudovat vlastní identitu jim navzdory. Rozličné emigrační motivace bezprostředně posrpnových vystěhovalců však sdostatek ukazují různorodost této migrační fáze, ačkoli její zahraniční vývoj byl ve všech případech podobný.

Emigranti rychle získali politický azyl ve zvolené zemi,¹⁰⁹ kde většinou kontaktovali existující krajanská sdružení či své příbuzné a s pomocí této *sociální sítě* získali svá první zaměstnání, trvalá bydliště i nejnütnější sociální pomoc. A to přesto, že vztahy dřívějších, především „únorových“ vystěhovalců k příslušníkům této vlny nebyly právě nejlepší, alespoň bezprostředně po emigraci se jim snažili pomoci a k podstatnější segregaci obou emigračních vln, do značné míry zaviněné odlišnou historickou zkušeností, došlo až později. Posrpnoví emigranti však dlouho nezůstali omezeni na tyto *de facto* jim poskytnuté příležitosti, nýbrž se rychle snažili, obvykle ihned po dostatečném zvládnutí místního jazyka, „*osamostatnit*“, aby jejich vazby na krajanské a emigrantské skupiny, které napořád zůstaly poměrně silné, byly spíše na bázi volního rozhodnutí než vděčnosti. Často se také pokusili tento svůj „*dluh*“ *splatit* pomocí dalším českým vystěhovalcům na základě etnické (či spíše: národní) sounáležitosti a společně sdílené emigrační zkušenosti, nezávisle na jejich emigračních důvodech, a to především ve sféře získávání zaměstnání a sociálních kontaktů. Snažili se pomáhat, jakkoli jejich hospodářsko-pracovní zařazení bylo, především vinou nízkého vzdělání (které si v některých případech doplnili, jako Blahoslav J.), podprůměrné a takovým většinou zůstalo po celou dobu emigrace.

Dokonce lze říci, že emigrace pro tyto respondenty většinou znamenala podstatné *snížení sociálního statutu* a vzhledem k jejich trvalé orientaci na emigrantskou a krajanskou komunitu také marginalizaci. O integraci do hostitelské společnosti se totiž snažili jen v *omezené míře*, především přijetím západních hodnotových schémat v pracovní a hospodářské oblasti, takže je můžeme poprávu označit za pozdější opatrné reemigranty. Signifikantní přitom je, že zakládali etnicky endogamní rodiny a byť své děti vychovávali k přijetí hodnot hostitelské země, zároveň jim ve velké míře vštěpovali „češství“; podstatná část

¹⁰⁸ Například Radoslav N. reemigroval jako devatenáctiletý v r. 1991, zatímco jeho rodiče ze sociálních a pracovních důvodů setrvali v emigraci až do r. 1996.

¹⁰⁹ Na konci 60. let se ovšem dlouho čekalo na americká imigrační povolení, což Blažena I. „vyřešila“ sňatkem, Marek C. krátkodobou přechodnou imigrací do Kanady.

této druhé generace potom po Sametové revoluci do ČR reemigrovala, anebo se nachází v pozici labilních fluktuantů.

V případě emigrantů 70. let, respektive reemigrantů z této emigrační fáze, se potvrdily primárně politické a politicky ovlivněné sociální důvody jejich odchodu na Západ.¹¹⁰ Zejména šlo o nespokojenost s „obecným stavem“ české společnosti, s „normalizací“ sociální majority a z ní plynoucí stagnace sedmé dekády, stejně jako o důsledky silné perzekuce disentu na konci tohoto období. Této situaci odpovídalo i pracovní a zájmové zařazení emigrantů 70. let, neboť šlo hlavně o umělce nejrůznějšího typu, kteří se uměleckou nebo spojenými činnostmi živili jak v Československu, tak potom i v emigraci. Byly to spíše *výjimečné osobnosti*, nikoli příslušníci sociální majority, jakkoli ani v jednom případě nešlo (a nejde) o osoby s větší mediální proslulostí. Anebo, což byl případ Klaudie E., šlo o sociální vědkyni blízkou disentu, která emigrovala krátce po dosažení vysokoškolského vzdělání a díky specifické volbě místa emigrace (šlo o Španělsko na sklonku frankistické éry, kde se začala objevovat velká poptávka po profesionálních badatelích v dané oblasti, aniž uspokojitelná z místních zdrojů) prakticky ihned získala adekvátní profesní uplatnění. Jakkoli i těmto emigrantům mnohdy k získání zaměstnání a sociálního statutu pomohly sociální sítě, podstatně větší úlohu zde hrály jejich vlastní schopnosti, díky nimž většinou v hostitelské společnosti dosáhli *nadprůměrného postavení*. To ovšem neznamenovalo, alespoň v případě reemigrantů, jejich plnou spokojenost. Vinou svého výjimečného osobního založení totiž většinou nebyli s to akceptovat majoritní sociální jednání a je zakládající hodnoty, aniž se však obraceli na krajan-ská a emigrantská sdružení. Vědomě zůstávali osamoceni a vyděleni ze společnosti, což do značné míry byla i jejich předemigrační situace.

Mezi emigranty 80. let jednak doznávaly tyto politicky a sociálně motivované emigrace předcházející dekády (Vojtěch A., Alexej L.),¹¹¹ především proto že jejich aktéři dříve nemohli opustit území republiky, daleko častěji se však ve shodě s předpokladem objevovaly migrace primárně motivované hospodářsky nebo možnostmi osobního a profesního rozvoje. Mezi emigranty z tohoto období bychom našli nápadně vysokou koncentraci pracovníků s výpočetní technikou a dalších vysoce *kvalifikovaných osob*, jež v předemigračním období byly v pracovních *stycích se Západem*, což jim do značné míry usnadnilo pozdější integraci do západní společnosti (Oto D., Jaroslav F., Zikmund K.). Podobná byla však i situace Roberta H., který na dřívějších uměleckých turné po západní Evropě našel svou pozdější manželku a získal důležité pracovní kontakty, jichž v okamžiku emigrace, prvotně motivované vznikajícím osobním vztahem, dokázal náležitě využít. Vystěhovalci 80. let většinou alespoň částečně znali sociální situaci západní společnosti, věděli „do čeho jdou“ a systematicky se na emigraci připravovali, počínaje výukou jazyků a pracovních dovedností. Když překročili hranice, museli však většinou poměrně dlouho setrvat v utečeneckých táborech, ne vždy získali povolení k imigraci do vytoužené země a jejich začátky obvykle nebyly tak „růžové“, jak si představovali. Na čas tedy přijímali podřadná zaměstnání, ale touha rychle zvýšit vlastní sociální status je obvykle vedla k dalšímu sebevzdělávání, včetně vysokoškolských studií, stejně jako ke snaze po rychlém nadprůměrném uplatnění. Právě oni, na rozdíl od ve stejném období doznávající emigrace 70. let, jejíž příslušníci obvykle nezískali vyšší sociální status,¹¹² byli příkladem *homines novi*, jenž se dokázali velmi rychle integrovat do hostitelské společnosti a získat v ní *vysoké pracovní a hospodářské postavení*. Za své ostatně hovoří sku-

¹¹⁰ Svatava O. ovšem emigrovala (jako dvouletá) v důsledku shodně motivované emigrace svých rodičů.

¹¹¹ V případě Radoslava N. šlo opět o emigraci v důsledku emigrace rodiny.

tečnost, že v řadě případů k jejich reemigraci nedošlo na základě jejich mimoekonomického volního rozhodnutí, nýbrž byli do ČR vysláni svými zaměstnavateli, anebo se vrátili především z důvodu snahy o maximalizaci zisku. K této otázce se však ještě podrobněji vrátím. Emigranti 80. let se tedy ve své většině v hostitelské společnosti resocializovali, čemuž odpovídal jejich nezájem o další zahraniční Čechy stejně jako důsledná výchova dětí v rámci hodnot hostitelských zemí (převážně Spojených států), důsledkem byla vysoká četnost typu radikálního novoosídlenec, a tedy malý zájem o reemigrace. Poměrně značná četnost reemigrantů z tohoto období (téměř polovina skupiny respondentů) je totiž způsobena spíše časovým faktorem, který logicky působil proti reemigraci v případě příslušníků dřívějších emigračních vln, a také odlišnými reemigračními důvody "doznívajících" emigrantů 70. let, než skutečným zájmem většiny vystěhovalců osmé dekády o návrat do vlasti. Uvidíme ostatně, v jak velké míře se zde uplatnily také pracovní a ekonomické motivy.

Nejobecnější pohled na reemigrační problematiku představuje typologické rozvržení nastíněné v páté kapitole (tab. č. 7).

Tab. č. 7: Četnost typů reemigračního chování mezi respondenty výzkumu

typ	četnost 1968–9	četnost 1970–9	četnost 1980–9	celkem	relativní četnost (%)
radikální novoosídl.	0	0	4	4	26,7
labilní fluktuant	1	0	0	1	6,7
radikální vlastenec	0	0	0	0	0
opatrný reemigrant	2	4	2	8	53,3
opatrný imigrant	0	1	1	2	13,3
<i>celkem</i>	<i>3</i>	<i>5</i>	<i>7</i>	<i>15</i>	<i>100</i>

Většina reemigrantů první emigrační a druhé fáze nikdy plně nepřijala hodnoty hostitelské společnosti, po Sametové revoluci „opatrně“ reemigrovala, přičemž se do značné míry snažila využít svých někdejších sociálních kontaktů. Obvykle se jim to však podařilo pouze v příbuzenské rovině, někdy také v rámci sousedských vztahů, zatímco až na výjimky nikoli v pracovní a zájmové oblasti. Na vině tu byla odlišná historická zkušenost emigrantů a české sociální majority, stejně jako její převažující negativní vztah k reemigrantům, s nímž se v rozdílné míře setkali všichni. Naproti tomu reemigranti z emigrační vlny 80. let, zejména nebereme-li do úvahy „opozděné“ migranty předchozího období, byli podstatně bližší snaze o plnou integraci do hostitelské společnosti, jakkoli později z různých důvodů zvolili návrat do ČR. Lze přitom předpokládat, jak jsem již uvedl výše, že k tomuto rozhodnutí musely vést poměrně silné především pracovní-ekonomické incentivy, neboť relativně značná část příslušníků této emigrační fáze se až překvapivě snadno integrovala do západní společnosti, přijala její hodnotová schémata a symbolická univerza a o svém případném návratu do někdejší vlasti „nechtěla ani slyšet.“ Z tohoto důvodu je důležité při studiu reemigrací věnovat pozornost také jejich ekonomicko-pracovní motivaci (tab. č. 8).

¹¹² Většinou jej však, zejména v období bezprostředně před emigrací z důvodu politicky motivovaných proskripcí neměli ani v Československu. Mohlo jít o duchovního, který v důsledku svých politických aktivit ztratil státní souhlas k výkonu duchovní činnosti a živil se jako lesní dělník, stejně jako o intelektuála, který pracoval jako topič. Tito lidé si svůj někdejší status udržovali pouze v rámci disidentských komunit.

Tab. č. 8: Proměny pracovního zařazení v důsledku reemigrace

	respondent	emigrace (let)	ukončené vzdělání	práce ¹¹³ v emigraci	třídní zařazení v emigraci	očekávání ¹¹⁴	práce ¹¹³ po reemigraci	splnění očekávání
1.	Vojtěch A.	6	SŠ	nekvalif. pracovník ve službách	nízké	ano	překladaatel	+
2.	Jiří B.	13	SOU, SŠ	návrhář, manager	střední	ne	překladaatel	+
3.	Marek C.	19	SOU	nekvalif. pracovník ve službách	nižší střední	ne	důchodce	++
4.	Oto D.	12	VŠ, VŠ	manager	vyšší střední	ano	manager	++
5.	Klaudie E.	17	VŠ	výzkumnice	střední	ne	podnikatelka	+
6.	Jaroslav F.	4	VŠ	programátor	střední	ano	bankéř, manager	++
7.	Vladislav G.	26	ZŠ	hudebník	střední	ano	manager umění	+
8.	Robert H.	10	VŠ	hudebník	střední	ano	hudebník	–
9.	Blažena I.	23	SŠ	dělnice	nižší střední	ne	důchodkyně	+
10.	Blahoslav J.	22	VŠ	podnikatel	střední	ano	podnikatel	+
11.	Zikmund K.	17	VŠ	programátor	vyšší střední	ano	podnikatel	–
12.	Alexej L.	14	VŠ	duchovní	střední	ne	duchovní	+
13.	Květoslav M.	11	VŠ	scénograf	střední	ne	umělec	+
14.	Radoslav N.	9	SŠ	—	střední	ano	programátor	—
15.	Svatava O.	11	VŠ	—	střední	ne	lékařka	–

Míra naplnění ekonomicko-pracovních očekávání ve spojitosti s reemigrací: ++ ... převyšující očekávání; + ... vysoká; – ... nízká; —... zcela neuspokojivá

Značná část reemigrantů v souvislosti se svým příchodem do ČR očekávala *zvýšení svého socioprofesionálního statutu*,¹¹⁵ což se části z nich podařilo (9 případů), v některých případech dokonce v míře převyšující očekávání. Nešlo však o všechny případy, neboť tři respondenti slibující si od reemigrace zlepšení sociální a pracovní pozice byli naopak ve svých očekávaních zklamáni, a to přesto, či spíše právě proto, že zastávali velmi podobnou pozici jako v emigraci. Naopak téměř všichni reemigranti (13 případů), kteří s návratem do ČR nespojovali očekávání zvýšení socioprofesionálního statutu, se v této oblasti povznesli, primárně díky

¹¹³ hlavní pracovní zařazení

¹¹⁴ očekávání pozitivních změn v ekonomicko-pracovní oblasti

¹¹⁵ To platí tím spíše, nebudeme-li uvažovat dva respondenty, kteří reemigrovali v penzijním věku, a tudíž měli spíše minimální očekávání. Namísto toho získali, samozřejmě díky rozdílu v relativní hodnotě jejich příjmu, vyšší nebo podstatně vyšší postavení, než očekávali.

svým jazykovým a profesním znalostem nabytým v cizině. Neplatilo ovšem nutně, že muselo jít o kvalifikačně vysoce náročné pozice, neboť zejména v období brzy po Sametové revoluci se možnost lukrativního pracovního uplatnění nabízela velké části reemigrantů již proto, že na patřičné úrovni ovládali světové jazyky (především angličtinu). Vzhledem k různorodosti skupiny pak nelze určit, existuje-li korelace mezi dobou návratu z emigrace a mírou proměny socioprofesionálního statutu reemigrantů či jejího subjektivního prožívání, tato otázka by však nepochybně měla být podrobněji studována. Totéž platí o širším dopadu ekonomicko-pracovní sféry na jiné oblasti individuálního a sociálního života reemigrantů, který na tomto místě nemůže být podrobněji analyzován.

Obrátíme-li svou pozornost k problémům fungování sociálních kontaktů v procesu pracovní a hospodářsko-sociální integrace reemigrantů do české společnosti, nebude nijak překvapující zjištění, že o ně „nikdo nestál,“ jak situaci v krátkosti vylíčil hned několik respondentů. České prostředí především nemělo zájem na získávání hlubších poznatků o ekonomicko-pracovním fungování západního kapitalismu a pokud, jako v případě Oty D. a Jaroslava F., bylo tomu tak primárně pro jejich vysoké postavení v rámci firemní hierarchie. Sami reemigranti, z nichž někteří zejména v období brzy po listopadu 1989 přicházeli s přesvědčením, že se stanou názorovými vůdci v ekonomické, případně politické oblasti, byli tímto nezájmem z velké míry zaskočeni, stejně jako pracovními návyky a morálkou svých českých kolegů a partnerů (včetně státní správy). Všichni si opakovaně stěžovali na nízkou pracovní morálku a nedodržování neformálních dohod, na neschopnost nést riziko a neochotu ke skutečně týmové práci, na přílišný osobně-prospěchářský individualismus a fungování nejrůznějších klik, korupční praktiky a silnou atmosféru nedůvěry prakticky ve všech oblastech pracovních a společenských styků. Několik respondentů, zejména ovšem z řad zaměstnanců firem se zahraniční účastí, vyjádřilo naději postupného zlepšování v této oblasti, zatímco pracovníci přicházející do styku s institucemi státní správy valné změny v období po své reemigraci nepozorovali. Většinou podle očekávání tuto situaci kladli za vinu sociálnímu a etickému působení komunistického režimu, ačkoli řada reemigrantů ze Spojených států zdůrazňovala, že s podobnými problémy se (byť v menší míře) setkala i při spolupráci se západoevropskými kolegy a institucemi, typicky zejména s rakouskými. Také tento okruh problémů by však bylo předčasné hlouběji analyzovat na základě příliš malé skupiny respondentů.

Ačkoli mnozí reemigranti přicházeli do ČR v naději, že své vlasti pomohou, ať už tím mínili cokoli a ať eventuelní pomoc spočívala i v určitých obětech, nebo byla naopak spojena se zvýšením vlastního socioekonomického statutu, ve svých tužbách byli ve velké většině zklamáni, setkali se nejen s nezájmem, ale přímo s *negativními reakcemi* příslušníků sociální majority. Nepomohly jim ani někdejší sociální styky, kromě rodinných a úzce přátelských,¹¹⁶ jejichž využití se mnohdy naopak ukázalo jako kontraproduktivní. Především však úspěchu bránila obecná česká nevraživost vůči (re)emigrantům, spojená s *nechutí přizpůsobovat se* západním, najmě americkým, pracovním a ekonomickým způsobům chování. Naopak přizpůsobování ve *spotřební* oblasti, jak si s častým negativním hodnocením trpce stěžovala většina respondentů, proběhlo velmi hladce, neboť – slovy Květoslava M. – „lidi byli zmanipulovaný a tak šli [v konzumní sféře] strašně snadno manipulovat.“ Tato nevraživost podle přesvědčení všech reemigrantů vychází primárně ze závidivosti jejich možnostem v ekonomické a pracovní oblasti, díky nimž obvykle získávají lepší pozice než srovnatelní čeští pracovníci,

¹¹⁶ V několika případech, respektive ve všech, kde něco takového připadalo v úvahu, se účinně uplatnila také nábožensko-církevní příslušnost reemigrantů.

v několika případech se uplatnila i závist vůči restituentům jako osobám, které „příliš snadno“ přišly k majetku. To však byla situace jen menšiny respondentů šetření, jejich velká část naopak musela řešit otázky bydlení zcela individuálně, většinou pomocí koupě nemovitosti anebo pronájmu za tržní cenu.

Z řady otázek spojených s reemigrační problematikou, které na tomto místě mohly být jen naznačeny a které budou předmětem dalších výstupů přítomného výzkumného projektu, bych rád zmínil ještě jeden problémový okruh. Nakolik totiž pro reemigranty, byť českou společnost v ekonomicko-pracovní oblasti většinou silně kritizují, bylo nebo nebylo opuštění hostitelské společnosti vlastně jakýmsi *útekem před moderními flexibilními formami kapitalismu*, jež se prosazují především v angloamerické oblasti (cf. Sennett 1998; Tilly – Tilly 1998). Vezmeme-li totiž do úvahy pouze reemigranty ze Spojených států a Velké Británie,¹¹⁷ jejich velká část byla zaměstnána v rámci flexibilních pracovních příležitostí (5 případů z osmi), na krátkodobé pracovní úvazky, mnohdy spojené s časovou, místní a funkční flexibilitou. Je ovšem třeba zároveň uvážit, že u části z nich šlo o flexibilitu v rámci primárního trhu práce (Jiří B., Oto D., Květoslav M.). Porovnáváme-li míru flexibility reemigrantů v hostitelských zemích a potom v ČR, pochopitelně většinou došlo k jejímu snížení a podstatné transformaci; výjimku tvořil jen Oto D., vysoký manager mezinárodní společnosti, který si ovšem reemigraci nezvolil sám, nýbrž mu byla *de facto* nařízena zaměstnavatelem. Vojtěch A., Jiří B. a Jaroslav F. sice již ve Spojených státech pracovali v rámci flexibilních úvazků, avšak jejich časovou, místní a funkční flexibilitu určoval primárně zaměstnavatel, zatímco míra flexibility jejich poreemigrační práce, ať už šlo o překladatelství, nebo o vedení podniku, je primárně určována jejich osobními zájmy a potřebami. V případě scénografa na volné noze Květoslava M. totéž platilo již v emigraci a nijak nepřekvapuje, že tuto situaci se snažil zachovat i v ČR, s tím rozdílem, že sice nenalezl uplatnění přímo ve své profesi (neboť speciální typ scénografie, jemuž se věnoval, zde není uplatňován a nepodařilo se mu jej prosadit), avšak jen proto, aby mohl zvolit ještě „svobodnější“ profesi filmového umělce, spojenou s relativně vysokým sociálním statutem. Dosavadní výzkumy tedy opravňují k závěru, že reemigrace byla alespoň v části případů „útekem“ před novými formami pracovních vztahů, přičemž zároveň mnohdy šlo o získání lukrativnějšího a méně náročného zaměstnání. Viděli jsme však výše, že toto nebyly jediné a mnohdy ani primární důvody vedoucí k návratu reemigrantů do ČR.

Tyto nejednoznačné závěry, stejně jako malý rozsah dosud provedeného šetření, respektive místo, jež je zde možné věnovat jeho interpretacím, však důrazně upozorňují na potřebu jeho budoucího rozšíření a prohloubení. V následujícím oddíle se přesto pokusím o jisté alespoň preliminární shrnutí hodnotového založení „západních“ reemigrantů, především jeho odlišností od axiálních schémat české majority a příslušníků druhého základního reemigračního pohybu 90. let.

6.3. Hodnotové založení „západních“ reemigrantů

Nejdůležitější hodnotovou diferencí mezi „západními“ reemigranty a jejich českými spoluobčany je *rozdíl v pojetí vztahů individua a kolektivity*, který se tak či onak promítá do všech institucionálních sfér. Postoj reemigrantů, vyplývající z jejich osobní zkušenosti integrace do cizí-

¹¹⁷ Kromě Marka C., Blaženy I., Radovana N. a Svatavy O., jež by sice to této oblasti také spadali, avšak jejichž reemigrace byla především odchodem na popracovní odpočinek, anebo kteří v emigraci nepracovali.

ho prostředí, ale především z norem chování běžných v západním světě, bychom mohli nazvat *fundamentálním individualismem*. Nejde přitom ani tolik o metodický individualismus *rational choice theory*, jako spíše o vědomí, že jakékoli sociální jednání v sobě nezbytně nese patřičnou odezvu okolí. Jinak řečeno, jde o přesvědčení, že sociální skupina, ať už jakkoli velká, je především souborem sociálně jednajících jedinců, vytváří se právě a pouze tímto jednáním, které má stěžejní vliv i na postavení jedince v sociální hierarchii. Podle tohoto pojetí nelze nic získat „zadarmo“ a naopak cokoli je „dáváno,“ vyžaduje protihodnotu. Typickým příkladem může být vyjádření K. Kryla, že „kromě stipendia, které jsem posléze splatil, jsem nikdy nedostal nic zadarmo. *Nedlužím německému státu ani marku. A to je moje pýcha*“ (Kryl – Čermák 1993: 67). Je-li však (téměř) výhradně sociální jednání důvodem statusové diferenciacce, je zároveň i jejím důsledkem a projevem *par excellence*. Právě proto bylo mnohým reemigrantům po jejich návratu do ČR vytýkáno, že „se chovají nabubřele, přijedou sem, vytahují se“ (Karásek 2000: 247), což byla do určité míry pravda, bylo to také jedním z podstatných důvodů negativního hodnocení emigrantů z pozic sociální majority, nicméně *ipso facto* to vyplývalo z jejich fundamentálního individualismu. Ten přitom rozhodně neznamenal nezájem o „věci veřejné,“ právě naopak. Výše jsem již ukázal, že podstatná část „západních“ reemigrantů přišla do ČR zcela nebo částečně s nadějí na pomoc rodné zemi, později se široce zapojili do veřejných, občanských a kulturních aktivit – za tuto pomoc však očekávali „protislužbu“ přinejmenším v podobě sociální akceptace. Neboť jakkoli se českým vystěhovalcům především z 60. a 70. let v emigraci „strašně stejskalo“ po národu, vlasti a dalších entitách podobného řádu, byli to především oni sami, kteří se s tímto steskem potýkali a kteří později očekávali nikoli snad jeho materiální „kompenzaci,“ jako spíše kladné přijetí a společnou práci na dalším budování lokálního, zájmového, národního ad. společenství, z něhož budou mít prospěch všichni partcipanti.

Majoritní pojetí individua ve vztahu ke kolektivu přitom bylo zcela odlišné, ač i je mnozí emigranti pejorativně označují jako individualistické (cf. např. i Kabela 2001: 44). Mohli bychom je nazvat *individualismem spotřeby*, který se vyznačuje snahou po maximálním přínosu kolektivity ve prospěch individuálního (rodinného) konzumu, aniž je za to něco „vraceno.“ „Vstřícné [a morální] chování ... ve vlastním domě nezačínalo, ale končilo zde“ (Holý 2001: 29), což platilo nejen v období tzv. normalizace, ale v percepci reemigrantů dosud tvoří základní rámec sociálního jednání české majority.¹¹⁸ Podobně tomu však je i v případě reemigrantů z Východu, kteří většinou *implicite* očekávají „pomoc národa,“ počínaje zprostředkováním své reemigrace a následného usídlení v ČR, a případně žehrají na to, že nepřichází. V tomto hodnotovém založení subjektivní percepcce národní kolektivity jako entity, která výrazně přesahuje souhrn svých členů (*ibid.*: 15, 64-5), tedy můžeme spatřovat dědictví určité české národní mentality, které jen podtrhoval téměř výhradní styk uvnitř socialistického tábora. Mezi „východními“ reemigranty a sociální majoritou je ale podstatný rozdíl. Přistěhovalci jsou totiž zvyklí tuto pomoc nadindividuální entity, jíž jejich „západní“ soupeřníci ve jménu fundamentálního individualismu většinou odmítají, jaksi oplácet, vracet v podobě své práce a sociálního jednání, zatímco česká majorita tak (podle všech reemigrantů) nečiní.

Individualismus spotřeby ovlivňuje také *statusově demonstrační jednání*, přičemž si česká sociální majorita, na rozdíl od „západních“ reemigrantů, snaží udržet přinejmenším

¹¹⁸ Podle „západních“ reemigrantů je např. postoj většiny českých občanů k současné korupci v zásadě kladný, odpovídající heslu „my jsme kradli [v období komunistického režimu], tak ať si oni [příjemci úplatků, najmě politické a ekonomické elity a správní zaměstnanci] dneska kradou taky“ (Marek C.).

zdání egalitarity, potlačovat veřejnou prezentaci vlastních úspěchů, anebo naopak jí zcela „popustit uzdu“ v podobě demonstrativní spotřeby zhruba v intencích, které kdysi popsal T. Veblen (1999). Podobně i reemigranti z Východu se sice snaží přizpůsobit socioekonomickému statutu majority, a to i svým konzumním jednáním (Secká 1993: 79), nicméně dosáhnou-li a přesáhnou-li jej – k čemuž dochází poměrně rychle, například díky jejich vyššímu pracovnímu nasazení – nesnaží se toto přesažení demonstrovat. Tytéž rozdíly však nalezneme kupříkladu i ve vztahu k majetku. Reemigranti ze Západu majetek zhusta vnímají v intencích weberovského „povolání,“ takže pro ně bylo obtížné pochopit třeba chátrání staveb v období tzv. normalizace: „Až v roce 1990 se svou novou ženou Prahu navštívili. Tomáš poprvé po dvaceti letech. Přejeli českou hranici u Rozvadova a za volantem půjčeného vozu se díval po české krajině. Viděl oprýskané domy, špatné silnice a kousek za Plzni [!] míjejíce kraj, kde se jako mladý chlapec v továrně učil, se rozbřečel. Pro kristapána[!], to snad není možné [,] co s touto zemi [!] udělali, přece to nemohlo být tak omláčené a zpustlé, když jsem tu jako mladý chlapec vyrůstal a žil“ (Jardovy memoáry b.d., 1: 2). Podobným způsobem však podle většiny reemigrantů jednají „domácí“ Češi i s nově nabytým majetkem v rámci restitucí a – méně často – i privatizace a soukromého podnikání. Majetek slouží k přímé spotřebě, někdy demonstrativní, aniž je o něj náležitě pečováno, zejména pokud nemá přímý vztah k funkčním či statusovým zájmům rodiny. Tento způsob nakládání s hmotnými statky, napořád vnímanými jako základní hierarchizující prvky společnosti,¹¹⁹ se konečně odráží i v přístupu k jejich nabývání. „Mnozí Češi, se kterými jsem obchodně měl co do činění,“ říká holandský manžel reemigrantky, „neměli zkušenosti s obchodem, chtěli rychle zbohatnout, a to i podvody a na úkor můj i jiných. Necháпали, že dobré jméno a spolehlivost obchodníka jsou základem jejich živnosti“ (Kabela 2001: 42). Mohlo by se zdát, že v tomto ohledu je česká majorita vysoce (post)moderní, že je jí vlastní ona „koroze charakteru,“ známá z prostředí flexibilního kapitalismu (Sennett 1998), nicméně její příčiny leží někde *jinde*. Je způsobena především *přetrváváním individualismu spotřeby, nechutí k sociálním závazkům a jejich plnění*.

Při vstupu do českého prostředí byli reemigranti obvykle překvapeni *nízkou mírou plnění neformálních dohod* (cf. např. Kabela 2001: 43) a naopak *komplementární nedůvěrou a formalismem* najmě úředního jednání. Setkávali se s ní doslova na každém kroku, počínaje neustálým prokazováním totožnosti, přes písemnou fixaci všech pracovních-partnerských dohod, až po tvrdé vyžadování formálních náležitostí pro výkon zaměstnání, bez ohledu na individuální schopnosti a zkušenosti ze zahraničí. Typickým příkladem může být univerzitní docent, kdysi překladatel známého amerického bestselleru, který bránil jeho novému překladu z pera emigranta Jiřího B., a dokonce nakladateli vyhrožoval soudním procesem, poněvadž Jiří B. neměl vysokoškolské vzdělání. Nebo vzpomínka někdejší soudkyně Nejvyššího soudu ČR E. Wagnerové na to, jak bývalý český premiér V. Klaus váhal s jejím jmenováním na tento post, poněvadž nebyla celoživotně zaměstnána jako právnička, během své emigrace v Kanadě totiž rok (!) pracovala jako zubní laborantka (Navara – Wagnerová 2002: C/10). V obou těchto případech, stejně jako ve všech dalších (cf. např. Jardovy memoáry b.d., 3), samozřejmě primárně šlo o prostředky interpersonálního konkurenčního boje, nicméně sama

¹¹⁹ Tím nemá být řečeno, že *jinde* je tomu jinak, vždyť jeden z emigrantů empaticky charakterizoval situaci v USA slovy, že „v Americe největší kriminální čin je nemít peníze [,] na to tato země není a nikdy nebude stavěna“ (Jardovy memoáry b.d.: 2: 3). Právě to však zcela nebo částečně vedlo většinu reemigrantů k jejich návratu do ČR.

možnost, že k němu mohlo být využito podobně formálních hledisek, má podstatnou výpovědní hodnotu o soudobé české společnosti.

Zvláštním případem formalismu jakožto přímého protikladu americké flexibility může být vztah české společnosti k *minoritám*, ve velké míře negativní a xenofobní, což na tomto místě nelze podrobněji charakterizovat, projevující se také v pracovní oblasti. Typickým příkladem mohou být americké *flexible holidays* pro příslušníky různých vyznání, nebo tolerované pracovní absence etnicky neamerického personálu ve (výjimečných) případech významných rodinných událostí apod., s nimiž se řada emigrantů setkala a o nichž shodně tvrdila, že by v ČR nebyly bez předběžné formální dohody se zaměstnavatelem (managementem) akceptovatelné.

S tímto formalismem a s konzumním individualismem, který zakládá kolektivistické pojetí národa, do určité míry souvisí poměrně *nízká sebestjista* většiny české populace, kompenzovaná například závistí a záští vůči reemigrantům. Právě oni, a pochopitelně zejména přistěhovalci ze Spojených států, přitom vysokou míru sebestjisty kladli jako jednu z nejnужnějších podmínek pracovního úspěchu. „Když člověk něco dělá, tak to umí nejlepší. To jsem se tam naučil,“ řekl Jiří B., který se ze středně kvalifikovaného pracovníka ve službách (v ČSSR) v USA bez jakéhokoli dalšího vzdělání na základě svých schopností vypracoval na uměleckého návrháře a později manažera ve filmovém průmyslu.¹²⁰

Nezájem o kolektivní prospěch, není-li přímo využitelný (či spíše zneužitelný) k okamžitému prospěchu individuální a úzce rodinné spotřeby, stejně jako závist (cf. Navara – Wagnerová 2002: C/10), která je jeho dalším průvodním jevem, se ve vztahu k reemigrantům projevuje nejvíce v pracovních vztazích, neboť právě zde dochází nejčastěji k jejich kontaktu s českou sociální majoritou. Stížnosti na praktickou nefunkčnost týmové práce, na její formalizovanost a legalistickou snahu většiny českých spolupracovníků přenášet odpovědnost na někoho jiného a podobné skutečnosti by přitom mohly tvořit obsah několika následujících stran. Signifikantní ostatně je, že z pracujících částí reemigrantů naprostá většina (69%) volila zaměstnání, při nichž jsou závislí co možná jen na vlastní činnosti či na činnosti malého firemního kolektivu, který plně ovládají. Nebylo tomu tak pouze v případě čtyř respondentů, přičemž manažer Oto D. byl mezinárodní společností vyslán do ČR právě z toho důvodu, aby tyto dysfunkce odstranil. Konečně snad netřeba obšírněji zmiňovat rozdíly v míře pracovitosti a pracovního nasazení reemigrantů (ze Západu i z Východu) a české majority, byť pro další hospodářský vývoj země je slibné, že postupně dochází k jejich vyrovnávání, ačkoli zřejmě jen v soukromém sektoru a v prostředí zahraničních a mezinárodních společností. Podstatná část reemigrantů v tom však viděla i jisté nebezpečí, neboť – slovy Vojtěcha A. – dnes „u nás v privátním sektoru lidé dělají víc než ve Státech, strhají se, až třeba se zhroutějí,“ což je prvotně zapříčiněno jejich nezkušeností a „patříčnou“ strategií zahraničních zaměstnavatelů, kteří v řadě případů například svým zaměstnancům na neformální rovině zakazují členství v odborech a upírají jim další zaměstnanecké výhody. Právě tyto tendence by se však měly stát předmětem široce pojatého výzkumu ekonomické kultury současné ČR, který přítomné šetření rozhodně nemůže suplovat.

¹²⁰ Ani on však tuto činnost z formálních důvodů nemohl vykonávat po svém návratu do ČR, respektive pro neúspěch jí zanechal. Podle jeho přesvědčení byla hlavním důvodem absence patřičného formálního vzdělání, nikoli odpor vůči reemigrantům nebo jeho nedostatečný průnik do patřičných sociálních sítí.

7. Závěry

Studium problematiky českých reemigrací ze Západu v 90. letech 20. století, jakkoli dosud prováděné zcela okrajově a v nedostatečné metodické šíři, poskytuje neobyčejně významné informace nejen o tomto důležitém migračním procesu, který svým rozsahem řádově překračuje reemigrace ze zemí někdejšího sovětského bloku, ale především o soudobé české společnosti v komparaci s moderním kapitalistickým světem, jehož (mnohdy idealizované) politické a sociální situace a ekonomické prosperity chtějí čeští občané dosáhnout. Je to srovnání mnohdy neradostné, neboť ukazuje spíše vzdálenost a někdy i divergenci, než kýžený pohyb směrem ke kulturnímu sjednocování. Tím spíše však je naléhavým úkolem postaveným před současné badatele v oblasti sociálních a humanitních věd – jaký jiný by ostatně měl být smysl jejich existence, než poskytovat právě takové analýzy, které povedou ke strukturálním a funkčním změnám v politickém, sociálním, ekonomickém a obecně kulturním jednání. K tomu, abychom mohli lépe žít, jak před více než půl stoletím požadoval velký francouzský historik M. Bloch.

Prvořadá důležitost tohoto studia se ukazuje v teoreticko-metodické oblasti společenských věd a jejich sociopolitického uplatnění. Ukazuje totiž omezenost racionálních neoklasických modelů chování a nepřítomnost dominance ekonomie tohoto typu v českém odborném diskursu i v politice transformace společnosti, neboť všechny sociální jevy právě proto, že jsou sdílené, vycházejí z určitého kulturního hodnotového podloží, jehož studium *eo ipso* musí tvořit základ společenských věd i nezbytné aplikace výsledků jejich bádání. Tyto hodnoty, axiální struktury a symbolická univerza musí být nahlíženy v deontologické optice široce pojaté kulturní sociologie a sociální antropologie, v nezbytné komparaci s historickým vývojem a s odlišnými strukturami jiných společností, protože teprve v jejich rámci mohou být sociální jevy náležitě pochopeny a interpretovány. Jedině tak bude možná také smysluplná politická a společenská aplikace výsledků vědeckého zkoumání.

Klíčovým interpretačním schématem hodnotového střetu mezi západními reemigranty a českou sociální majoritou, které prostupuje prakticky všechny instituční sféry, je odlišné pojetí individua ve vztahu ke kolektivním entitám. Zatímco česká populace setrvává na tradičním kolektivistickém pojetí národa a k institucím a sociálním skupinám nejrůznějšího řádu se staví na základě svého spotřebního individualismu, reemigranti si díky své zahraniční zkušenosti přinášejí liberálně založený fundamentální individualismus, který je ve svých důsledcích společensky prospěšnější. Zatímco totiž první vede k sobeckému jednání, k touze po vlastnění (životní postoj „mít,“ *to have*) ve Frommových intencích (1976), fundamentální individualismus prostřednictvím budování subjektu přetváří společnost, přičemž zároveň posiluje její morální dimenzi (životní postoj „být,“ *to be*). „Útěk před flexibilitou,“ jak můžeme návrat některých emigrantů charakterizovat, totiž mnohdy byl zároveň útekem před „korozí charakteru,“ již s sebou moderní kapitalismus v některých oblastech přináší. Ve větší míře byl veden tradičními *liberálními hodnotami*, stejně jako obdivem k Sametové revoluci a touhou po občanské participaci na charakterové proměně české společnosti, než snahou vytěžit z něj maximální osobní prospěch na úkor společnosti, jakkoli dimenze individuálního zisku zde pochopitelně a zcela v řádu věci nezůstala stranou. Naproti tomu v uvažování většiny „domácích“ Čechů, kteří na čas a spíše jen v rétorické rovině přijali liberální hodnoty, zůstal

tím více zakořeněn individualismus materiální spotřeby, myslící pouze na uspokojení subjektivních, rodinných či úzce skupinových zájmů, aniž by zároveň přispíval k obecnému prospěchu.

Je ovšem zřejmé, že reemigranti 90. let naprosto netvoří majoritu českých emigrantů na Západ. Zatímco emigranti „únorové“ generace se do ČR ve větší míře nevracejí vinou velkého časového rozpětí a vyplývajících sociálních závazků, podstatná část „srpnových“ emigrantů, kteří svou vlast opustili z ekonomických a profesních důvodů, se stala radikálními novoosídlenci hostitelských zemí a k návratu je nic netáhne, naopak jím pohrdají. Spolu s nimi hodnotoví váhavci, labilní fluktuanti a k hostitelským zemím převážně ekonomicko-pracovně připoutaní opatrní imigranti tvoří naprostou většinu této emigrační vlny. Jen její malá část se do ČR vrátila, ať již jako radikální vlastenci, ostentativně stavící na odiv kulturní pozitiva české společnosti a svou přínaležitost k ní, podobajíce se tak vlastně sociální majoritě, nebo častěji jako opatrní reemigranti, pečlivě zvažující kulturní hodnoty obou společností a jejich praktické naplňování, jimž se emigrační zkušenost stala vskutku osobním přínosem. Právě oni – a jen oni – se pak mohou stát podstatným přínosem pro český národ jako celek, neboť jsou s to využít svých zahraničních zkušeností k domácí kultivaci sociální, politické, ekonomické, kulturní i dalších oblastí.

Studium emigrační problematiky a jejích sociokulturních konsekvencí je ovšem příliš v počátcích, než aby na tomto místě bylo možné činit dalekosáhlejší závěry. Mělo by však pokračovat dále a především by mělo být v řadě oblastí teoretickou a metodickou pobídkou české odborné veřejnosti, neboť se snaží přinést alespoň dílčí východisko z krize a selhání společenských věd v období po Sametové revoluci, o kterém hovoří J. Večerník. Jejich stávající neschopnost adekvátní konfrontace s moderním západním diskursem, stejně jako mizivá vůdčí a kontrolní angažovanost v sociopolitické sféře totiž svědčí spíše o pravdivosti Holého vize „malého českého člověka a skvělého českého národu“ a zakonzervování této situace než o skutečném přibližování západním sociokulturním hodnotám.

Použité prameny a literatura

Nepísemné prameny

Viz kapitola 6.1.

Písemné prameny

- Blanka Císařovská – Milan Drápala – Vilém Prečan – Jiří Vančura (eds.) 1997: *Charta 77 očima současníků*. Po dvaceti letech. Praha – Brno: ÚSD AV ČR + Doplněk.
- Bořivoj Čelovský (ed.) 1998: „*Emigranti*.“ Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948. Šenov u Ostravy: Tilia.
- Jan Filípek 1999: *Odlesky dějin československého exilu*. B. m.: vl. náklad.
- Jaroslav Hutka – Miloš Čermák 1994: *Pravděpodobné vzdálenosti*. Pozhovor Miloše Čermáka s Jaroslavem Hutkou. Praha: Academia.
- Karel Hvižďala 1992: *České rozhovory ve světě*. Praha: Československý spisovatel.
- František Janouch [1985] 1990: *Ne, nestěžuji si*. Malá normalizační mozaika. Praha: Mladá fronta.
- Josef Josten [1949] 1993: *Československo žaluje*. Praha: Naše vojsko.
- Luboš Jurik 1977: *Emigranti*. Bratislava: Pravda.
- Svatopluk Karásek 2000: *Víno Tvé výborné*. Rozhovory – Š. Hájek – M. Plzák. Praha: Kalich.
- Karel Kryl 1994: *Krylogie*. Praha: Academia.
- Karel Kryl – Miloš Čermák 1993: *Půlkacíř*. Rozhovor Miloše Čermáka s Karlem Krylem. Praha: Academia.
- Luděk Navara – Eliška Wagnerová 2002: „Češi někdy až příliš projevují závist. Místopředsedkyně Ústavního soudu o rezervovaném postoji společnosti k emigrantům, soudcích a spravedlnosti.“ *Mladá fronta DNES*, 1. 7. 2002, C/10.
- Jožka Pejskar 1982-94: *Poslední pocta*. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948-1981. I./1. + I./2. + II. + III. + IV. B. m.: Konfrontace.
- Jožka Pejskar 1992: *Útěky železnou oponou*. Praha: Melantrich. (2. vyd.).
- Jaroslav Rejent (b.d.): *Jardovy memoáry*. Rkp., 3 složky.
- Peter Skalník 2002: „Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989: zpráva pozorujícího účastníka.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38, 2002, 1-2: 101-15.
- Statistická ročenka ČSSR/ČSFR/ČR 1989-2001*. Praha: SEVT/Český spisovatel/ČSÚ + Scientia.
- Karel Steinbach [1988]: *Svědék téměř stoletý*. Praha: SPN.
- Ivan Sviták 1990: *Kulatý čtverec*. Dialektika demokracie 1968-9. Praha: Naše vojsko.
- Ota Šik 1990: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta. (2. vyd.).

Sekundární literatura

- Alan Barnard – Jonathan Spencer 1996: *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London – New York: Routledge.

- Jean Baudrillard [1986] 2000: *Amerika*. Praha: Dauphin.
- Zdeněk Beneš: „Pojmy jako předmět historiografického studia. Příklad: Gollova historická škola a její zakladatel.“ *Český časopis historický* 93, 1995, 3: 359-97.
- Peter L. Berger – Thomas Luckmann [1966] 1999: *Sociální konstrukce reality*. Pojednání o sociologii vědění. Brno: CDK.
- Biography 1993: *Biography and Autobiography in Sociology*. *Sociology* 27, 1993, 1 (special issue).
- John Bodnar – Roger Simon – Michael P. Weber 1982: *Lives of Their Own*. Blacks, Italians, and Poles in Pittsburg 1900-1960. Urbana: University of Illinois Press.
- Edna Bonacich 1980: „Middleman Minorities and Advanced Capitalism.“ *Ethnic Groups* 2, 1980: 211-9.
- Edna Bonacich – John Modell 1980: *The Economic Basis of Ethnic Solidarity*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.
- Ján Botík 1975: „Teoretické a metodologické problémy etnografického štúdia národnostnej otázky.“ In: *Stav a úkoly výzkumu národnostní otázky v ČSSR*. Opava: Slezský ústav ČSAV.
- Pierre Bourdieu 1980: „Le capital social. Notes provisoires.“ *Actes de la recherche en sciences sociales* 3, 1980: 2-3.
- Pierre Bourdieu [1987] 1995: „Sociální prostor a symbolická moc.“ In: *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie*. Praha: CeFRoS (Cahiers du CeFRoS no. 8): 213-23.
- Pierre Bourdieu [1994] 1998: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- J. V. Bromlej 1980: *Etnos a etnografia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Stanislav Brouček 1992: „K adaptaci imigrantů z ČSR ve francouzské lokální společnosti.“ In: *Češi v cizině 6*. Praha: ÚEF ČSAV: 48-52.
- S. Brouček – K. Hrubý – A. Měšťan (eds.) 2001: *Emigrace a exil jako způsob života*. II. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha: Karolinum + EÚ AV ČR.
- Stanislav Brouček – Zdeněk Uherek – Naďa Valášková 1995: „Adaptace přesídlenců v české společnosti.“ *Český lid* 82, 1995, 1: 1-17.
- James S. Coleman 1988: „Social Capital in the Creation of Human Capital.“ *American Journal of Sociology* 94, 1988: 95-120.
- Jan Čulík (b.d.): *Knihy za ohradou*. Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971-1989. Praha: Trizonia.
- Dějiny zemí 1993: *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha: Paseka.
- Amitai Etzioni [1989] 1995: *Morální dimenze ekonomiky*. Praha 1995: Victoria Publishing.
- Erich Fromm 1976: *To Have or To Be?* New York: Harper & Row.
- Francis Fukuyama 1995: *Trust*. The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press.
- Clifford Geertz [1973] 2000: *Interpretace kultur*. Vybrané eseje. Praha: SocioLOGické Nakladatelství.
- Emil Gímeš – František Koudelka 1996: *Počátky normalizace na severní a střední Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR (Sešity ÚSD č. 24).
- Rafal Habielski 1995: *Emigracja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Josef Hanzal 1999: *Cesty české historiografie 1945-1989*. Praha: Karolinum.
- Vilém Hejl [1986] 1990: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum.
- Iva Heroldová 1957: „Etnografické zvláštnosti ve způsobu života a kultury volyňských Čechů.“ *Český lid* 44, 1957: 47-51, 107-112, 145-9, 193-8, 241-7.

- Iva Heroldová 1986: „Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po 2. světové válce.“ Pp. 153-64 in *Češi v cizině 1*. Praha: ÚEF ČSAV.
- Iva Heroldová 1992: „Reemigrace po druhé světové válce.“ Pp. 43-7 in *Češi v cizině 6*. Praha: ÚEF ČSAV.
- Iva Heroldová 1996: „Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy.“ Pp. 67-95 in *Češi v cizině 9*. Praha: ÚEF AV ČR.
- Charles Hirschmann 1983: „America's Melting Pot Reconsidered.“ *Annual Review of Sociology* 9, 1983: 397-423.
- Tomáš Hirt 2001: *Idea krajanského hnutí ve světle konstruktivistického pojetí národa: proměny kolektivní identity vojvodovské náboženské obce*. Diplomová práce na FHS UK. Praha: rkp.
- Elmar Hoenekopp 2000: „Central and East Europeans in the Member Countries of the European Union since 1990: Development and Astructure of Migration, Population and Employment.“ In: *OECD Seminar on Recent Developments in Migration and the Labour Market in Central and Eastern Europe in the Context of the EU Enlargement*, Bratislava 2.-3. 5. 2000, unpublished paper, pp. 1-43.
- Roland J. Hoffmann 1996: *Die Anfänge der Emmigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschland*. Praha: ÚSD AV ČR.
- Nils G. Holm [1993] 1998: *Úvod do psychologie náboženství*. Praha: Portál.
- Ladislav Holý [1996] 2001: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha: SocioLogické Nakladatelství.
- Karel Hrubý – Stanislav Brouček (eds.) 2000: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha: Karolinum + EÚ AV ČR.
- Stanislav Hubík 1999: *Sociologie vědění*. Základní koncepce a paradigmatata. Praha: SocioLogické Nakladatelství.
- Joseph Chada 1981: *The Czechs in the United States*. B. m.: SVU Press.
- Vladimír Chlupka 1992: „Černobylská přesídlovací akce v názorech obyvatel Rokytnice v Orlických horách.“ Pp. 14-17 in *Češi v cizině 6*. Praha: ÚEF ČSAV.
- Georg G. Iggers [1997] 2002: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny.
- Marek Jakoubek – Zdeněk R. Nešpor: „Poslední Čech v zapomenuté české vesnici.“ *Cargo, Časopis pro kulturní/sociální antropologii* 3-4/2000: 220-8.
- Marek Jakoubek – Zdeněk R. Nešpor 2002: „K některým otázkám teoretického vymezení sociokulturní antropologie.“ In: M. Jakoubek (ed.), *Romské osady v pohledu sociokulturní antropologie*. Praha: Cargo Publishers (v tisku).
- Jaromír Jech – Milena Secká – Vladimír Scheufler – Olga Skalníková 1992: *České vesnice v rumunském Banátě*. Praha: ÚEF ČSAV (*Češi v cizině 5*).
- Zdeněk Jirásek 1999: *Československá pounorová emigrace a počátky exilu*. Brno – Praha: Prius + ÚSD AV ČR.
- Zdeněk Jirásek – Miloš Trapl 1996: *Exilová politika v letech 1948-1956*. Počátky politické organizovanosti a činnost pounorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. Olomouc: CČES.
- Miroslav Kabelá 2001: „Vliv emigrace na psychické problémy a choroby českých emigrantů v Nizozemí.“ Pp. 32-50 in S. Brouček – K. Hrubý – A. Měšťan (eds.), *Emigrace a exil jako způsob života*. II. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2001: Karolinum + EÚ AV ČR.

- Martina Klicperová-Baker et al. 1999: *Ready for Democracy? Civic Culture and Civility with a Focus on Czech Society*. Prague: PsÚ AV ČR.
- Jiří Kořalka – Květa Kořalková 1993: „Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku dvacátých let 20. století.“ Pp. 30-47 in *Češi v cizině 7*. Praha: ÚEF AV ČR.
- Lenka Kosová 2000: „Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku.“ Pp. 101-7 in K. Hrubý – S. Brouček (eds.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Sympoziem o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2000: Karolinum + EÚ AV ČR.
- František Koudelka et al. 1993: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu v letech 1948-1989: Statistické údaje*. Praha: ÚSD AV ČR.
- Milan Kučera – Ludmila Fialová 1996: *Demografické chování obyvatelstva Česká republika během přeměny společnosti po roce 1989*. Working Paper 96:1. Praha: SoÚ AV ČR.
- Ivan Light 1995: „Ethnic Economy or Ethnic Enclave Economy?“ In: Marilyn Halter (ed.), *Ethnicity and Urban Enterprise*. New Immigrants to Massachusetts. Boston: University of Massachusetts Press.
- Ivan Light – Parminder Bhachu – Stavros Karageorgis 1993: „Migration Networks and Immigrant Entrepreneurship.“ Pp. 25-49 in I. Light – P. Bhachu (eds.), *Immigration and Entrepreneurship*. New Brunswick: Transaction.
- Ivan Light – Stavros Karageorgis 1994: „The Ethnic Economy.“ Pp. 647-71 in Neil J. Smelser – Richard Swedberg (eds.), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton – New York: Princeton University Press + Russel Sage Foundation.
- Douglas S. Massey 1988: „Economic Development and International Migration in Comparative Perspective.“ *Population and Development Review* 14, 1988: 383-413.
- Vojtěch Mencl – Miloš Hájek – Milan Otáhal – Erika Kadlecová [1987 smz.] 1990: *Křižovatky 20. století*. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách. Praha: Naše vojsko.
- Charles Wright Mills [1959] 2002: *Sociologická imaginace*. Praha: SociOLOGické Nakladatelství.
- Dana Moravcová 1992: „K zákonitosti vyrovnávání reemigrační skupiny v českém pohraničí (1946-1990).“ Pp. 57-7 in *Češi v cizině 6*. Praha: ÚEF ČSAV.
- Ewa Morawska 1990: „The Sociology and Historiography of Immigration.“ In: Virginia Yans-McLaughlin (ed.), *Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics*. New York: Oxford University Press.
- Alexandra Navrátilová 1986: *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Strážnice: ÚLU.
- Zdeněk R. Nešpor 1999a: „Pojmy >církev< a >sekta< v českém předmarxistickém dějepisectví a sociologii náboženství.“ Pp. 204-47 in Jan Horský (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení*. Ústí nad Labem: Albis international.
- Zdeněk R. Nešpor 1999b: „Banátští Češi jako potomci tolerančních sektářů.“ *Religio, Revue pro religionistiku* 7, 1999, 2: 129-44.
- Zdeněk R. Nešpor 2002a: *Náboženské prvky v české folkové hudbě 60. – 80. let*. Diplomová práce na ÚFaR FF UK. Praha: rkp.
- Zdeněk R. Nešpor 2002b: „Historická antropologie ve vztahu k sociokulturní antropologii.“ In: Marek Jakoubek (ed.), *Romské osady v pohledu sociokulturní antropologie*. Praha: Cargo publishers (v tisku).
- Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek 1999: „Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část první: Počátky Svaté Heleny.“ *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 2/1999: 66-88.

- Z. R. Nešpor – M. Hornořová – M. Jakoubek 2000: „Čeřtí nekatolíci v rumunřkém Banátu a v Bulharsku. Část druhá: Rozkol na Svaté Heleně a další náboženský vývoj obce.“ *Ibid.* 4/2000: 112-41.
- Z. R. Nešpor – M. Hornořová – M. Jakoubek 2001: „Čeřtí nekatolíci v rumunřkém Banátu a v Bulharsku. Část třetí: Vojvodovo, obec denominačního typu.“ *Ibid.* 5/2001: 62-86.
- Z. R. Nešpor – M. Hornořová – M. Jakoubek 2002: „Čeřtí nekatolíci v rumunřkém Banátu a v Bulharsku. Část čtvrtá: Reemigrace.“ *Ibid.* 8/2002: 85-104.
- Philip Ogden 1984: *Migration and Geographical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milan Otáhal 1994: *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Příspěvek k dějinám „normalizace“. Praha: ÚSD AV ČR.
- Milan Otáhal 2002: *Normalizace 1969-1989*. Příspěvek ke stavu bádání. Praha: ÚSD AV ČR (Seřity ÚSD č. 36).
- Milan Otáhal – Alena Nosková – Karel Bolomský 1993: *Svědectví o duchovním útlaku (1969-1970)*. Dokumenty – „Normalizace“ v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích. Praha: ÚSD AV ČR.
- Libuře Paukertová: „Několik základních údajů o odchodech z Československa 1948-1991.“ Pp. 25-31 in K. Hrubý – S. Brouček (eds.), *Čeři za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2000: Karolinum + EÚ AV ČR.
- Zdeněk Pavlík – Milan Kučera (eds.) 2002: *Populační vývoj Česká republiky 2001*. Praha: PŘF UK.
- Petr Pithart [1980] 1990: *Osmadesátý*. Praha: Rozmluvy.
- Walter W. Powell – Laurel Smith-Doerr 1994: „Networks and Economic Life.“ Pp. 368-402 in Neil J. Smelser – Richard Swedberg (eds.), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton – New York: Princeton University Press + Russel Sage Foundation.
- Adam Pranda: „K problematice štúdia etnických procesov v ZSSR.“ *Slovenský národopis* 21, 1973, 4: 477-94.
- Vilém Prečan 1991: „Nezávislá literatura a samizdat v Československu 70. a 80. let.“ Pp. 13-24 in *Literární archiv XXV*. Praha: Památník národního písemnictví.
- Antonín Robek 1987-8: „K problematice českého vystěhovalectví do Ruska v druhé polovině 19. století.“ Pp. 64-97 (3), 4-20 (4) in *Čeři v cizině 2 a 3*. Praha: ÚEF ČSAV.
- Jacques Rupnik [1988] 1990: *Jiná Evropa*. Praha: Prostor.
- Jacques Rupnik 2002: „Was tun mit der kommunistischen Vergangenheit? Tsechische Republik.“ *Transit* 22: 108-29.
- Dan Ryřavý 2002: „Cizí a/versus domorodý pozorovatel.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38, 2002, 1-2: 117-23.
- F. D. Scott (ed.) 1968: *World Migration in Modern Times*. New York.
- Milena Secká 1992: „Současná reemigrace Čechů z Rumunska.“ Pp. 39-42 in *Čeři v cizině 6*. Praha: ÚEF ČSAV.
- Milena Secká 1993: „Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu.“ *Český lid* 80, 1993, 3: 177-84.
- Milena Secká 1996: „Čeři v Rumunsku.“ Pp. 96-104 in *Čeři v cizině 9*. Praha 1996.
- Richard Sennett 1998: *The Corrosion of Character*. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism. New York – London: W. W. Norton.
- Hubert Gordon Skilling 1976: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton: Princeton University Press.

- Olga Sládková 2001: *Příspěvek ke studiu vývoje religiosity reemigrantů z Volyně*. Evangelický sbor v Chotiněvsi – sonda. Bakalářská práce na FHS UK. Praha: rkp.
- Neil J. Smelser – Richard Swedberg (eds.) 1994: *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton – New York: Princeton University Press + Russel Sage Foundation.
- Richard Swedberg 1997: „New Economic Sociology: What Has Been Accomplished, What Is Ahead?“. *Acta Sociologica* 40, 1997, 2: 161-82.
- Ivan Szelenyi – Katherine Beckett – Lawrence P. King 1994: „The Socialist Economic System.“ Pp. 234-51 in Neil J. Smelser – Richard Swedberg (eds.), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton – New York: Princeton University Press + Russel Sage Foundation.
- Leoš Šatava 1981: „Volyňští Češi na Podbořansku a Žatecku.“ *Český lid* 68, 1981, 4: 195-203.
- Leoš Šatava 1989: „České etnikum v jinonárodním prostředí.“ Pp. 63-74 in *Češi v cizině 4*. Praha: ÚEF ČSAV.
- Milan Šimečka 1984: *Obnovení pořádku*. London: Rozmluvy.
- Pavel Tigrid [1974] 1990: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor.
- Charles Tilly 1996: *Mechanisms of Inequality*. Stockholm: Stockholm University (Working Paper No. 37).
- Charles Tilly – Chris Tilly 1998: *Work Under Capitalism*. Boulder – Oxford: Westview Press.
- Miloš Trapl 1996: *Exil po únoru 1948*. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. Olomouc: CČES.
- Zdeněk Uherek – Naďa Valášková – Stanislav Brouček 1997: „Češi z Běloruska.“ *Český lid* 84, 1997, 3: 177-190.
- Ota Ulč 2000: „Profil a motivy uprchlíků poslední komunistické vlny.“ Pp. 32-5 in K. Hrubý – S. Brouček (eds.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Sympoziem o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2000: Karolinum + EÚ AV ČR.
- Ota Ulč 2001: „Exil a literatura.“ Pp. 61-4 in S. Brouček – K. Hrubý – A. Měšťan (eds.), *Emigrace a exil jako způsob života*. II. Sympoziem o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Praha 2001: Karolinum + EÚ AV ČR.
- Jaroslav Vaculík 1977: „K některým otázkám reemigrace, osídlování a asimilace volyňských Čechů na Moravě a ve Slezsku v letech 1945-1952.“ Pp. 7-26 in *Sborník prací FF UJEP*, řada spol. věd, 8/1977.
- Jaroslav Vaculík 1983: „Bulharští Češi a jejich reemigrace v letech 1949-1950.“ *Český lid* 70, 1983, 2.
- Jaroslav Vaculík 1984: *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945-1948*. Brno: UJEP.
- Jaroslav Vaculík 1993: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945-1950*. Brno: UJEP.
- Jaroslav Vaculík 1997-8: *Dějiny volyňských Čechů*. I. + II. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel.
- Naďa Valášková 1992a: „K adaptaci současné reemigrační vlny Čechů z Ukrajiny.“ *Český lid* 79, 1992, 3: 193-206.
- Naďa Valášková 1992b: „Počátky adaptačního procesu přesídlenců z Černobylské oblasti v Československu.“ In: *Češi v cizině 6*. Praha: ÚEF ČSAV: s. 22-7.
- Vansina Jan 1985: *Oral Tradition as History*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Josef Vařeka 1990: „Češi v Bulharsku.“ *Český lid* 77, 1990, 2: 81-8.
- Félix Vašečka 1957: *Buržoázní štát a cirkev*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- Thorstein Veblen [1899] 1999: *Teorie zahálčivé třídy*. [Ekonomická analýza vývoje institucí]. Praha: SocioLOGické Nakladatelství.
- Jiří Večerník 2002: „Výzkum společenské transformace a česká sociologie.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38, 2002, 1-2: 55-77.
- Max Weber [1904] 1998: „>Objektivita< sociálněvědního a sociálněpolitického poznání.“ In: *Idem, Metodologie, sociologie, politika*. Ed. M. Havelka, Praha: Oikoymenh: 7-63.
- Michael P. Weber – Ewa Morawska 1985: „East Europeans in Steel Towns: A Comparative Analysis.“ *Journal of Urban History* 11, 1985: 280-313.
- Kenneth Wilson – Alejandro Portes 1980: „Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experiences of Cubans in Miami.“ *American Journal of Sociology* 86, 1980: 295-319.

Shrnutí

Dosavadní studium českých emigrací a reemigrací ve druhé polovině 20. století bylo nedostatečné jak v extenzi, tak především teoreticky a metodicky. Buď šlo o historické analýzy, které se však věnovaly pouze institučním dějinám s výraznou převahou politické historie a biografii významných osobností, takže zcela pomíjely procesualnost dějin a také primárně nepolitický charakter značné části českých emigrací na Západ. Nebo o studie etnografické, které však zůstaly v zajetí tradičního národopisného pojetí kultury a teorie etnických procesů, takže se dopouštěly nepřipustných generalizací a nedokázaly adekvátně zpracovat především ekonomicko-antropologické otázky. Česká etnografie se navíc dlouho věnovala pouze studiu migračních procesů do/z jižní a východní Evropy; zatím pouze příslibem zůstává konstituce teoreticky širěji pojímané české sociální antropologie. Konečně ani vzpomínky a dílčí pokusy o vědecké uchopení sledované problematiky z pera emigrantů nejsou zcela relevantní, neboť jejich autoři se nedokázali oprostit od vlastní historické zkušenosti a emigrační otázky pojímat z širší perspektivy, proto je nazývám „semi-analýzami.“ Z tohoto důvodu je třeba k dosavadní literatuře přistupovat obezřetně, především je však nutné obohatit její perspektivu o koncepty ekonomické sociologie a antropologie.

Základním teoretickým rámcem studia emigračních procesů musí být sociologie vědění, jakoukoli emigraci je třeba chápat především jako setkávání a střet hodnotových rámců a symbolických univerz dvou odlišných společností, ačkoli kulturní hodnoty jsou internalizovány v různé míře a různým způsobem; v případě reemigrace pak jde o dvojí takový posun. Teoretické zázemí této konceptualizace poskytuje mírně upravená analýza primární socializace a resocializace vypracovaná P. Bergerem a T. Luckmannem, obohacená o některé novější příspěvky P. Bourdieua, Ch. Tillyho a dalších autorů stejně jako o zmiňovanou perspektivu ekonomické sociologie. V případě českých emigrací a reemigrací druhé poloviny 20. století to totiž byly právě ekonomicko-pracovní a politicko-občanská sféra, v jejichž rámci docházelo v průběhu migračních pohybů k nejdůležitějším hodnotovým posunům.

Zatímco moderní české migrace do poloviny 20. století, ať už směřovaly do Ameriky, západní Evropy, nebo na Východ, byly motivovány výlučně ekonomicky, v rámci komplexu motivačních faktorů emigrací po druhé světové válce bychom našli vedle ekonomických příčin (ne vždy nutně přítomných) také politické, profesní a osobní, aniž by je ve většině případů bylo možné oddělovat. Obecně se dá říci, že příslušníci tzv. emigrační vlny Února 1948 (1948–68; cca 60 000 osob) odcházeli spíše do zámoří, kde se setkávali s dřívějšími emigranty a negativně se vůči nim vymezovali (zejména z politických důvodů). Snažili se udržet si své češství, nicméně vzhledem k poměrně rychlé, především ekonomicko-pracovní integraci do hostitelské společnosti se nejpozději ve druhé generaci většina z nich plně integrovala do nové společnosti, z onoho „češství“ se stala nostalgická „folklorní nálepka.“ Naproti tomu emigrační vlna Srpná 1968 (1968–89; cca 100–130.000 osob) směřovala převážně do západní Evropy a vzhledem k primárně ekonomickým, osobním a profesním důvodům své emigrace se v některých případech poměrně rychle zapojila do existujících předválečných emigrantských skupin, vždy však zachovávala (oboustranný) odstup od „únorových“ emigrantů. Většina těchto „srpnových“ emigrantů se snažila o rychlou integraci do hostitelských společností a to i za cenu rezignace na českou sounáležitost, v některých případech však byl tento

proces přerušen českou Sametovou revolucí (1989), která vedla k návratu části (cca 10%) emigrantů do Československa/ČR v 90. letech 20. století.

Právě studium tohoto procesu a jeho komparace s paralelní reemigrací Čechů z východní Evropy se stalo předmětem rozsáhlého sociologického a antropologického výzkumu, jehož první výsledky shrnuje tato studie. Naprostá většina reemigrantů byla příslušníky emigrační vlny Srpna 1968, přičemž platí, že do ČR se vrátili ekonomicky a pracovní v zahraničí nejvíce úspěšní nebo naopak nejméně úspěšní emigranti; to však vždy neznamená primární ekonomicko-pracovní motivaci těchto reemigrací. (Re)emigranty přitom lze rozdělit do tří skupin podle doby jejich odchodu z Československa. Na konci 60. let do emigrace odcházela velmi různorodá sociální skupina, obvykle tvořená méně a průměrně vzdělanou částí populace, u níž v zahraničí došlo k poklesu sociálního statutu. Proto se její část a ještě častěji příslušníci její druhé generace vrátili do ČR, přičemž tento návrat byl do značné míry motivován kolektivisticky požímanou národní identitou či liberálními hodnotami, nikoli primárně ekonomicky. V 70. letech emigrovali především výjimečné osobnosti, v první řadě umělci a příslušníci disentu, z nichž se podstatná část vrátila z osobních důvodů a vzhledem ke svému politickému a občanskému přesvědčení do ČR, nehledě na jejich nadprůměrné postavení v zahraničí. Naproti tomu většinu emigrací 80. let tvořily ekonomicky a profesně motivované odchody vysoce vzdělané části populace, která se snažila o svou co možná rychlou integraci do západních společností a o reemigrace nejeví zájem. Pokud se někteří z příslušníků této emigrační vlny vrátili, mnohdy to bylo z důvodu jejich pracovních povinností anebo pro vysokou ekonomickou a pracovní výhodnost tohoto kroku.

Důležitou složku studia českých reemigrací 90. let tvoří problematika (re)integrace emigrantů do české společnosti, která má výraznou výpovědní hodnotu vzhledem k sociologické analýze soudobé české společnosti a to opět především v ekonomicko-pracovní oblasti. Obecně lze říci, že zatímco reemigranti přicházeli s liberálním fundamentálně-individualistickým pojetím vztahu jedince a kolektivních entit, u české majority se setkali s přetrváváním bezohledně-egoistického individualismu spotřeby. Mezi jeho význačné rysy patří demonstrativní spotřeba (nebo naopak pseudoegalitářská snaha „nevyčnívat z řady,“ projevující se úzkostlivým utajováním příjmů a spotřeby), nezájem o budoucnost a o kolektivní prospěch (neexistence skutečně týmové práce, neochota přijímat odpovědnost, fungování sociálních a ekonomických sítí, nezdravé propojení ekonomické a politické sféry atd.), nedůvěrou a formalismem a v neposlední řadě nízkou sebedůvěrou kompenzovanou závistí, mj. právě vůči reemigrantům. Právě z tohoto důvodu je míra sociální akceptace reemigrantů ze Západu velmi nízká, což je v příkrém rozporu s jejich ekonomickou a pracovní úspěšností.

Summary

The study of Czech emigration and re-emigration in the second half of the 20th century that has been conducted to date has been insufficient in terms of its extent and especially in terms of theory and methodology. It has either involved historical analyses, which have however focused only on institutional histories, strikingly dominated by political history and biographies of prominent figures and thus entirely overlooking entirely the aspect of history as a process and the primarily non-political character of a large part of Czech emigration to the West, or it has consisted of ethnographic studies, which remain trapped in the traditional, ethnographic concept of culture and the theory of ethnic processes, thus allowing for unacceptable generalisations to be made and inadequately addressing economic-anthropological issues. Moreover, Czech ethnography has long focused only on the study of migration processes to and from Southern and Eastern Europe. For the time being, the constitution of a theoretically broader concept of Czech social anthropology remains an unfulfilled promise. The memories and partial attempts at an intellectual grasp of the issue as recorded in the writings of emigrants are not altogether relevant, as their authors have been unable to release themselves from their own historical experiences and to conceive the issues of emigration from a broader perspective; for this reason I refer to these examples as ‘semi-analyses’. Consequently, the literature on this subject should be approached with some caution, and it is especially necessary to enrich their perspectives with the concepts of economic sociology and anthropology.

The sociology of knowledge is the basic theoretical framework for the study of emigration processes. Any type of emigration must primarily be understood as an encounter and confrontation of the value frameworks and symbolic universes of two distinct societies, even though the cultural values are internalised to a varying degree and in varying ways. In the case of re-emigration there are two such shifts. The theoretical background of this conceptualisation is provided by a slightly modified analysis of primary socialisation and re-socialisation, worked out by P. Berger and T. Luckmann, and enriched by some of the more recent contributions of P. Bourdieu, C. Tilly, and other authors, as well as the perspective of economic sociology. In the case of Czech emigration and re-emigration of the second half of the 20th century, it was in the economic-work spheres and the political-civic spheres that the most significant value shifts occurred during the course of the migration movements.

While modern Czech migration, whether to America, Western Europe, or to the East, up until the middle of the 20th century was motivated exclusively by economic factors, the complex of motivating factors behind emigration after the Second World War included other factors alongside the economic ones (which in turn were not necessarily present), such as political, professional, and personal factors, without in most cases it being possible to clearly separate one factor from the other. It is generally possible to say that members of the so-called emigration wave of February 1948 (1948–68: approx. 60 000 people) usually emigrated overseas, where they encountered emigrants from an earlier period, and cut themselves off from them (especially for political reasons). They tried to maintain their Czechness, but given the relatively quick, primarily economic-work integration into the new society, by the second generation at the latest the majority had become fully integrated into the new society, and ‘Czechness’ became a nostalgic ‘folkloric label’. Conversely, the emigration wave of

August 1968 (1968–69: approx 100 000–130 000 people) moved primarily in the direction of Western Europe, and given the mainly economic, personal, and professional reasons for emigration they in some cases quite quickly became integrated in the existing pre-war emigrant groups, while always, however, maintaining a (reciprocated) distance from the ‘February’ emigrants. The majority of these ‘August’ emigrants attempted to become quickly integrated in the new society, even at the cost of giving up their sense of belonging to the Czech society. In some cases this process was interrupted by the ‘velvet revolution’ (1989), which led to the return of a segment (10%) of these emigrants to Czechoslovakia/Czech Republic in the 1990s.

The study of this process and its comparison with the parallel re-emigration of Czechs from Eastern Europe has become the subject of more extensive sociological and anthropological research, the first results of which are summarised in this paper. The clear majority of re-emigrants were members of the August 1968 emigration wave, although it is the economically most or least successful of them who have returned. This however does not mean that economic-work factors have in all cases been the motivation for re-emigration. (Re-)emigrants can be divided into three groups according to when they left Czechoslovakia. At the end of the 1960s a very varied social group emigrated, for the most part comprised of the less and averagely educated segments of the population, who experienced a decline in social status once abroad. For this reason a portion of them and, more frequently, members of the second generation returned to the Czech Republic. The return was to a considerable degree motivated by a collectively conceived national identity or by liberal values, but was not economically motivated. In the 1970s primarily exceptional figures emigrated, for the most part artists and dissidents, of which a substantial portion returned for personal reasons and owing to their political and civic conditions, as well as their above average standing abroad. Conversely, the majority of emigrants of the 1980s were from the highly educated ranks of the population, motivated by economic and professional reasons, who strove to become integrated in Western society as quickly as possible and have expressed no interest in re-emigration. In the case where members of this emigration wave have returned, often it has been as a result of work obligations or owing to large economic and work advantages to be had from making such a move.

An important component of the study of Czech re-emigration in the 1990s is the issue of the (re-) integration of the emigrants in Czech society, which is an aspect of strong informational value with respect to the sociological analysis of contemporary Czech society, again from the perspective of economics and work. It is possible in general to say that while re-emigrants arrived with a liberal, fundamentally individualistic conception of the relationship between the individual and collective entities, they encountered among the Czech majority an abiding uncaringly selfish individualism of consumption. Among the characteristic features of this conduct is visible consumption (or conversely the pseudo-egalitarian effort to ‘not stand out’, expressed through the anxious concealment of incomes and consumption), a lack of interest in the future and in collective success (the non-existence of genuine teamwork, an unwillingness to accept responsibility, the way in which social and economic networks function, an unhealthy interconnectedness of the economic and political spheres etc.), a lack of confidence in formalism, and, last but not least, poor levels of self-confidence compensated by envy, particularly towards re-emigrants. For these very reasons the degree of social acceptance of re-emigrants from the West is very low, which is in sharp contrast with the level of their success in the spheres of economics and work.

Zusammenfassung

Das bisherige Studium der tschechischen Emigration und Reemigration in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts war sowohl von ihrem Umfang her, vor allem aber auch hinsichtlich der Theorie und Methodik, unzureichend. Entweder handelte es sich um geschichtliche Analysen, die sich lediglich mit der institutionellen Geschichte befassten und in der politische Geschichte und die Biographien bedeutender Persönlichkeiten vorrangig waren, so dass der verlaufsartige Charakter der Geschichte an sich und der primär unpolitische Charakter eines großen Teil des tschechischen Emigration in den Westen völlig außer acht gelassen wurde; oder es handelte sich um ethnografische Studien, die jedoch der Tradition einer völkerkundlichen Kulturauffassung und der Theorie der ethnischen Prozesse verhaftet waren, so dass sie sich unzulässige Verallgemeinerungen zuschulde kommen ließen und insbesondere wirtschaftlich-anthropologische Fragen nicht adäquat zu behandeln wussten. Überdies hat sich die tschechische Völkerkunde lange Jahre lediglich mit dem Studium der Migrationsprozesse in und aus Süd- und Osteuropa befasst; die Konstitution einer breiter gefassten tschechischen Sozialanthropologie bleibt da lediglich eine Zusage. Schließlich sind auch die Erinnerungen und Versuche einer wissenschaftlichen Behandlung dieses Themas aus der Feder von Emigranten nicht immer ganz relevant, da sich deren Autoren nicht von der eigenen historischen Erfahrung zu lösen und die Fragen der Emigration nicht im größeren Zusammenhang aufzufassen wussten (weshalb ich diese Versuche auch „Semi-Analysen“ nenne). Die bislang vorliegende Literatur ist also mit Vorsicht zu genießen, vor allem ist es aber unbedingt erforderlich, sie um die Konzepte der Wirtschaftssoziologie und der Anthropologie zu bereichern.

Die theoretische Grundlage des Studiums von Emigrationsprozessen muss die Soziologie des Wissens sein, jede Emigration ist in erster Linie als Begegnung und Konflikt von Wertesystemen und symbolischen Universen zweier verschiedener Gesellschaften aufzufassen, obwohl Kulturwerte in unterschiedlichem Maße und auf verschiedene Art und Weise internalisiert werden; im Falle der Reemigration handelt es sich sogar um eine doppelte Verschiebung dieser Art. Der theoretische Hintergrund dieser Konzeption besteht in einer leicht abgeänderten Analyse der primären Sozialisierung und Resozialisierung nach P. Berger und T. Luckmann, die um bestimmte neuere Beiträge P. Bourdieu, Ch. Tillys und weiterer Autoren sowie um die bereits erwähnte Perspektive der Wirtschaftssoziologie bereichert wird. Im Falle der tschechischen Emigrations- und Reemigrationsströmungen der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts fanden die wichtigsten Werteverstärkungen während der Migrationsprozesse nämlich gerade in der wirtschaftlich-beruflichen und politisch-zivilgesellschaftlichen Sphäre statt.

Während die tschechischen Migrationsbewegungen bis zur ersten Mitte des 20. Jahrhunderts, sei es nach Amerika, Westeuropa oder in den Osten, ausschließlich ökonomisch motiviert waren, so sind bei den Motivationsfaktoren der Emigration nach dem zweiten Weltkrieg neben (nicht immer faktisch begründeten) ökonomischen Beweggründen auch politische, berufliche und persönliche Motive zu sehen, wobei diese in den meisten Fällen nicht voneinander getrennt werden können. Im Allgemeinen kann man sagen, dass die Angehörigen der sog. Emigrationswelle des Februar 1948 (1948–68, ca. 60 000 Menschen) eher nach Übersee

gingen und dort auf frühere Emigranten trafen, gegen welche sie sich (insbesondere aus politischen Gründen) negativ absetzten. Sie bemühten sich, ihr Tschechentum zu bewahren, nichtsdestoweniger waren sie aufgrund der raschen, insbesondere wirtschaftlich-beruflichen Integration in die Gesellschaft ihres Gastgeberlandes spätestens in der zweiten Generation voll integriert und vom „Tschechentum“ blieb nur noch nostalgische „Folklore.“ Demgegenüber zielte die Emigrationswelle des August 1968 (1968–89, ca. 100 000–130 000 Menschen) überwiegend nach Westeuropa und fand in Anbetracht der überwiegend wirtschaftlichen, beruflichen und persönlichen Beweggründe der Emigration in manchen Fällen rasch Anschluss an vorhandene Emigrantengruppen, hielt jedoch immer die (beiderseitige) Distanz von den „Februar-Emigranten“ aufrecht. Die meisten „August-Emigranten“ bemühten sich um eine rasche Integrierung in die Gesellschaft des Gastgeberlandes, in manchen Fällen auch um den Preis des Verzichts auf die Zusammengehörigkeit mit der Heimat, wobei dieser Prozess in bestimmten Fällen durch die tschechische Samtene Revolution (1989) unterbrochen wurde, die in den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts zu einer Rückkehr eines Teils der Emigranten (ca. 10%) in die Tschechoslowakei bzw. in die Tschechische Republik führte.

Gerade das Studium dieses Prozesses und der Vergleich mit der parallelen Reemigration von Tschechen aus Osteuropa war Gegenstand einer umfangreichen soziologischen und anthropologischen Untersuchung, deren erste Ergebnisse in der vorliegenden Studie zusammengefasst werden. Der Großteil der Reemigranten gehörte der Emigrationswelle vom August 1968 an, wobei in der Regel die wirtschaftlich erfolgreichsten bzw. wenig erfolgreichen Emigranten in die Tschechische Republik zurückkehrten, was jedoch nicht primär mit einer wirtschaftlich-beruflichen Motivation der Reemigration gleichzusetzen ist. Die (Re)emigranten können nach dem Zeitraum ihrer Emigration in drei Gruppen aufgeteilt werden. Ende der 60er Jahre ging eine sehr vielschichtige soziale Gruppe in die Emigration, meist handelte es sich um Menschen mit geringerem oder durchschnittlichem Bildungsgrad, deren sozialer Status im Ausland abfiel. Deshalb kehrte ein Teil dieser Emigranten, häufiger jedoch noch Angehörige der zweiten Generation, in die Tschechische Republik zurück, wobei diese Rückkehr durch eine kollektivistisch aufgefasste nationale Identität bzw. durch liberale Werte motiviert war und nicht primär ökonomisch. In den 70er Jahren emigrierten vor allem Ausnahmepersönlichkeiten, in erster Linie Künstler und Dissidenten, von denen viele – unberücksichtigt ihrer überdurchschnittlichen Stellung im Ausland – aus persönlichen Gründen und aus politischer und gesellschaftlicher Überzeugung in die Tschechische Republik zurückkehrte. Demgegenüber waren die Emigrationen in den 80er Jahren meist wirtschaftlich und beruflich motiviert und betrafen in erster Linie Personen mit höherem Bildungsgrad, die sich um eine rasche Integration in die westliche Gesellschaft bemühten und kein Interesse an der Reemigration zeigen. Die vereinzelte Rückkehr von Angehörigen dieser Emigrationswelle war oft durch berufliche Verpflichtungen gegeben, oder weil dieser Schritt große wirtschaftliche oder berufliche Vorteile mit sich brachte.

Ein wichtiger Bestandteil des Studiums der tschechischen Reemigration der 90er Jahre ist die Problematik der (Re)integration der Emigranten in die tschechische Gesellschaft, die bezüglich der soziologischen Analyse der heutigen tschechischen Gesellschaft von großer Aussagekraft ist, insbesondere in den Bereichen Wirtschaft und Arbeitswelt. Im Allgemeinen lässt sich sagen, dass Reemigranten in der Regel eine liberale fundamental-individualistische Auffassung der Beziehung zwischen dem Einzelnen und den verschiedenen Gruppierungen mitbrachten und bei der Mehrheit der tschechischen Bevölkerung auf einen verharrenden rücksichtslos-egoistischen Konsum-Individualismus stießen, zu dessen Grundzügen

der demonstrative Konsum (oder, im Gegenteil, die pseudoegalitäre sich in der ängstlichen Verheimlichung des eigenen Einkommens und Konsums äußernde Bemühung „nicht aus der Reihe zu tanzen“), die Interesselosigkeit an der Zukunft und am Gemeinwohl (Abwesenheit wirklicher Teamarbeit, Unwillen zur Übernahme von Verantwortung, Funktionieren sozialer und ökonomische Netze, ungesunde Verbindung von Wirtschaft und Politik usw.), Misstrauen und Formalismus und nicht zuletzt auch ein durch Neid (u. a. gerade gegenüber Reemigranten aus dem Westen) kompensiertes geringes Selbstbewusstsein gehören. Insbesondere aus diesem Grunde ist die soziale Akzeptanz von Reemigranten aus dem Westen sehr niedrig, was im krassen Widerspruch zu ihrem wirtschaftlichen und beruflichen Erfolg steht.

PUBLIKACE EDICE „SOCIOLOGICAL PAPERS“

Edice „Sociological Papers“ je pokračováním edice „Working Papers“, která vychází od roku 1989.

- SP 02:3 M. Lux: Spokojenost českých občanů s bydlením. 56 s., 93 Kč
- SP 02:2 N. Simonová: The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989, 36 s., 73 Kč
- SP 02:1 P. Machonin, M. Tuček: Zrod a další vývoj nových elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002; 64 s., 97 Kč
- SP 01:12 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohoutek, Z. Vajdová: Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády; 99 s., 133 Kč
- SP 01:11 H. Jeřábek a E. Veisová: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum International On-line Communication Research; 60 s., 95 Kč
- SP 01:10 J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová: Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích; 83 s., 117 Kč
- SP 01:9 T. Kostelecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s., 133 Kč
- SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s., 68 Kč
- SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s., 100 Kč
- SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s., 105 Kč
- SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciace v České republice v transformačním období; 66 s., 111 Kč
- SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s., 88 Kč
- SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s., 138 Kč
- SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948–1989; 48 pp., 89 Kč
- SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp., 77 Kč
- SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s., 95.– Kč
- SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988–1999; 70 s., 101 Kč
- SP 00:5 K. Vlachová: Stranická identifikace v České republice; 38 s., 62 Kč
- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp., 80 Kč
- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s., 90 Kč

- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s., 109 Kč
- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp., 82 Kč

PUBLIKACE EDICE „WORKING PAPERS“

- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímané a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.
- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:3 L. Bušíková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Bušíková, E. Heřmanová, T. Kostecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990–1998 (analýza dat IVVM); 104 s.
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturální a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992–1996); 94 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.

Remigranti a sociálně sdílené hodnoty

**Prolegomena k sociologickému studiu českých
emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem
k západní reemigraci 90. let**

Zdeněk R. Nešpor

Edice Sociological Papers SP 02:4

Řídí: Marie Čermáková

Redakce: Jitka Stehlíková, Olga Vodáková

Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 170 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení SoÚ

tel.: 222 221 761, fax: 221 183 250

e-mail: prodej@soc.cas.cz